

Evropska unija

FREN Fond za razvoj
ekonomske nauke

UN
DP
Srbija

Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) je globalna razvojna mreža koja se zalaže za promene i obezbeđuje pristup znanju, iskustvima i resursima neophodnim za bolji život građana.

Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP)
Poštanski fah br.3
Internacionalnih brigada 69
11000 Beograd, Srbija
Telefon: + 381 11 20 40 400
Fax: + 381 11 3 44 43 00
www.undp.org

POLOŽAJ RANJIVIH GRUPA NA TRŽIŠTU RADA SRBIJE

Istraživanje je finansirala Evropska unija kroz projekat „Jačanje uloge civilnog društva u kreiranju politika i praksi u vezi sa smanjenjem siromaštva”, koji sprovodi Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP).

POLOŽAJ RANJIVIH GRUPA NA TRŽIŠTU RADA SRBIJE

Naslov:

Položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije

Autori:

Gorana Krstić, Mihail Arandarenko, Aleksandra Nojković, Marko Vladislavljević

Izdavač:

Program Ujedinjenih nacija za razvoj – UNDP Srbija,
Sektor za inkluzivni razvoj

Redaktorka:

Svetlana Đurđević-Lukić

Dizajn:

Olivera Batajić Sretenović

Štampa:

Standard

Tiraž:

500 primeraka

Beograd, 2010

ISBN 978-86-7728-140-3

Mišljenja izneta u ovoj publikaciji su mišljenja autora/autorki i ne predstavljaju nužno stavove Programa Ujedinjenih nacija za razvoj ili Evropske unije.

POLOŽAJ RANJIVIH GRUPA NA TRŽIŠTU RADA SRBIJE

Gorana Krstić, urednica

Beograd, jun 2010

9	PREGOVOR
11	1. UVOD Gorana Krstić
15	2. METODOLOGIJA I KORIŠĆENI PODACI Gorana Krstić i Mihail Arandarenko
17	2.1. Metodologija
20	2.2. Korišćeni podaci
23	3. UTICAJ EKONOMSKE KRIZE NA PRIVREDU I TRŽIŠTE RADA SRBIJE Mihail Arandarenko i Aleksandra Nojković
25	3.1. Uticaj ekonomske krize na srpsku privredu
33	3.2. Uticaj ekonomske krize na tržište rada u Srbiji
35	3.2.1. Trendovi radne snage na osnovu anketa poslovnih jedinica (RAD) i administrativnih podataka o nezaposlenosti
43	3.2.2. <i>Ex ante</i> razmatranje uticaja krize na ranjive grupe na tržištu rada
45	3.2.3. Hipotetički odgovori tržišta rada na krizu
49	4. UTICAJ EKONOMSKE KRIZE NA POLOŽAJ RANJIVIH GRUPA NA TRŽIŠTU RADA SRBIJE I MERE AKTIVNE POLITIKE TRŽIŠTA RADA ZA POBOLJŠANJE NJIHOVOG POLOŽAJA Gorana Krstić, Mihail Arandarenko, Aleksandra Nojković i Marko Vladislavljević
51	4.1. Ranjive grupe prema određenim demografskim i drugim obeležjima
52	4.1.1. Žene
67	4.1.2. Mladi (15–24 godine)
84	4.1.3. Starije osobe radnog uzrasta (50–64 godine)
95	4.1.4. Osobe sa nižim obrazovanjem
104	4.1.5. Ruralno (ostalo) stanovništvo
117	4.1.6. Ruralno (ostalo) stanovništvo u Jugoslovanj Srbiji
129	4.1.7. Ruralno (ostalo) stanovništvo bez zemlje
134	4.2. Posebno ranjive grupe
134	4.2.1. Romi
145	4.2.2. Izbeglice i interno raseljena lica
154	4.2.3. Osobe sa invaliditetom
165	5. ZAKLJUČCI I PREPORUKE Mihail Arandarenko i Gorana Krstić
167	5.1. Zaključci
172	5.2. Preporuke
175	LITERATURA

PREDGOVOR

Ova publikacija je rezultat rada na istoimenom projektu kao delu šireg istraživanja sprovedenog od strane Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (*United Nations Development Programme, UNDP*), uz finansijsku podršku Delegacije Evropske unije u Srbiji, pod nazivom „Mapiranje ranjivosti u Srbiji“.

Tokom rada na ovoj studiji, u okviru Centra za studije rada i socijalnu politiku FREN-a, veliki broj institucija i pojedinaca pružio nam je pomoć i podršku. Zahvaljujemo se UNDP-u i Delegaciji Evropske unije u Srbiji na finansijskoj podršci. Posebnu zahvalnost dugujemo Ministarstvu za rad i socijalnu politiku, Ministarstvu za ekonomiju i regionalni razvoj i UNDP-u za konstruktivne komentare u toku konsultativnog procesa, Republičkom zavodu za statistiku za pristup bazama podataka Ankete o radnoj snazi, kao i Nacionalnoj službi za zapošljavanje za pristup bogatoj statističkoj dokumentaciji.

Zahvaljujemo se Marini Petrović sa Ekonomskog fakulteta u Beogradu na pomoći u prikupljanju i analizi podataka, i Vladanu Božaniću iz Republičkog zavoda za statistiku i Svetlani Aksentijević na velikoj pomoći u pristupu bazama podataka i neophodnim pojašnjenjima.

Gorana Krstić
Februar 2010. godine

1.

UVOD

Rezultati Studije o životnom standardu stanovništva Srbije (Krstić, 2008) pokazuju da je, uprkos značajnom smanjenju siromaštva, profil siromaštva u periodu 2002–2007. ostao takoreći nepromenjen. Najugroženiji su bili stanovništvo ruralnog područja Jugoistočne Srbije, neobrazovano stanovništvo i nezaposleni, stara lica (preko 65 godina starosti), kao i domaćinstva sa dvoje i više male dece (0–6 godina). Sa druge strane, autori studije o socijalnoj zaštiti i socijalnoj uključenosti u Srbiji (Bajec i dr., 2008) zaključuju da su posebno osetljive grupe u Srbiji sa stanovišta siromaštva i socijalne isključenosti: stariji u ruralnim sredinama, zatim deca, Romi, izbeglice i interno raseljena lica (IRL), kao i osobe sa invaliditetom.

Identifikacija posebno osetljivih grupa u ovoj studiji oslanja se na rezultate tih istraživanja, ali ih dodatno kontekstualizuje u okvire tržišta rada. Stoga u posebno osetljive grupe na tržištu rada u Srbiji uključujemo sledeće grupe stanovništva radnog uzrasta: Rome, izbeglice i interno raseljena lica, osobe sa invaliditetom, ruralno stanovništvo, ruralno stanovništvo u Jugoistočnoj Srbiji, ruralno stanovništvo koje ne poseduje zemlju, neobrazovane osobe, kao i žene, mlade (15–24 godine starosti) i starija lica (50–64 godine).

Poboljšanje životnog standarda ovih posebno osetljivih grupa moguće je jedino kroz poboljšanje njihove zapošljivosti, odnosno kroz poboljšanje njihovog statusa na tržištu rada. Ovo zato što je status na tržištu rada visoko korelisan sa siromaštvom, budući da dohodak od rada siromašnih domaćinstava i onih koja se nalaze blizu granice siromaštva predstavlja osnovnu determinantu njihovog životnog standarda. Istraživanja siromaštva u Srbiji pokazala su da su nezaposlenost i neaktivnost osnovni uzroci siromaštva i socijalne isključenosti (Krstić, 2007, 2008). Nezaposleni su bili suočeni sa najvećim rizikom od siromaštva, ali i sa najdubljim i najoštrijim siromaštvom, u poređenju sa drugim učesnicima na tržištu rada. Domaćinstva čiji je nosilac nezaposleno lice imala su potrošnju u proseku nižu za 24% u urbanim, a za

22% u ruralnim područjima – u odnosu na domaćinstva sa zaposlenim nosiocem.

U Evropskoj strategiji zapošljavanja, promovisanje integracije i borba protiv diskriminacije osoba koje se na tržištu rada nalaze u nepovoljnom položaju regulisani su Sedmom smernicom. Prema ovoj Smernici, zemlje članice trebalo bi da podstaknu integraciju osoba sa posebnim teškoćama na tržištu rada, poput osoba koje su napustile školovanje, niskokvalifikovanih radnika, osoba sa invaliditetom, imigranata i pripadnika etničkih manjina – i to kroz poboljšanje njihove zapošljivosti i kroz sprečavanje svih oblika njihove diskriminacije. Cilj strategije bio je da se u Evropskoj uniji (EU) do 2010. postigne prosečna stopa od maksimalno 10% osoba koje ranije napuštaju školovanje; zatim da se značajno smanji stopa nezaposlenosti osoba koje se nalaze u nepovoljnom položaju, u skladu sa nacionalnim ciljevima i definicijama u svakoj od zemalja članica; kao i da se postigne značajno smanjenje jaza između stopa nezaposlenosti državljana EU i osoba koje to nisu.

U pogledu zaštite posebno pogođenih grupa od diskriminacije pri zapošljavanju, postojeći zakonodavni okvir u Srbiji daje rešenja relativno usklađena sa evropskim propisima. Između ostalog, zabranjuje se diskriminacija u zapošljavanju, a maja 2009. godine usvojen je i Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom kojim se, pored ostalog, uređuju i podsticaji za zapošljavanje radi stvaranja uslova za ravnopravno uključivanje osoba sa invaliditetom na tržište rada. Takođe je usvojen i opšti Antidiskriminacioni zakon kojim se štite prava svih ugroženih grupa.

Struktura ove studije izgleda ovako: naredno poglavlje opisuje metodologiju korišćenu za analizu položaja ranjivih grupa na tržištu rada i daje pregled korišćenih podataka; u trećem poglavlju prikazan je uticaj krize na privredu i tržište rada Srbije; četvrto poglavlje obuhvata analizu položaja na tržištu rada i uticaja ekonomske krize na identifikovane ranjive grupe na tržištu rada Srbije u periodu 2007–2009, kao i mere aktivne politike tržišta rada za poboljšanje njihovog položaja; dok su zaključci i preporuke dati u poslednjem, petom poglavlju.

2.

METODOLOGIJA I KORIŠĆENI PODACI

2.1. Metodologija

Ranjivost svake od navedenih posebno osjetljivih grupa na tržištu rada ocjenjujemo na osnovu njenog statusa na tržištu rada. Najnepovoljniji status na tržištu rada imaju nezaposleni i/ili neaktivna lica sa jedne strane, dok su sa druge u okviru kategorije zaposlenih to samozaposleni i pomažući članovi domaćinstva, koji definišu kategoriju ranjive zaposlenosti. Zato su osnovni indikatori koji će biti korišćeni za određivanje ranjivosti na tržištu rada:

- stopa nezaposlenosti i/ili stopa neaktivnosti,
- stopa zaposlenosti, kao i
- udeo ranjive zaposlenosti u ukupnoj zaposlenosti.

Naravno, ranjivost na tržištu rada predstavlja relativni koncept, i ranjivim smatramo grupe stanovništva radnog uzrasta čiji su ključni pokazatelji položaja na tržištu rada (stopa učešća, stopa zaposlenosti, stopa nezaposlenosti, udeo ranjive zaposlenosti) bitno nepovoljniji od odgovarajućih prosečnih veličina za ukupno stanovništvo radnog uzrasta.

Ranjiva zaposlenost, prema definiciji Međunarodne organizacije rada (MOR/ ILO – *International Labour Organization*, 2009), obuhvata samozaposlene i pomažuće članove domaćinstva, pri čemu samozaposleni obuhvataju vlasnike preduzeća, radnji, samozaposlene i poljoprivrednike. Drugim rečima, u ranjivu zaposlenost spadaju svi zaposleni izuzev zaposlenih za platu. Ranjiva zaposlenost trebalo bi da ukaže na zaposlenost na nesigurnim poslovima, najčešće u neformalnom sektoru, sa niskim zaradama i niskom produktivnošću, sa niskim nivoom zaštite na radu i u lošim radnim uslovima, a veoma često su u pitanju i poslovi bez plaćenog osnovnog zdravstvenog i socijalnog osiguranja. Osnovna ograničenja ovog indikatora su:

- 1) zaposleni za platu takođe mogu da budu izloženi velikoj nesigurnosti i ekonomskom riziku;
- 2) nezaposleni nisu obuhvaćeni, iako su „ranjivi“; i
- 3) lica koja spadaju u kategoriju ranjive zaposlenosti ne moraju biti izložena velikom ekonomskom riziku i „ranjivosti“, posebno u razvijenim zemljama.

Uprkos ovim ograničenjima, ranjiva zaposlenost može da posluži kao indikator neformalne zaposlenosti, posebno u manje razvijenim zemljama i regionima. U svetu, nešto više od polovine ukupne zaposlenosti odnosi se na ranjivu zaposlenost (50,6% 2007. godine).¹

Priroda specifičnosti svake od posebno osetljivih grupa opredeljuje izbor vodećeg/vodećih pokazatelja ranjivosti na tržištu rada. Dok je za kategorije zaposlenih u okviru svake posebno osetljive grupe, ranjiva zaposlenost važan indikator ocene njihovog položaja na tržištu rada, u okviru kategorije onih koji ne rade postoje izvesne razlike koje zavise od specifičnosti same grupe. Tako, na primer, kod pojedinih osetljivih grupa to su nezaposlenost i stopa nezaposlenosti (npr. neobrazovani, Romi), mada se i za njih važne dodatne informacije o ranjivosti dobijaju i preko specifičnih stopa neaktivnosti. Kod nekih grupa najvažniji indikator ranjivosti predstavlja njihova stopa neaktivnosti, kao što je to slučaj sa osobama sa invaliditetom. Kod ove kategorije broj nezaposlenih ne odražava pravo stanje na tržištu rada, budući da je neaktivnost osoba sa invaliditetom izuzetno velika, što se može objasniti činjenicom da je većina obeshrabrena ili čak formalno onemogućena u traženju posla, pa ga i ne traži. Pokazatelji ranjivosti na tržištu rada za kategoriju mladih svakako su neaktivnost koja nije posledica školovanja i nezaposlenost, dok su za starije osobe radnog uzrasta (50–64 godine) to na prvom mestu nezaposlenost, a zatim neaktivnost usled obeshrabrenosti. Kod starijih osoba radnog uzrasta potrebno je imati diferenciran pristup ranjivosti u zavisnosti od pola, zbog različitih uslova za penzionisanje žena i muškaraca.

Osim samog nalaza o ranjivosti određene grupe, interesuje nas i relativna dubina te ranjivosti, odnosno koliko je veliko i konzistentno odstupanje od odgovarajućih prosečnih veličina. Imajući u vidu da za utvrđivanje ranjivosti koristimo četiri različita indikatora, oni ne moraju obavezno da pokazuju

¹ Videti: *Global Employment Trends*, January 2009, ILO.

relativno uniformno odstupanje od odgovarajućih proseka. Za veliki broj ranjivih grupa, upravo ovaj varijabilitet pokazatelja ranjivosti pruža nam dodatne informacije o karakteristikama i izvorima njihove ranjivosti, te posredno ukazuje i na preporuke za politike i mere kojima bi se delovalo upravo na ključne izvore ranjivosti.

U oceni dubine ranjivosti nismo se mehanički držali kvantitativnih, odnosno statističkih kriterijuma, ali su nam poslužili kao dobar i najčešće veoma pouzdan prvi vodič. Trebalo bi imati u vidu da je naša višeindikatorska metodologija razvijena posebno za ovaj izveštaj, te da po našem saznanju nema direktnu prethodnicu u ranijim sličnim studijama.

Pitanje da li se položaj određene ranjive grupe pod uticajem ekonomske krize poboljšao ili pogoršao određujemo poređenjem promene (izražene apsolutno) ključnih indikatora tržišta rada 2009. u odnosu na 2008. godinu (izraženo u procentnim poenima) – u odnosu na promene (izražene apsolutno) tih indikatora za ukupno stanovništvo radnog uzrasta. Ukoliko rast (pad) ključnih indikatora tržišta rada za određenu ranjivu grupu prati srazmeran rast (pad) odnosnih indikatora ukupnog stanovništva, relativni položaj te ranjive grupe u odnosu na ukupno stanovništvo nije se promenio. Ukoliko je, pak, rast (pad) pokazatelja tržišta rada ranjive grupe veći od rasta (pada) tog pokazatelja za ukupno stanovništvo, reč je o poboljšanju ili pogoršanju položaja ranjive grupe na tržištu rada u zavisnosti od ekonomske interpretacije uticaja promene korišćenog indikatora. Na primer, rast stope nezaposlenosti ranjive grupe koji je veći od rasta stope nezaposlenosti ukupnog stanovništva ukazuje na pogoršanje relativnog položaja ranjive grupe u odnosu na ukupno stanovništvo, dok u slučaju stope zaposlenosti ovakvo kretanje ukazuje na relativno poboljšanje položaja ranjive grupe.

Ostaje još da izvršimo klasifikaciju posebno osetljivih grupa na osnovu određenih specifičnosti samih grupa. Sve posebno osetljive grupe svrstali smo u dve kategorije. U prvu kategoriju, tj. u grupe najveće ranjivosti, spadaju Romi, kao posebno ugrožena etnička manjina; zatim osobe sa invaliditetom; kao i interno raseljena lica i izbeglice, odnosno grupe koje su postale ugrožene usled eksternih faktora (ratovi i sl.). Za ovu kategoriju karakteristično je da je čine relativno malobrojne grupe, čiji je veoma nepovoljan položaj

na tržištu rada tesno povezan sa dugotrajnim ili permanentnim stanjem socijalne isključenosti. U drugu kategoriju spadaju ugrožene/osetljive grupe stanovništva određene demografskim, socio-ekonomskim i geografskim karakteristikama, a to su: žene, zatim mladi (15–24 godine starosti) i starija lica (50–64 godine), neobrazovani, kao i stanovnici ruralnih područja, posebno u Jugoistočnoj Srbiji, i oni koji ne poseduju zemlju.

U narednim poglavljima prvo se analiziraju ranjive grupe zasnovane na određenim demografskim i drugim obeležjima (žene, mladi, starija lica, neobrazovani itd.), a zatim grupe najveće ranjivosti (Romi, interno raseljena lica i izbeglice, osobe sa invaliditetom).

2.2. Korišćeni podaci

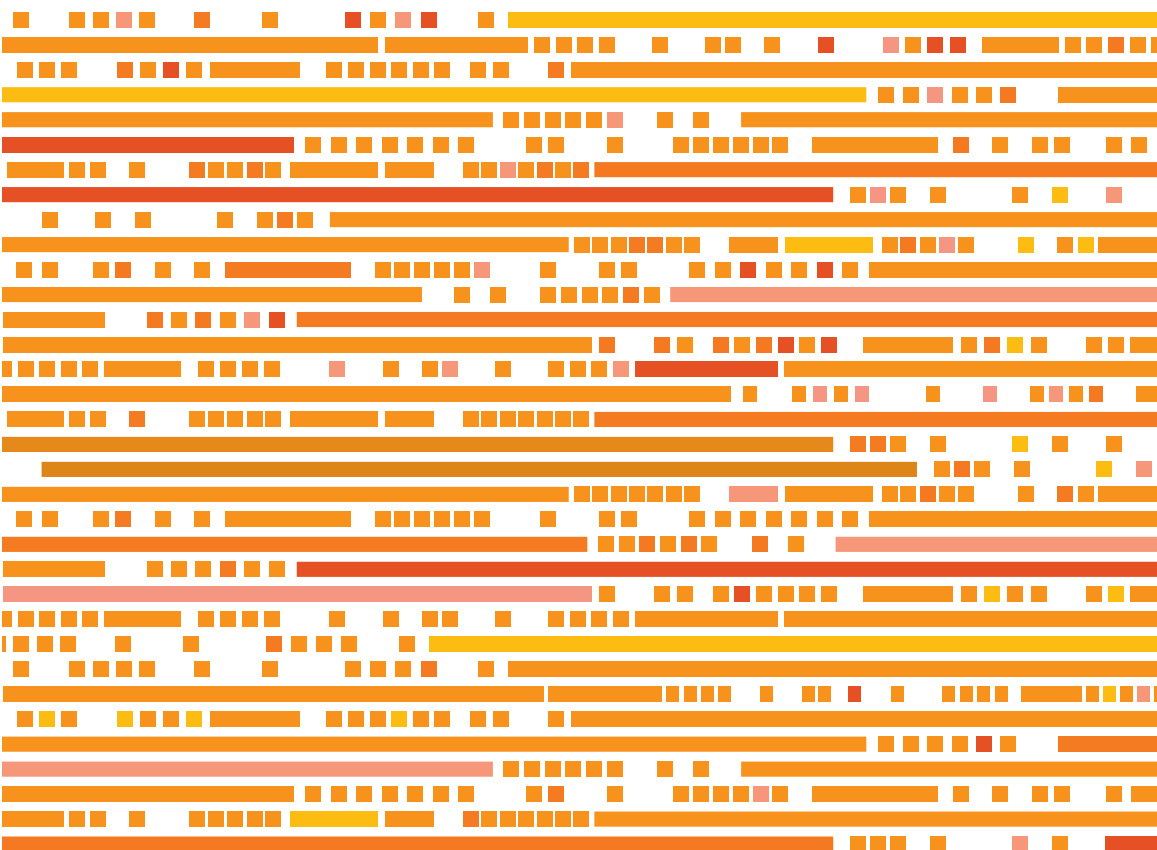
Analiza položaja posebno osetljivih grupa na tržištu rada izvršena je na osnovu podataka Ankete o radnoj snazi (ARS) i Ankete o životnom standardu (AŽS). Osetljive grupe koje ne obuhvata ARS (izbeglice, IRL, osobe sa invaliditetom, stanovništvo ruralnih područja bez zemlje) analizirane su na osnovu podataka AŽS iz 2007. godine, kao i na osnovu drugih anketnih istraživanja domaćih i međunarodnih institucija.

Podaci ARS za analizu uticaja krize na tržište rada raspoloživi su u tri vremenske tačke – april 2008, oktobar 2008. i april 2009. godine. Podaci iz oktobra 2008, sa snimkom stanja na tržištu rada koji neposredno prethodi izbijanju krize, daju najprecizniju polaznu tačku za praćenje onoga što se dešavalo sa tržištem rada i ranjivim grupama po izbijanju krize. S druge strane, pošto je važno izolovati sezonski uticaj, poređenje stanja na tržištu rada iz aprila 2008. sa onim iz aprila 2009. na osnovu ARS nameće se kao metodološki najispravnije rešenje. U oba slučaja, međutim, potrebno je naglasiti da razlika u glavnim indikatorima tržišta rada „pre“ i „posle“ krize ne odražava samo uticaj krize, već takođe i uticaj autonomnih ekonomskih faktora – među kojima je najznačajniji proces tranzicije i privatizacije koji se odvija u svojoj već poodmakloj fazi.

Informacije sadržane u ARS za 2008. i 2009. dopunjene su podacima o registrovanim nezaposlenima (podaci Nacionalne službe za zapošljavanje)

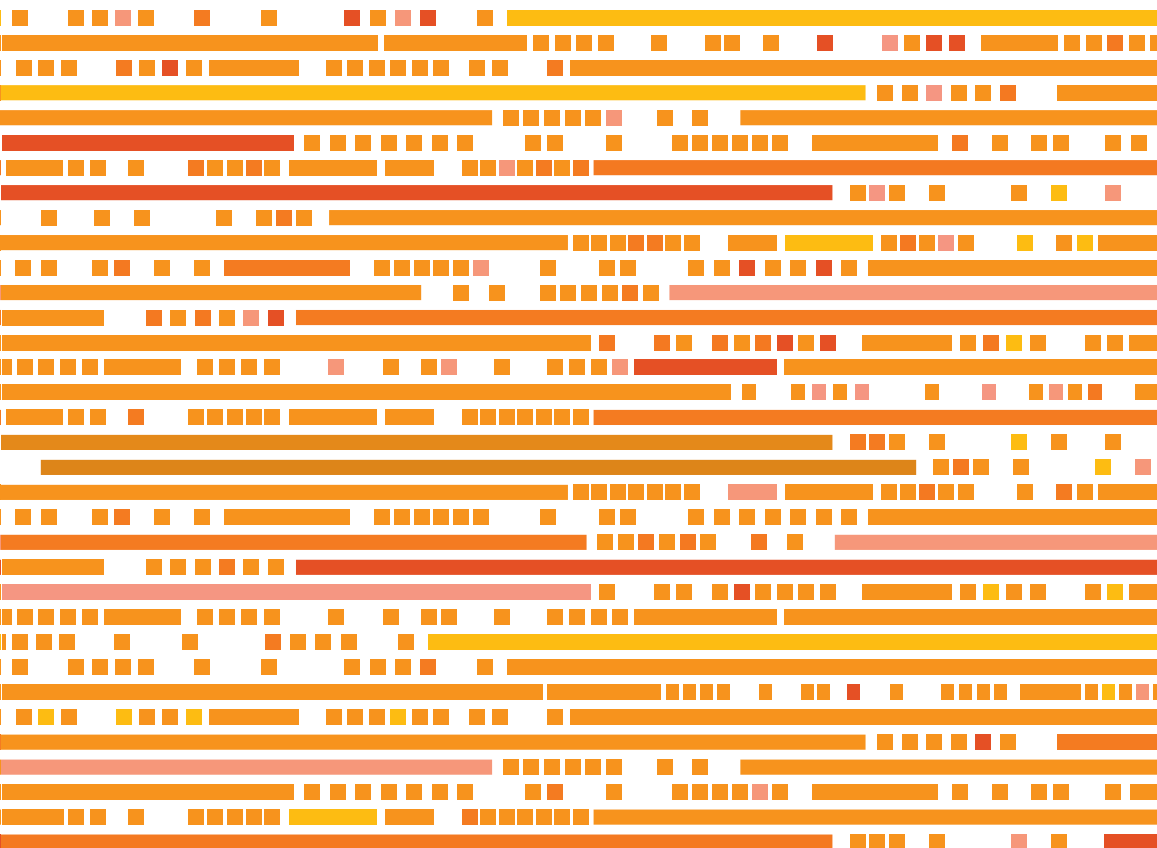
i zaposlenima u formalnom nepoljoprivrednom sektoru (podaci iz ankete preduzeća RAD, koju sprovodi Republički zavod za statistiku).

Budući da AŽS interno raseljena lica i izbeglice ne obuhvata u potpunosti, već samo one grupe koje su integrisane u osnovnu populaciju, za analizu celokupne populacije IRL i izbeglica korišćeni su podaci AŽS IRL, koju je UNHCR sproveo 2007. godine (u istom periodu kao i AŽS), kao i podaci anketnog istraživanja izbeglica koje je 2006. sproveo nevladina organizacija „Grupa 484“. Ovo nam omogućava poređenje, bar u najgrubljim crtama, položaja IRL i izbeglica integrisanih u osnovnu populaciju (prema podacima AŽS) – i ukupne populacije IRL i izbeglica.

3.

UTICAJ EKONOMSKE KRIZE NA PRIVREDU I TRŽIŠTE RADA SRBIJE

3.1. Uticaj ekonomske krize na srpsku privredu

U ovom odeljku dajemo sumarnu sliku glavnih ekonomskih trendova od oktobra 2008. godine, meseca koji se smatra početkom otvorene ekonomske krize u Srbiji. Takođe, u nastavku ovog odeljka *ex ante* analiziramo efekte globalne ekonomske krize na najugroženije delove populacije i dajemo teorijski zasnovane nagoveštaje o obimu u kojem su dosadašnje mere ekonomske politike mogle da utiču na opšti ekonomski položaj ugroženih grupa.

Sada je široko prihvaćeno stanovište da kriza ne samo da nije zaobišla Srbiju, nego pre predstavlja akutnu pretnju po dostignuća u sferi humanog razvoja, stabilnosti i ekonomskog napretka, ostvarena tokom poslednje decenije. Dugoročna opasnost leži i u tome što je kriza naglo okončala ceo jedan ciklus ekonomskog rasta zasnovanog na rastu tražnje i potrošnje, koji je bio podstaknut značajnim prilivom kapitala. Izlazak iz krize neće značiti povratak na ovaj stari model, već će u međuvremenu biti potrebno postaviti temelje za novi model razvoja, zasnovan na čvršćem oslanjanju na sopstvene realne izvore rasta.

Srpska privreda se tokom 2009. godine uočljivo „smanjila“, uz pad proizvodnje, uvećane fiskalne probleme i neizbežni uticaj na nivoe nezaposlenosti i siromaštva. Kriza je praćena „efektima prelivanja“, budući da se okolnosti u zemljama u okruženju i u EU pogoršavaju i vode ka daljem smanjenju direktnih inostranih investicija, smanjenju potražnje za izvozom, i smanjenju prekogranične trgovine. Priroda krize i njena kompleksna interakcija sa potpornim strukturnim odlikama srpske privrede, znači da je prostor za manevar kreatora ekonomske politike izuzetno ograničen. Brojni tradicionalni instrumenti antirecesione politike primenjeni u razvijenim zemljama ne mogu se primeniti zbog fiskalnih ograničenja, što ostavlja malo prostora za onu vrstu stimulativnih paketa podrške privatnom sektoru i domaćoj tražnji koji se sprovedu u razvijenim ekonomijama.

Glavni makroekonomski trendovi

Usporavanje ekonomskog rasta u Srbiji počelo je da se opaža u četvrtom kvartalu 2008. godine. Nakon ovog perioda prognoze rasta za 2009. godinu – koje su inicijalno upućivale na to da bi Srbija, zajedno sa regionom Zapadnog Balkana, mogla da izbegne najozbiljnije posledice krize – nastavile su da se revidiraju naniže. Poslednja predviđanja i zvanične projekcije ukazuju na izvestan oporavak tokom 2010, uz pozitivan, iako minoran, privredni rast.

Monetarna politika

Kriza se prvo manifestovala u obliku umerene, ali ipak prilično dramatične epizode bankarske panike oktobra 2008, koja je bila praćena snažnim pritiskom na dinar. Vlada i Narodna banka Srbije reagovala su prilično brzo, sa ciljem da povrate poverenje u banke i stabilizuju domaću valutu. Garancije za osiguranje depozita na individualne štedne uloge višestruko su povećane, na 50.000 evra. Uz to, promenjen je i Zakon o porezu na dohodak građana, privremeno oslobađajući od poreza na kamatu na štedne uloge u stranoj valuti. Po ugledu na pojedine istočnoevropske zemlje, sa ciljem da stabilizuje dinar i istovremeno smanji inflacione pritiske, Narodna banka je oktobra 2008. u jednom mahu povećala kamatnu stopu za 2,5 procentna poena. Potrošene su značajne rezerve strane valute kako bi se odbranila nacionalna valuta, ali u Srbiji to na početku krize nije imalo efekta. Ukinut je i porez na kapitalnu dobit, od čega se očekivao pozitivan uticaj na oživljavanje berze koja je u jednom momentu bila pred kolapsom, naglo napuštena od strane većine inostranih učesnika. Međutim, pad berzanskih indeksa ipak se nastavio.

Kako je situacija sa deviznim kursom i u bankarskom sektoru počela da se stabilizuje, a inflacioni pritisci slabe, od početka 2009. godine monetarna politika postala je uravnoteženija, a primetna relaksacija, uključujući i brže obaranje dinarske kamatne stope, počela je od druge polovine 2009. Monetarna politika je, ipak, i dalje ugrožena slabim deviznim prilivom i teškoćama u refinansiranju kako suverenih, tako i korporativnih dužnika. Obaranje nominalne kamatne stope uglavnom predstavlja refleksije niskih i opadajućih kamatnih stopa u evrozoni, kao i opadajuće domaće stope inflacije.

Mada je slom monetarnog i bankarskog sistema bio sprečen koordiniranom akcijom domaćih vlasti, uz određenu dodatnu podršku međunarodnih finansijera, do kraja 2008. postalo je potpuno jasno da je iscrpljen dotadašnji model rasta zasnovan na tražnji, pokretan doznakama i prihodima od stranih direktnih investicija – uglavnom kroz privatizaciju. Zemlja je ušla u recesiju. Bruto domaći proizvod je u prvom kvartalu 2009. godine pao za 3,5% na međugodišnjem nivou, da bi se u drugom kvartalu taj pad dodatno produbio na 4,4%. U istom periodu, agregatna tražnja pala je za dvocifreni procenat na međugodišnjem nivou. Tri četvrtine toga pada predstavlja rezultat smanjenja domaće tražnje, uglavnom zbog smanjene raspoloživosti kredita kako za preduzeća, tako i za domaćinstva. Ostatak pada odražava pad izvozne tražnje. Važno je primetiti da su ukupni platni fond i javna potrošnja, dve komponente domaće tražnje koje su ostale prilično stabilne tokom 2009. godine, do izvesne mere ublažile pad domaće tražnje.

Zahvaljujući velikom smanjenju tražnje, recesija je donela znatna, ali privremena poboljšanja u pogledu smanjenja spoljnih i unutrašnjih neravnoteža. Na primer, deficit tekućeg računa platnog bilansa do polovine 2009. smanjen je na svega 2,1% bruto domaćeg proizvoda (BDP), u poređenju sa deficitom od 20,1% BDP-a zabeleženim u prvoj polovini 2008. godine. Deficit trgovinskog bilansa u procentu od BDP-a takođe je bio nekih 40% niži u poređenju sa 2008. godinom. Nasuprot početnim predviđanjima, doznake su 2009. na sreću nastavile da rastu, dodatno doprinoseći smanjivanju spoljnog deficita. Ovi trendovi doprineli su nominalnoj stabilizaciji i blagoj realnoj aprecijaciji dinara.

Ipak, inflacija kao mera unutrašnje ravnoteže ostala je relativno visoka ali je rast cena u priličnoj meri bio posledica rasta regulisanih cena u javnom sektoru. Rast indeksa potrošačkih cena u drugom kvartalu iznosio je 3%, odnosno 12,6% na godišnjem nivou, ali je veći deo tog rasta posledica povećanja regulisanih cena, uključujući i cenu benzina. S druge strane, tržišne cene ostale su uglavnom stabilne. Pad stope inflacije nastavio se i u drugoj polovini 2009. godine.

Fiskalna politika

Fiskalna politika bila je verovatno pod najvećim pritiskom. Realni pad javnih prihoda bio je dramatičan, odražavajući pre svega pad domaće tražnje. U drugom kvartalu 2009. javni prihodi su za 13,6% bili niži u realnim izrazima, nego u odgovarajućem periodu 2008. godine. Konsolidovana javna potrošnja u istom periodu takođe je pala, ali u značajno manjem obimu (6%) – što je povećalo konsolidovani budžetski deficit na skoro 6% BDP-a. U strukturi javnih rashoda, najveći pad zabeležen je u kapitalnim investicijama, dok je rast zabeležen u socijalnim transferima, među kojima penzije imaju najveći udeo. Ukupni deficit u prvoj polovini 2009. dostigao je 56 milijardi dinara, i bio je veći za 60% u odnosu na početni dogovor sa MMF-om za taj period.

Ciklus planiranja budžeta za 2009. započeo je u trenutku kada kriza još nije bila uočljiva. Budžetska korekcija izvršena krajem 2008. godine bila je zasnovana na skoro nepromenjenim ili samo na neznatno redukovanim projekcijama rasta. Restriktivna monetarna politika bila je skoro prinudno „neutralisana“ u priličnoj meri ekspanzivnom fiskalnom politikom u poslednjem kvartalu 2008, što je u velikoj meri bilo rezultat ispunjavanja predizbornih obećanja iz proleća 2008. o povećanju plata i penzija.

Do kraja januara 2009. godine postalo je jasno da će ovogodišnji rast biti negativan, čime se proširio jaz između već opredeljenih izdataka i opadajućih prihoda. Ministarstvo finansija je u dva navrata moralo da pripremi budžetsku reviziju u svrhu obuzdavanja deficita, što je bilo nužno za obezbeđivanje i produženje dva sukcesivna *stand-by* aranžmana.

Najvatrenije i najotvorenije debate – kako na nivou eksperata, tako i opšte javnosti – odvijale su se po pitanju koje izdatke treba smanjiti, a koje poreze podići (u svrhu održavanja prihoda, uprkos negativnom rastu). U tom smislu vođena je intenzivna ekspertska i javna debata.

Dve osnovne grupe dilema pojavile su se i po pitanju smanjenja budžetskog deficita. Prva je tehnička i odnosi se na to – za koliko sniziti deficit i da li je to moguće učiniti dominantno putem povećanja poreza, ili pak putem snižavanja izdataka. Druga je distributivna a odnosi se na pitanje koje će grupe

morati da podnesu disproportionalni teret prilagođavanja budžeta, i koji će stratumi biti ili bi trebalo da budu pošteđeni. Postoji implicitna tenzija između ove dve grupe dilema – najjednostavniji i najefikasniji način obuzdavanja deficita sa tehničkog stanovišta često je kroz regresivno prilagođavanje, tj. ono koje disproportionalno pogađa siromašne.

Za sada, u Srbiji je prevladala tendencija fokusiranja na rezove javnih izdataka, uključujući i smanjenje plata zaposlenih u javnoj i lokalnoj administraciji, ali uglavnom uz oslanjanje na rezove u „diskreacionoj“ potrošnji ministarstava i brojnih javnih agencija. U Srbiji je, u svrhu povećanja prihoda, povećan akcizni porez na gorivo, kao što je uveden i novi akcizni porez na impulse u mobilnoj telefoniji.

Procenjuje se da će deficit konsolidovanog budžeta dostići 4,5% BDP-a u 2009. godini. Deficit će biti pokriven zaduživanjem države na stranom i domaćem finansijskom tržištu. Mada trenutni nivo javnog duga od oko 32% ne izgleda previše zabrinjavajuće, dugoročne projekcije ipak pružaju osnova za brigu. Čak i sa redukcijom deficita na oko 3,5% BDP-a u 2010. i nastavkom smanjenja deficita u narednim godinama, javni dug će na srednji rok preći granicu od 40% BDP-a, što će ujedno obeležiti i dostizanje nivoa troškova servisiranja javnog duga od oko 2% BDP-a. Bez ovog smanjenja, projekcije rasta javnog duga još su veće, a troškovi njegovog servisiranja postaju prohibitivno visoki i neodrživi. Kako bi se javni dug održao na nivou kojim je moguće upravljati, Vlada će morati da prilagodi ne samo budžetske troškove, već i prihodnu stranu, što na srednji rok znači više poreze.

Izvori rasta i stimulatивne mere za njihovo očuvanje

Kao posledica ekonomske krize, tokom 2009. godine usporen je tempo stranih direktnih investicija (SDI), pri čemu je procena da njihov ukupan iznos za 2009. neće preći 1,5 milijardu evra, dok je za održavanje relativno visokih stopa privrednog rasta neophodan godišnji nivo SDI procenjen na minimalnih 3 milijarde. Ovo je posebno izazovan zadatak za privredne vlasti, imajući u vidu da je privatizacija društvenih preduzeća skoro dovršena, te da bi u narednom periodu u strukturi stranih investicija trebalo da dominiraju tzv. *greenfield*

investicije, koje je mnogo teže i neizvesnije privući – posebno imajući u vidu prilično nizak rang međunarodne konkurentnosti Srbije.

Srpska privreda u velikom stepenu zavisi od raspoloživosti zajmova i investicija iz inostranstva, a uz to dobija i injekciju od oko 9% BDP-a u vidu doznaka iz inostranstva. Prognoza je da će 2009. godine pad BDP-a iznositi oko 4%, dok projekcije za naredne godine ukazuju na spor i postepen oporavak, sa procenjenim rastom od 1,5% u 2010. i 3% u 2011. godini (*World Bank, 2009*).

Nosioci ekonomske politike su sa određenim zakašnjenjem prihvatili činjenicu da će finansijska kriza zadati težak udarac i naglo okončati duži period značajnog ekonomskog rasta. Prvi direktni efekti krize osetili su se tokom poslednjeg kvartala 2008, u trenutku kada se predlog budžeta za 2009. godinu već nije mogao lako povući i doraditi. Pojavile su se i političke tenzije, posebno među članovima postizborne koalicije sastavljene od partija sa različitim socijalno-ekonomskim programima, što je doprinelo izvesnoj sporosti u prilagođavanju novoj realnosti. Pojavile su se i tenzije između Vlade i centralne banke.

Kao i na drugim mestima, kapacitet rešavanja krize rastegao se do svojih granica, što je značilo da su odgovori najčešće bili delimični, a Vlada suočena sa stvarnim teškoćama prilikom pripreme, primene i očuvanja konzistentnosti antikrizne strategije. U izvesnom smislu, to je značilo i postojanje hijerarhije odgovora, pri čemu su reakcije na tržištu rada i socijalno-politički odgovori na listi prioriteta bili bitno niže. Potrebno je naglasiti da se ovde bavimo dosadašnjim odgovorima politike – kako onima koji su primenjeni, tako i onima koji se razmatraju – uočavajući u svim slučajevima verovatne efekte na tržište rada, siromaštvo i ugroženost, kao i na nejednakost.

Nakon što je postalo jasno da se kriza brzo širi sa finansijskog na realni sektor, snižavajući snažno industrijsku proizvodnju i izvoz, Vlada je u više navrata tokom 2009. uvodila mere sa ciljem da se ponovo uspostave impulsi rasta, u svrhu neutralizovanja oštrog smanjenja kreditne aktivnosti domaćih banaka, kao i prevazilaženja negativnih posledica odsustva inostranih kredita i direktnih inostranih investicija. One su uključivale potrošačke subvencije za kupovinu domaćih automobila i trajnih potrošnih dobara kao što su nameštaj

i kućni aparati, a u drugoj polovini 2009. godine i subvencionisane stambene kredite. S druge strane, podsticajne mere usmerene su i direktno prema sektoru preduzeća, na primer, sa uvođenjem privilegovanih kredita za likvidnost uz uslov da se očuva postojeći broj zaposlenih.

Mere na tržištu rada i u socijalnoj politici

Početak 2009. godine, osetili su se prvi znaci pogoršanja situacije na tržištu rada. Do sada nije bilo mnogo naznaka uvećanja obično vrlo ograničenih sredstava za programe aktivnih mera na tržištu rada. U Srbiji, raspoloživi skromno alocirani budžet za aktivne mere na tržištu rada, zvanično je ostao nepromenjen (iznosi oko 35 miliona evra ili 0,1% BDP-a), ali je suštinski povećan za skoro isti iznos kakav je utrošen isključivo u Vojvodini, koja je značajni deo svojih prihoda od privatizacije kanalisala u sredstva za aktivne mere na tržištu rada. Aprila 2009. godine, Vlada je objavila da će budžet za aktivne mere na tržištu rada biti restrukturisan, kako bi se odgovorilo na novu realnost – veliki deo sredstava preusmeren je na samo dve mere, i to na program za pripravnike pod nazivom „Prva šansa“ i program javnih radova. Ove mere usmerene su na dve grupe za koje se očekivalo da će krizom biti najviše ugrožene – mlade bez prethodnog radnog iskustva i dugotrajno nezaposlene koji se suočavaju sa značajnim rizikom od siromaštva.

Za sada, sistem mera u sistemu socijalne sigurnosti nije promenjan kao odgovor na krizu, izuzev deklarativne posvećenosti održavanju glavnih socijalnih naknada i opredeljivanju prihoda za obezbeđivanje isplate naknada za nezaposlene. Pošto veliki broj mera, za sada, ima blago regresivno dejstvo na distribuciju i nejednakost, postojaće, svakako, potreba za intenzivnijim fokusom na politike u oblasti socijalne sigurnosti i na politike tržišta rada u narednom periodu.

Tabela 3.1.1: Srbija: glavni makroekonomski indikatori u 2008. i 2009. godini

Godišnji podaci					
	2004	2005	2006	2007	2008
Cene i kurs međugodišnji rast²					
Indeks potrošačkih cena	10.1	165	12.7	6.8	10.9
Indeks maloprodajnih cena	7.9	14.8	10.3	3.9	9.0
Realni kurs dinar/evro (prosek 2005=100) ³	100.5	100.0	92.1	83.9	79.7
Nominalni kurs dinar/evro ³	72.65	82.92	84.19	79.97	81.46
Privredna aktivnost međugodišnji realni rast²					
BDP (u mlrd. dinara)	1,384	1.687	1.980	2.363	2.791
BDP	8.2	5.6	5.2	6.9	5.4
Nepoljoprivredna BDV	6.6	6.8	7.5	8.7	5.4
Industrijska proizvodnja	7.1	0.8	4.7	3.7	1.1
Prerađivačka industrija	9.7	-0.7	5.3	4.2	0.7
Prosečna mesečna neto plata (u din.) ⁴	14.108	17.478	21.745	27.785	29.174
Ukupno zaposlenih, bez poljoprivrede (mil.)	2.047	2.056	2.028	1.998	1.997
Fiskalni podaci u %BDP					
Javni prihodi	41.2	42.1	42.4	42.1	41.5
Javni rashodi	40.0	39.7	42.7	42.8	43.7
Konsolidovani bilans (def. GFS) ⁵	17.5	14.8	-33.5	-58.2	-68.9
Platni bilans u milionima evra, tokovi²					
Uvoz robe	-8.302	-8.286	-10.093	-12.858	-15.057
Izvoz robe	2.991	4.006	5.111	6.444	7.428
Bilans tekućeg računa ⁶ u % BDP ⁶	-2.197	-1.805	-3.137	-4.994	-5.873
Bilans finansijskog računa ⁶	-11.6	-8.6	-12.9	-17.2	-17.4
Strane direktne investicije	2.377	3.863	7.635	6.126	6.060
NBS bruto devizne rezerve ((+) znači povećanje)	773	1.248	4.348	1.942	1.830
	349	1.675	4.240	941	-1.755
Monetarni podaci u milionima dinara, stanja na kraju perioda²					
NBS neto sopstvene rezerve ⁷	103.158	175.288	302.783	400.195	475.110
NBS neto sopstvene rezerve ⁷ , u mil. evra	1,291	2.050	3.833	5.051	5.362
Krediti nedržavnom sektoru	342.666	518.298	609.171	842.512	1.126.111
Devizna štednja stanovništva	110.713	190.136	260.661	381.687	413.766
M2(12-m realni rast, u %)	10.4	20.8	30.6	27.8	2.9
Kreditu nedržavnom sektoru, M2(12-m realni rast, u %)	27.3	28.6	10.3	24.9	25.2
Kreditu nedržavnom sektoru, u % BDP	23.9	29.6	28.6	35.0	42.0
Finansijska tržišta					
BELEXline, vrednost indeksa ⁸	1.161	1.954	2.658	3.831	1.198
Promet na Beogradskoj berzi (u mil. evra) ⁹	423.7	498.8	1.166,4	2.004,4	884,0

Izvor: FREN.

1 Detaljni podaci (mesečne serije) dati su na internet stranici, www.fren.org.rs.

2 Ukoliko drugačije nije naznačeno.

3 Računica zasnovana na 12-mesečnim prosecima za godišnje podatke, i na tromesečnim prosecima za kvartalne podatke.

4 Podaci za 2008. godinu predstavljaju korigovane podatke na osnovu proširenog obuhvata uzorka za računanje prosečne zarade.

Time su nominalne vrednosti zarada za 2008. upoređive sa nominalnim vrednostima za 2009. godinu, ali nisu upoređive sa prethodnim godinama.

5 Pratimo ukupni fiskalni rezultat (*overall fiscal balance po GFS 2001*) – Konsolidovani suficit/deficit korigovan za „budžetske kredite“ (lending minus repayment prema starom GFS).

3. Uticaj ekonomske krize na privredu i tržište rada Srbije

Kvartalni podaci					
2008			2009		
Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2
11.3	12.0	10.7	8.9	9.8	10.1
6.4	9.1	10.2	10.5	11.3	9.9
82.5	79.7	75.0	81.7	86.0	84.3
82.65	81.07	77.12	85.02	93.71	94.17
-	-	-	-	-	-
8.5	6.0	4.9	2.8	-4.2	-4.0
8.3	6.3	5.0	2.5	-3.8	-3.5
6.0	2.3	1.0	-5.0	-17.0	-17.8
4.4	3.7	0.4	-6.0	-22.6	-21.6
26.814	28.846	29.435	31.599	30.120	31.808
1.995	2.002	1.998	1.993	1.981	1.850
međugodišnji realni rast ²					
7.6	5.2	2.8	-0.7	-12.6	-13.4
3.8	21.7	-0.4	-3.5	-3.4	-6.0
8.0	-19.6	-5.9	-51.3	-11.7	-44.3
-3.479	-3.953	-4.008	-3.617	-2.596	-2.601
1.672	1.972	2.061	1.723	1.291	1.535
-1.279	-1.780	-1.524	-1.290	-818	-162
-17.1	-20.8	-16.7	-15.0	-11.6	-2.1
1,385	1,769	1,430	1,476	806	234
831	656	133	210	643	251
32	-309	257	-1,736	-240	880
420.508	417,579	440.936	475.110	502.606	489.062
5.109	5.287	5.757	5.362	5.303	5.234
908.598	953.977	1.018.307	1.126.111	1.215,843	1.218.702
410.836	419.824	431.261	413.766	450.852	461.401
26.2	19.2	13.3	2.9	-3.2	2.1
22.0	16.2	17.8	25.2	21.7	16.4
36.9	37.4	38.3	42.0	45.9	45.8
3.068	3.092	1.942	1.198	844	1.173
210.8	365.7	176.9	130.6	61.2	72.6

6 Narodna banka Srbije je u Q1 2008. promenila metodologiju po kojoj izrađuje platni bilans. Promena metodologije dovodi do manjeg deficita tekućeg računa, i do manjeg salda kapitalnog računa. Detaljnije objašnjenje dato je u QM12, odeljak 6, Platni bilans i spoljna trgovina.

7 NBS neto sopstvene rezerve predstavljaju razliku između neto deviznih rezervi NBS i zbira deviznih depozita poslovnih banaka i deviznih depozita države. Detaljnija objašnjenja data su u odeljku Monetarni tokovi i politika.

8 Vrednost indeksa na poslednji dan posmatranog perioda.

9 Ukupna vrednost prometa na Beogradskoj berzi, obuhvata vrednost prometa akcijama i obveznicama SDŠ. Za preračunavanje prometa na tržištu akcija iz dinara u evre korišćen je srednji kurs za posmatrani period.

3.2. Uticaj ekonomske krize na tržište rada u Srbiji

Raspoloživi podaci iz anketa o radnoj snazi (ARS) i anketa poslovnih jedinica (RAD) Republičkog zavoda za statistiku, kao i podaci iz registara Nacionalne službe za zapošljavanje, sugerišu da je uticaj krize na ishode na tržištu rada bio prilično dramatičan. Sva tri izvora informacija ukazuju na pad zaposlenosti i porast nezaposlenosti i neaktivnosti. Ukupno tržište rada snažno se prilagodilo uslovima ekonomske krize – zaposlenost je od početka krize pala više nego BDP, što znači da je Srbija u proteklom periodu imala veoma visok elasticitet zaposlenosti (preko 1). Na osnovu prethodnih uporednih iskustava, uglavnom se smatra da se pun uticaj krize na tržište rada ostvaruje uz određeno odlaganje, te da pad zaposlenosti može da traje dosta duže od pada BDP-a. Imajući ovo u vidu, prilagođavanje glavnih indikatora tržišta rada u Srbiji bilo je neobično brzo i snažno.

Potrebno je napomenuti, kao što je već naglašeno u odeljku o korišćenim podacima, da razlika u glavnim indikatorima tržišta rada „pre“ i „posle“ krize ne odražava samo uticaj krize, već takođe i uticaj autonomnih ekonomskih faktora – među kojima je najznačajniji proces tranzicije i privatizacije koji se odvija u svojoj već poodmakloj fazi.

Poredeći agregatne podatke o zaposlenosti iz dve vremenski najbliže „pre“ i „posle“ tačke, pad zaposlenosti od početka krize izgleda prilično dramatično. Ocenjeni broj zaposlenih radnika radnog uzrasta pao je za skoro 160.000, ili oko 6% između oktobra 2008. i aprila 2009. Ovo je dovelo do pada u odgovarajućoj stopi zaposlenosti (za osobe između 15. i 64. godine) sa 53,3% na 50,8%. U istom periodu, broj nezaposlenih osoba porastao je za nekih 30.000, što je povećalo stopu nezaposlenosti sa 14,7% na 16,4%.

Tabela 3.2.1: Srbija – zaposlenost i nezaposlenost po Anketi o radnoj snazi, 1 2008–2009.

		Ukupan broj zaposlenih 15–64 godine ²	Broj zaposlenih poljoprivrednika i pomažućih članova u poljoprivredi 15–64 godine ³	Stopa zaposlenosti 15–64 godine	Ukupan broj nezaposlenih 15–64 godine	Stopa nezaposlenosti 15–64 godine
2008.	April	2.652.429	..	54,0	432.730	14,0
	Oktobar	2.646.215	443.243	53,3	457.204	14,7
2009.	April	2.486.734	437.957	50,8	486.858	16,4
	Oktobar	–	–	–	–	17,4

Izvor: Anketa o radnoj snazi (ARS), RZS.

3. Uticaj ekonomske krize na privredu i tržište rada Srbije

Napomene:

¹ Anketa o radnoj snazi se od 2008. sprovodi dva puta godišnje – u oktobru i u aprilu.

² Lica između 15 i 64 godina smatraju se licima radnog uzrasta.

³ Do oktobra 2008. godine u ARS nije postojala klasifikacija 15–64 za broj zaposlenih u poljoprivredi i pomažućih članova domaćinstva, već samo 15+.

Ako detaljnije pogledamo strukturu zaposlenosti, nije iznenađujuće da je kriza najviše uticala na osobe u „ranjivim“ oblicima zaposlenosti, kao što su samozaposleni, zaposleni za platu sa fleksibilnim radnim ugovorima kao što su ugovori na određeno vreme i ugovori o delu, kao i neformalno zaposleni. Izgleda da je početno prilagođavanje u privatnom sektoru obavljeno uglavnom rezovima među „perifernim“ (*non-core*) zaposlenima, kao što su oni sa vremenski ograničenim ugovorima i ugovorima o delu. Takođe, zabeležen je natprosečan pad samozaposlenosti.

Bitno manji rast nezaposlenosti u poređenju sa velikim padom zaposlenosti sugerise da je veliki broj osoba koje su prestale da rade prešao u neaktivnost, a ne u nezaposlenost. Najveći pad zaposlenosti od skoro 50.000 zabeležen je u najmlađoj starosnoj grupi (15–24), ali u isto vreme, nezaposlenost u toj grupi je takođe pala, sugerišući da se mladi ljudi u vreme krize često odlučuju za nastavak obrazovanja kao alternativu traganju za poslom. Druga natprosečno pogođena grupa su osobe između 45–54 godine, čiji je ukupan pad zaposlenosti za šest meseci iznosio oko 7%. Za razliku od mladih, u ovoj dobnoj grupi pad zaposlenosti je praćen i relativno visokim rastom nezaposlenosti. Uzroci pada zaposlenosti za ove dve starosne grupe su različiti. Moguće je postaviti hipotezu da je uticaj krize najjači u starosnoj grupi 15–24 godine, i da se on na mlade prenosi kako kroz raskide, odnosno neprodužavanje ugovora na određeno vreme i ugovora o delu, tako i kroz pad u broju novootvorenih radnih mesta. Sa druge strane, starosna grupa 45–54 godine je možda više nego krizom pogođena dovršavanjem procesa privatizacije i pretprivatizacionim i postprivatizacionim restrukturisanjem preduzeća, sa rastućim brojem bankrotstava i likvidacija.

3.2.1. Trendovi radne snage na osnovu anketa poslovnih jedinica (RAD) i administrativnih podataka o nezaposlenosti

Dva važna izvora informacija o statistici radne snage predstavljaju ankete poslovnih jedinica (RAD) i administrativni registri Nacionalne službe za zapošljavanje (NSZ). Mada su oba izvora nedovoljno pouzdana u suštinskom, ekonomskom smislu, jer su zasnovana na administrativnim registrima (u slučaju RAD-a, podaci su nekompletni i sa ozbiljnim metodološkim slabostima), oni se mogu koristiti kao dopunski izvor podataka ARS o registrovanoj zaposlenosti i nezaposlenosti. Ovi podaci raspoloživi su na mesečnom nivou i pružaju informacije isključivo o trendovima na formalnom tržištu rada, budući da RAD beleži samo formalno zaposlene za platu i samozaposlene, bez samozaposlenih individualnih poljoprivrednika, dok podaci NSZ-a daju informacije samo o trendovima među registrovanim nezaposlenima. Moglo bi se očekivati da će odgovor formalnog tržišta rada na krizu biti striktno procikličan, dok to nije slučaj sa neformalnim tržištem rada, koje teorijski može da reaguje na krizu i kontraciklično. Na primer, osobe koje izgube „dobar“ formalni posao mogu da budu prisiljene da nađu bilo kakav neformalni posao ako, na primer, ne mogu sebi da priušte nezaposlenost ili neaktivnost. Ovo ne bi ukazivalo ni na kakvu promenu u agregatnim podacima ARS, već u dezagregiranim podacima prema vrsti posla (formalan–neformalan), dok bi, s druge strane, pad u formalnoj zaposlenosti bio vidljiv prema agregatnim podacima RAD.

Posmatrajući tabelu 3.2.2. koja prikazuje dinamiku formalne zaposlenosti prema anketi RAD, primećujemo tek blagi pad zaposlenosti kod pravnih lica, kumulativno od oktobra 2008. do jula 2009. (za 16.000 lica). Sa druge strane, uočava se ogroman pad među samozaposlenim preduzetnicima i osobama koje oni zapošljavaju. Razlog za ovaj pad je pre svega metodološki, pošto je Fond zdravstvenog osiguranja, čija se evidencija koristi za praćenje zaposlenosti u sektoru fizičkih lica, očistio svoje baze od svih onih koji nisu uplatili zdravstveno osiguranje počev od januara 2009. godine. Premda postoje nesistematizovane indikacije da je došlo do zatvaranja određenog broja preduzetničkih radnji usled krize, nažalost ne postoji pouzdan način da se uticaj krize izoluje od ovog metodološki indukovano smanjenja.

3. Uticaj ekonomske krize na privredu i tržište rada Srbije

Tabela 3.2.2: Formalna zaposlenost u Srbiji (isključujući poljoprivrednike) 2008–2009, u hiljadama

	Ukupno zaposleni	Zaposleni kod pravnih lica	Zaposleni kod fizičkih lica			Ukupno zaposlenih za platu
			Ukupno	Preduzetnici	Zaposleni	
2008						
Januar	1.989	1.416	573	245	328	1.744
Februar	1.989	1.416	573	245	328	1.744
Mart	2.006	1.432	574	245	329	1.761
April	2.003	1.429	574	245	329	1.758
Maj	2.003	1.428	574	245	329	1.757
Jun	2.000	1.426	574	245	329	1.755
Jul	1.998	1.424	574	245	329	1.753
Avgust	1.999	1.425	574	245	329	1.754
Septembar	1.993	1.425	568	245	323	1.748
Oktobar	1.994	1.426	568	245	323	1.749
Novembar	1.992	1.424	568	245	323	1.747
Decembar	1.992	1.424	568	245	323	1.747
2009						
Januar	1.983	1.416	568	209	359	1.775
Februar	1.981	1.413	568	209	359	1.772
Mart	1.860	1.428	431	138	293	1.721
April	1.856	1.425	431	138	293	1.718
Maj	1.849	1.417	431	138	293	1.710
Jun	1.845	1.414	431	138	293	1.707
Jul	1.842	1.410	431	138	293	1.703

Izvor: anketa RAD, RSZ

Takođe je važno napomenuti da javni sektor, koji zapošljava oko 480.000 osoba, nije zabeležio praktično nikakav pad zaposlenosti tokom 2008. i 2009. Detaljnija struktura zaposlenosti kod pravnih lica po sektorima svojine prezentirana je u tabeli 3.2.3.

Tabela 3.2.3: Zaposlenost kod pravnih lica po sektorima svojine 2004–2009.

		Zaposleni kod pravnih lica (u hiljadama)							Ostalo (privreda) ¹
		Javni sektor					Javni sektor ukupno		
		Iz budžeta			Javna preduzeća				
		Administracija, svi nivoi	Obrazovanje i kultura	Zdravstveni i socijalni rad	Javna državna	Javna lokalna			
2004.	Mart	63	117	147	125	57	509	1.092	
	Septembar	63	116	148	124	57	508	1.052	
2005.	Mart	63	119	148	122	61	513	1.044	
	Septembar	61	117	147	112	61	498	1.038	
2006.	Mart	60	118	141	105	61	485	1.011	
	Septembar	58	117	138	102	60	475	972	
2007.	Mart	58	121	138	100	59	476	962	
	Septembar	59	120	139	100	58	476	952	
2008.	Mart	60	124	140	99	58	481	951	
	Septembar	61	122	141	100	58	482	943	
2009.	Mart	64	125	142	89	57	478	935	
	Septembar	64	123	142	88	57	473	923	

Izvor: RZS.

¹ Privatna, društvena i mešovita preduzeća (bez preduzetnika). Ovu cifru dobijamo kada od ukupnog broja zaposlenih kod pravnih lica iz tabele 3.2.3. oduzmemo broj zaposlenih u javnim preduzećima i onih koji se finansiraju iz budžeta.

Zaposleni u Ministarstvu odbrane Srbije, kao i zaposleni u MUP-u Srbije, iako se finansiraju iz budžeta, ne ulaze u ukupan bilans zaposlenih u tabeli. Njihov broj se procenjuje na oko 80.000, i oni još oko 4% doprinose ukupnoj zaposlenosti u Srbiji. Iz bezbednosnih razloga, RZS ne objavljuje tačan broj zaposlenih u ovim državnim institucijama, niti njihove prosečne plate.

Zaposlenost u javnom sektoru je između marta i septembra 2009. godine ostala gotovo nepromenjena, ali su najavljena otpuštanja u administraciji do kojih bi trebalo da dođe početkom 2010, nakon što Narodna skupština

Republike Srbije usvoji odgovarajuće zakone. Naime, na osnovu predloga Zakona o određivanju maksimalnog broja zaposlenih u republičkoj administraciji, ukupan maksimalni broj zaposlenih na neodređeno vreme u republičkoj administraciji ne može biti veći od 28.400, što znači da će bez posla ostati nešto više od 2.000 lica. Prema predlogu Zakona o određivanju maksimalnog broja zaposlenih u lokalnoj administraciji, ukupan maksimalni broj zaposlenih na neodređeno vreme u lokalnoj administraciji ne može biti veći od četiri zaposlena na 1.000 stanovnika,² što znači da će ukupan broj zaposlenih u lokalnoj administraciji koji se finansiraju iz lokalnog budžeta moći da iznosi oko 32.100.³

Podaci o administrativnoj nezaposlenosti tokom krize

Smatra se da administrativni podaci o nezaposlenosti precenjaju broj ekonomski nezaposlenih za najmanje 50%. Ipak, ako se pretpostavi stabilan odnos između „pravih“ i „lažnih“ nezaposlenih u evidenciji NSZ-a, moguće je dobiti izvesnu indikaciju trendova nezaposlenosti na mesečnoj bazi, uključujući i trendove nezaposlenosti posebno osetljivih grupa – čime ćemo se baviti u narednim odeljcima.

Između septembra 2008. i marta 2009. ukupan broj registrovanih nezaposlenih povećao se za otprilike 32,000 (4%), da bi stagnirao nekoliko meseci na nivou od oko 760,000 (Tabela 3.2.4). Posmatrajući polne razlike u podacima o nezaposlenosti, primećuje se relativno veći priliv muškaraca od početka krize. Ovo bi se moglo objasniti dominacijom muškaraca u privatnom sektoru, koji se – za razliku od javnog sektora u kojem žene uzimaju relativno veće učešće – uglavnom prilagođavao kroz smanjenje zaposlenosti.

Po evidenciji Nacionalne službe za zapošljavanje, između marta i septembra 2009. godine broj registrovanih nezaposlenih opao je za oko 21.000 lica. Iako su ovi podaci kontraintuitivni u odnosu na negativna privredna kretanja, po-

² Prema poslednjem popisu stanovništva, ukupan broj stanovnika u Srbiji iznosi 7.498.001.

³ Zakon predviđa smanjenje broja zaposlenih između 10 i 30 procenata u 110 opština u kojima postoji višak zaposlenih.

trebno je imati u vidu da je, na osnovu novog Zakona o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti,⁴ usvojenog maja 2009. godine, smanjena prosečna stopa zamene (tj. odnos naknade prema prethodnoj zaradi), a takođe je smanjena i prosečna dužina ostvarivanja prava na naknadu. Ovo je moglo delimično uticati na smanjenje broja lica prijavljenih na evidenciju. Osim toga, masovnim programom „Prva šansa“ Ministarstva ekonomije i regionalnog razvoja – zaposleno je 10.000 mladih pripravnika koji su se nalazili na evidenciji NSZ-a, što je takođe uticalo na smanjenje ukupnog broja evidentiranih nezaposlenih. Osim učesnika programa za zapošljavanje pripravnika, učesnici javnih radova koji su raspisani marta 2009. godine takođe se privremeno „skidaju“ sa evidencije nezaposlenih NSZ-a. Ukupan broj učesnika javnih radova zaključno sa 31. avgustom 2009. godine iznosio je 11.400.⁵

Tabela 3.2.4: Broj registrovanih nezaposlenih po polu 2008. i 2009. godine, podaci NSZ-a

		Ukupno	Žene	Ukupno	Žene
		u hiljadama		međugodišnji indeks	
2008.	Januar	793	425	85,7	85,6
	Februar	796	427	86,4	86,5
	Mart	795	427	87,1	87,3
	April	789	424	87,9	88,1
	Maj	773	418	88,8	89,2
	Jun	756	409	89,1	89,5
	Jul	745	405	90,1	90,6
	Avgust	734	400	89,5	90,1
	Septembar	726	395	89,9	90,5
	Oktobar	717	391	90,0	90,7
	Novembar	718	391	91,5	92,0
	Decembar	728	393	92,7	93,0

⁴ „Službeni glasnik RS“, broj 36/09.

⁵ S tim da je jedan deo ovih učesnika angažovan na javnim radovima iz 2008. godine koji još nisu završeni.

3. Uticaj ekonomske krize na privredu i tržište rada Srbije

		Ukupno	Žene	Ukupno	Žene
		u hiljadama		međugodišnji indeks	
2009.	Januar	739	396	93,2	93,0
	Februar	746	398	93,7	93,2
	Mart	758	403	95,4	94,4
	April	763	405	96,7	95,5
	Maj	767	407	99,2	97,6
	Jun	763	404	100,9	98,7
	Jul	757	403	101,6	99,5
	Avgust	747	399	101,9	99,8
	Septembar	737	393	101,5	99,4
	Oktoobar	727	388	101,4	99,1

Izvor: NSZ.

Po analizama na osnovu Ankete o radnoj snazi, Srbija je u proteklom periodu imala veoma visok elasticitet zaposlenosti (preko 1), što ukazuje na neobičnu pojavu većeg opadanja zaposlenosti nego BDP-a. Slične analize za Hrvatsku pokazuju da je zaposlenost pala dvostruko manje nego BDP. Ovakva negativna kretanja se dobrim delom mogu objasniti postojanjem dualnog tržišta rada. Naime, deo zaposlenih u Srbiji (najčešće u javnom sektoru) ima visok stepen sigurnosti zaposlenja,⁶ i taj deo tržišta rada reagovao je na uslove krize onako kako se očekivalo – došlo je do značajnog prilagođavanja nivoa zaposlenosti padu BDP-a, ali sa određenim kašnjenjem. Drugi deo tržišta rada, tzv. sekundarno tržište rada, koje karakterišu zaposleni sa fleksibilnim ugovorima o radu, samozaposleni i zaposleni „na crno“ mnogo se brže i u većem obimu prilagodilo uslovima recesije. Dakle, usled otežanog procesa otpuštanja lica sa sigurnim zaposlenjem, tržište rada se efektima krize prilagođavalo neproporcionalno bržim otpuštanjima onih lica koja su radila „na marginama“.

Dodatni uticaj na znatni pad zaposlenosti imalo je i ubrzanje restrukturisanja državnih i javnih preduzeća usled ekonomske krize (recesija doprinosi bržem

⁶ Putem ugovora na neodređeno vreme.

sprovedenju nekih neminovnih i nepopularnih reformi u okviru državne i društvene svojine), te se može pretpostaviti da je taj efekat zapravo odgovoran za ukupno veći pad zaposlenosti u odnosu na BDP. Konačno, nije isključeno da je veliko povećanje minimalne zarade od 13% u decembru 2008. godine – dakle, u vreme kada je kriza već uveliko otpočela – doprinelo pojavi da se privatni sektor uslovima krize još više prilagođava kroz otpuštanja radnika, iako je namera kreatora ove mere verovatno bila upravo suprotna – da se zaštite najugroženiji radnici. Iako je svrha zamrzavanja minimalne zarade u junu 2009. bila da ovaj efekat donekle ublaži, pitanje je da li je do toga došlo prekasno. Ipak, imajući u vidu veći pad zaposlenosti u odnosu na pad BDP-a u posmatranom periodu, može se predvideti da će tokom oporavka srpske privrede doći do prilično brzog rasta zaposlenosti na sekundarnom tržištu rada, kroz rast fleksibilnih ugovora o zaposlenju. Međutim, budući da do porasta zaposlenosti dolazi tek u kasnijoj fazi oporavka, te da su istovremeno još na delu i procesi smanjenja zaposlenosti kao rezultat privatizacije i tranzicionog restrukturisanja, u sledećoj godini teško je očekivati rast zaposlenosti.

3.2.2. *Ex ante* razmatranje uticaja krize na ranjive grupe na tržištu rada

Kriza će imati različiti uticaj na različite isključene grupe, na različitim mestima i u različitim vremenskim periodima. Restrukturisanje na tržištu rada verovatno će se odvijati tako da grupe čije su stope zaposlenosti niže, budu još jače pogođene, naročito manjine, a posebno Romi; mladi; manje obrazovani; stari; kao i osobe sa invaliditetom. Jedini izuzetak moguće je očekivati kod žena, čija srazmerno veća vezanost za javni sektor može da znači veću stabilnost zaposlenja u kriznim vremenima.

Možda je najveća nepoznanica u tome da li će „tradicionalno siromašni“, u nepostojanju boljeg termina, ostati siromašni i/ili postati siromašniji, i/ili da li će doći do pojave značajnog broja „novih siromašnih“. Neki delovi „starih siromašnih“ obuhvataju nezaposlene i siromašne koji rade, a izgleda da se obe ove kategorije povećavaju. Generalnije gledano, neki od novih gubitnika mogu se smatrati „zaslužnijim“ od starih gubitnika, i mogu biti politički artikulisaniji i agresivniji u dobijanju prava po osnovu socijalne zaštite. U tom smislu, javna pažnja i saosećanje sa ovim grupama mogu da „istisnu“ neke

od starih gubitnika, koji su pod rizikom da budu etiketirani ne kao „žrtve“, već kao „neodgovorni“ i „neradnici“. Među novim gubitnicima verovatno će biti radnici najugroženiji krizom, uključujući i one koji su ostali bez posla, koji uopšte ne dobijaju plate, ili čije su plate drastično smanjene, zatim porodice koje su ostale bez doznaka, i građani srednje klase sa hipotekama i drugim dugovima u inostranim valutama. Uticaji na nacionalne manjine i, naročito, na Rome, moraće pažljivo da se prouče. Premda je institucionalna i strateška antidiskriminatorna infrastruktura skoro dovršena, ostaje pitanje njene primenljivosti. I dalje postoji značajna indirektna diskriminacija koja, tokom krize, može dovesti do povećane ugroženosti ranjivih grupa.

U Srbiji već postoje izvesne informacije o regionalnoj rasprostranjenosti siromaštva, socijalne isključenosti i nezaposlenosti, tako da je podignuta svest o prirodi regionalnih i lokalnih dispariteta i opasnosti od učvršćivanja razlika između „zona uključenosti“, koncentrisanih u velikim gradovima – i „zona isključenosti“, na periferiji i/ili u ruralnijim oblastima. I dok su jednokratne studije važne, one često ne uspevaju da dokumentuju dinamiku i kompletnu prirodu erozije ljudskog kapitala u pojedinim oblastima. U stvari, studije o siromaštvu na osnovu potrošnje najčešće pokazuju niže nivoe regionalnih dispariteta od studija o socijalnoj isključenosti i/ili kvalitetu života.

Jedan raniji regionalni izveštaj govorio je o osobenom „luku isključenosti“ u regionu, koji pokriva najveći deo Kosova prema Rezoluciji 1244, sever i severoistok Albanije, Istočnu Srbiju i delove Republike Srpske u Bosni i Hercegovini. Deo ovog luka koji pripada Srbiji označen je sledećim karakteristikama:

- Prilično izmenjena demografska struktura, sa izrazito starom populacijom i/ili visokim stopama zavisnosti (tj. učešćem izdržavanih lica i penzionera u ukupnom stanovništvu). Značajni deo radne populacije napustio je ovaj region, da bi se zaposlio negde drugde, uključujući veliki broj onih koji rade u inostranstvu;
- Visoki nivoi nezaposlenosti i/ili nesigurnog zaposlenja, sa zaposlenošću koncentrisanom u javnoj administraciji i/ili opadajućim industrijskim aktivnostima. Postoji visoki obim sezonskih poslova, kao i značajna zaposlenost u poljoprivredi osnovnih potreba; i

- Značajno niži nivoi obrazovnog postignuća, delimično kao rezultat nedovoljnog ulaganja u obrazovanje, ali i kao posledica migriranja najtalentovanijih mladih osoba, često u svrhu sticanja univerzitetskog obrazovanja.

Efekti krize na prostorne nejednakosti mogu biti izuzetno značajni. Kriza može, isto tako, inicirati i nove talase migracija, naravno uključujući i povratnu migraciju – onih koji su izgubili sredstva za održavanje u inostranstvu, ili su prisilno repatrirani. Najverovatniji scenario je uvećanje urbanog siromaštva i, naročito, veći pad u onim oblastima koje su uslovljene industrijama najjače pogođenim recesijom. Povrh toga, one oblasti koje su već u dugoročnijem padu, ali u kojima je ovaj pad maskiran doznakama, takođe će biti teško pogođene. Ako kriza potraje, prostorne nejednakosti verovatno će se produbiti, dobiti strukturisaniju prirodu, i biće ih veoma teško smanjiti.

Prema mišljenju javnosti, nezaposlenost je i dalje pojedinačni najvažniji problem sa kojim se Srbija suočava. Pogoršanje glavnih pokazatelja u vezi sa tržištem rada predstavlja gotovo konstantnu odliku socio-ekonomske statistike od početka zakasnele i teške tranzicije Srbije. Čak i tokom perioda značajnog ekonomskog rasta, tržište rada pokazivalo je malo znakova poboljšanja. Do izvesnog stepena, smanjeno učešće i snižavanje trenda zapošljavanja bili su neizbežna posledica tranzicije i restrukturisanja. Ipak, ovi asimetrični mehanizmi prilagođavanja (pogoršanje tokom „loših“ perioda, praćeno samo simboličnim poboljšanjem tokom „dobrih“) upućuju na potrebu da se mnogo više pažnje posveti politici zapošljavanja i institucijama na tržištu rada.

Iako se najvećim delom pažnja javnosti fokusira na zabrinjavajuće brojke i stope nezaposlenosti, još više zabrinjavaju veoma niske stope zaposlenosti i nepovoljna struktura zaposlenih. Ovu strukturu karakteriše previsoka zastupljenost zaposlenosti u javnom sektoru; previsoka zaposlenost u poljoprivredi; visoka neformalna zaposlenost; kao i visok udeo nesigurnih poslova.

3.2.3. Hipotetički odgovori tržišta rada na krizu

Usled perspektive negativnog rasta u bliskoj budućnosti, kao neposredni problem postavlja se pitanje – kako će se ionako labavo tržište rada prilagoditi realnosti i promenjenim okolnostima koje je stvorila sadašnja kriza. Drugi, dugoročni problem, tiče se poznate empirijske osobine tržišta rada da se oporavlja samo vrlo sporo nakon krize, sa značajnim vremenskim za-kašnjenjem u poređenju sa oporavkom drugih ključnih makroekonomskih varijabli. Čak i bez negativnog rasta, potreba za sužavanjem spoljašnjih i unutrašnjih deficita značće niži raspoloživi nacionalni dohodak, što će za uzvrat značiti i niže sveukupne realne zarade. Vrlo grubo, sa stanovišta minimiziranja socijalnih efekata, preporučeni obrazac prilagođavanja tržišta rada nadole, mogao bi biti preko fleksibilnosti zarada (tj. pada realnih zarada). Ovo je široko politički prihvatljivo (glavni problem u javnom sektoru), ali i ekonomski racionalno (relevantnije za privatni sektor), sve dok se percipira da će kriza relativno kratko trajati. Fleksibilnost zarada može se realizovati kroz inflaciju (smanjivanjem realnih zarada), smanjenjem zarada (direktnim smanjivanjem nominalnih zarada) i povećanje zaostajanja u isplati zarada – što bi sve imalo različite efekte vertikalno (na različite dohodovne grupe) i horizontalno (na sektore i regione). Fleksibilnost radnog vremena je još jedan, vrlo značajan obrazac prilagođavanja, kao alternativa smanjenju broja radnih mesta.

Stvarni obrasci prilagođavanja na tržištu rada biće mnogo kompleksniji, pošto će morati da se uzme u obzir izraženi dualitet tržišta rada, koje je – kao što prethodna analiza naglašava – u sve većoj meri oblikovano uvećanom podelom između primarnog tržišta rada (sa zaštićenim dobrim poslovima) i sekundarnog tržišta rada (sa lošim, nezaštićenim poslovima). Dobri poslovi i dalje su dominantni u javnom sektoru, zbog opšteg neuspeha da se stvori jak, izvozno orijentisani privatni sektor. Primarno tržište rada u privatnom sektoru i dalje se uobičajeno sastoji od zaposlenosti u finansijskim i drugim savremenim uslugama, kao i od malog broja velikih, privatizovanih kompanija za proizvodnju i preradu hrane. Sekundarno tržište rada sastoji se uglavnom od ranjive zaposlenosti, neformalne i poljoprivredne zaposlenosti – kategorija koje se u velikoj meri preklapaju. Zaposlenost za platu u privatnom sektoru u malim i srednjim preduzećima nalazi se negde između ove dve kategorije, ali češće pripada sekundarnom tržištu rada, sa niskim zaradama i visokom nesigurnošću radnih mesta.

Pri povoljnijem scenariju prilagođavanja uglavnom putem fleksibilnosti zarada, i dalje će postojati pogoršanje indikatora na tržištu rada i nepoželjno uvećanje ranjive zaposlenosti na račun boljih radnih mesta. Čak i ako se odliv iz zaposlenosti u nezaposlenost ne uveća značajno zbog fleksibilnosti zarada, grupa nezaposlenih će se uvećati pošto ulazak u nezaposlenost iz neaktivnosti neće prestati – kako zbog mladih koji završavaju školovanje, tako i zbog onih porodica koje će pad životnog standarda pokušati da nadoknade ulaskom na tržište rada svojih prethodno neaktivnih članova. Grupe koje se ovom ex ante analizom mogu oceniti kao najviše ugrožene ovim usporavanjem tokova na tržištu rada, biće: 1) mladi i svi novi koji ulaze na tržište rada, naročito oni koji pokušavaju da se zaposle na sve užem primarnom tržištu rada; i 2) nezaposleni pripadnici ugroženih grupa, za koje će se primarno tržište rada u potpunosti zatvoriti.

Ako se posmatraju prostorni efekti na tržište rada, može se pretpostaviti da će verovatno najizraženije pogoršanje nastupiti u oblastima snažno zavisnim od velikih firmi najviše pogođenih krizom. I u slučaju da ove firme budu u stanju da očuvaju zaposlenost na račun smanjenja broja radnih časova, a shodno tome i realne zarade svojih radnika, smanjenje njihovih platnih fondova oboriće potražnju radnika za lokalno proizvedenom robom i uslugama i na kraju dovesti do ozbiljne „lokalne depresije“. Najveći gradovi, navikli da imaju najveći priliv stranih direktnih investicija, takođe će biti snažno pogođeni, ali će moći da izbegnu dublju depresiju zbog svoje diversifikovane privredne strukture.

Ex ante procenu uticaja krize na zaposlenost žena i muškaraca nešto je komplikovanije sprovesti. Izgleda da, dok ne bude bilo značajnih rezova u sektoru javne zaposlenosti (naročito u sektorima sa visokom stopom zaposlenosti žena, poput obrazovanja i zdravstva), ženska radna snaga na primarnom tržištu rada neće biti disproportionalno pogođena. Kada su u pitanju izvozna industrija, rudarstvo, prerada metala i ostala prerađivačka industrija – oblasti u kojima dominira muška radna snaga – one će biti verovatno teže pogođene od industrija u kojima je zastupljenost polova uravnoteženija, kao što su prerada hrane ili industrije u kojima dominiraju žene, kao što je industrija odeće i obuće. Međutim, usluge u kojima dominiraju žene verovatno će biti nešto jače pogođene od usluga u kojima su dominantno zaposleni muškarci.

Najjasniju sliku uticaja krize na tržište rada moguće je dobiti pomnim proučavanjem dinamike zaposlenosti za platu u privatnom sektoru (kako preko Anketne o radnoj snazi, tako i preko anketa preduzeća) i platnog fonda i prosečne zarade (postoji u anketama preduzeća i u podacima o naplati poreza, samo za formalni sektor). Trendovi u privatnom sektoru zaposlenosti za platu biće svakako prociklični. Dinamika u svim drugim kategorijama zaposlenosti i kontingentima populacije će biti ili kontraciklična (sekundarno tržište rada može doživeti značajno kontraciklično proširenje, kao poslednje прибежиште za preživljavanje za one koji su isključeni sa primarnog tržišta rada i kao jedina tačka ulaza za one koji se tek zapošljavaju) ili neodređena, pošto će njihovo kretanje zavisiti od relativne snage procikličnih i kontracikličnih faktora uticaja.

Prosudjujući prema komparativnim⁷ i istorijskim uvidima, našta upućuju i noviji trendovi od početka krize, uticaj krize na tržišta rada neće tokom vremena biti linearan. Prilagođavanja nadole na tržištu rada mogu prilično dugo trajati i dobiti idiosinkrazijske forme. Vrlo široko posmatrajući, izgleda da će prvu fazu krize (sada već uveliko iza nas) karakterisati prestanak zapošljavanja novih radnika i sporadično „izbacivanje“ nebazične, obično privremene zaposlenosti. Druga faza će dominantno dobiti formu fleksibilnosti realnih zarada ili preciznije njihove deflacije. Treća faza, negde na dnu depresije, naročito ako je duboka i ako dugo traje, odlikovaće se izraženijim smanjenjima bazične zaposlenosti, kako se firme budu borile za opstanak. Četvrta faza, postepeno oživljavanje, biće označena postepenim oporavkom realnih zarada, pre nego zaposlenosti; neke firme mogu čak i da nastave sa otpuštanjem zaposlenih, kako bi restrukturisale svoju radnu snagu. Tek nakon kompletnog oporavka, firme će biti podstaknute na proširenje svoje ukupne zaposlenosti. Na taj način, povratak na nivo zaposlenosti pre krize može biti odložen za dve ili više godina nakon njenog okončanja.

⁷ Videti, na primer: ILO, 2009.

4.

UTICAJ EKONOMSKE KRIZE NA POLOŽAJ RANJIVIH GRUPA NA TRŽIŠTU RADA SRBIJE I MERE AKTIVNE POLITIKE TRŽIŠTA RADA ZA POBOLJŠANJE NJIHOVOG POLOŽAJA

U ovom odeljku analiziramo uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada, primarno na osnovu podataka Ankete o radnoj snazi iz aprila 2008. i 2009. i AŽS iz 2007. godine. Tamo gde je to moguće koristimo i dodatne izvore, pre svega podatke o registrovanoj nezaposlenosti NSZ-a, a u izvesnoj ograničenoj meri i podatke o formalnoj nepoljoprivrednoj zaposlenosti ankete RAD.

4.1. Ranjive grupe prema određenim demografskim i drugim obeležjima

Za grupe stanovništva koje su identifikovane kao posebno osetljive na tržištu rada prema nekom od demografskih i drugih obeležja (mladi uzrasta 15–24 godine, starija lica 50–64 godine, žene, neobrazovani, ruralno stanovništvo, ruralno stanovništvo Jugoistočne Srbije, ruralno stanovništvo koje ne poseduje zemlju), moguće je na osnovu podataka ARS iz aprila 2009. godine sprovesti detaljnu analizu položaja na tržištu rada. Takođe, poređenjem sa rezultatima ARS iz aprila 2008. godine moguće je pratiti efekte koje je ekonomska kriza imala na ovako identifikovane, posebno osetljive grupe na tržištu rada. Informacije sadržane u ARS za 2008. i 2009. dopunjene su podacima o registrovanim nezaposlenima (podaci Nacionalne službe za zapošljavanje) i zaposlenima u formalnom sektoru (podaci iz ankete poslovnih jedinica RAD, koju sprovodi Republički zavod za statistiku). Jedino se položaj stanovništva koje ne poseduje zemlju u ruralnim područjima analizira na osnovu podataka AŽS iz 2007. godine, budući da se ova kategorija stanovništva ne može identifikovati korišćenjem podataka ARS.

4.1.1. Žene

Stanje

Učešće žena na tržištu rada predstavlja značajnu odrednicu njihove ekonomske nezavisnosti i važan izvor njihove socijalne sigurnosti. Plaćeni rad utiče na relativnu ulogu i status žena u porodici, kao i na njihovo šire učešće u društvu, dajući im mogućnost društvenog i ličnog razvoja.

Stopa učešća žena je, istorijski posmatrano, u Srbiji bila relativno niska, za razliku od velikog broja istočnoevropskih zemalja – i bila je uporedivija sa tržišnim ekonomijama (Krstić, 2002). Godine 2008. stopa aktivnosti žena iznosila je 54,8%, a muškaraca 71,1% (Tabela 4.1.1). Najniže stope aktivnosti žena zabeležene su u starosnoj grupi 15–24 godine (samo 25,6%), jer mlade žene, češće od mladih muškaraca, preuzimaju brigu o porodici i domaćinstvu i odlažu ulazak na tržište rada. Osnovni uzroci neaktivnosti žena (sa izuzetkom studentkinja) su lični, porodični, ili „drugi“ razlozi.

Tabela 4.1.1: Stope nezaposlenosti, zaposlenosti i aktivnosti žena i muškaraca prema određenim demografskim karakteristikama (15–64 godine), %

		Stopa nezaposlenosti		Stopa zaposlenosti		Stopa aktivnosti	
		Žene	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene	Muškarci
Ukupno (15–64 godine)		16,1	12,4	46,0	62,3	54,8	71,1
Obrazovanje	Niže	15,0	11,4	32,1	49,1	37,8	55,4
	Srednje	19,2	13,9	46,8	65,3	57,9	75,8
	Visoko i više	9,5	7,7	75,8	75,4	83,8	81,6
Starosna kategorija (godine)	15–24	37,1	29,6	16,1	25,7	25,6	36,5
	25–49	16,5	11,8	63,7	79,0	76,3	89,5
	50–64	8,3	8,1	37,2	59,1	40,6	64,3

Izvor: ARS, 2008.

Žene, naročito mlade, manje su sklone da se zaposle, a više da ostanu nezaposlene u odnosu na muškarce, bez obzira na viši stepen obrazovanja žena (Tabela 4.1.1). Niže stope zaposlenosti žena nego muškaraca (46% naspram 62,3%) delom su prouzrokovane diskriminatornom praksom na tržištu rada i ograničenim mogućnostima žena da usklade rad i porodične obaveze. Najniže stope zaposlenosti primetne su među mladim ženama (16,1%) i ženama sa najnižim nivoom obrazovanja (32,1%).

Stopa nezaposlenosti žena je 2008. godine iznosila 16,1%, a muškaraca 12,4%. Mlade žene i žene sa srednjim nivoom obrazovanja bile su najviše suočene sa problemom nezaposlenosti. Njihove stope nezaposlenosti bile su znatno više u odnosu na muškarce.

Dugoročna nezaposlenost je nešto više pogađala žene nego muškarce, budući da je procenat žena koje traže posao godinu dana i duže iznosio 73,2%, a muškaraca 69,8% (Tabela 4.1.2). Slična je situacija i kada je u pitanju veoma dugoročna nezaposlenost – razlike po polu nisu bile znatne (žene 57,4%, muškarci 51,1%).

Tabela 4.1.2: Dugoročna nezaposlenost po polu (15–64 godine), %

	Ukupno	Žene	Muškarci
Učešće dugoročno nezaposlenih ¹ u ukupnoj nezaposlenosti	71,5	73,2	69,8
Učešće veoma dugo nezaposlenih ² u ukupnoj nezaposlenosti	54,3	57,4	51,1
Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	10,0	11,7	8,7
Učešće veoma dugo nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	7,6	9,2	6,3
Učešće nezaposlenih bez radnog iskustva u ukupnoj nezaposlenosti	40,5	42,2	38,7

Izvor: ARS, 2008.

¹ Dugoročno nezaposleni su oni koji su nezaposleni godinu dana ili duže.

² Veoma dugo nezaposleni su oni koji su nezaposleni dve godine ili duže.

Proporcija nezaposlenih žena koje su prethodno bile zaposlene manja je u odnosu na odgovarajuću proporciju muškaraca (57,8% prema 61,3%). Podaci o razlozima ostanka bez posla ne sugerišu da je bilo diskriminacije prema ženama pri otpuštanju zaposlenih u procesu restrukturiranja i likvidacije preduzeća, budući da je nešto veći procenat muškaraca dobio otkaz zbog likvidacije preduzeća i sl. (32,5% prema 25,6%). Međutim, nešto veći procenat žena kao razlog ostanka bez posla navodi preuzimanje brige o porodici i čuvanje dece, pa su tako žene bile sklonije da postanu neaktivne i premeste se u sferu neplaćenog rada.

Tabela 4.1.3: Razlozi ostanka bez posla po polu (15–64 godine), %

	Ukupno	Žene	Muškarci
Dobili ste otkaz (uključujući i stečaj)	28,6	25,6	32,5
Posao je bio privremenog ili sezonskog karaktera	6,0	5,8	6,3
Zbog čuvanja dece ili nemoćnih odraslih	2,8	4,7	0,3
Ostali lični ili porodični razlozi	7,0	9,5	3,7
Vaša bolest ili nesposobnost	9,4	8,1	11,0
Školovanje ili obuka	1,1	0,7	1,6
Preвременa penzija	10,5	9,9	11,3
Redovna penzija	24,9	27,2	21,9
Odsluženje vojnog roka	0,8	–	1,9
Ostali razlozi	9,0	8,6	9,6

Izvor: ARS, 2008.

Posmatrano prema statusu na tržištu rada, samozaposleno je bilo samo 15,9% žena (uključeni su vlasnici, samozaposleni i poljoprivrednici) u odnosu na 28,4% muškaraca, budući da zaposlenost za platu obično ženi dozvoljava bolje usklađivanje poslovnih i porodičnih obaveza (Tabela 4.1.4). Sa druge strane, pomažućih članova domaćinstva bilo je znatno više među radno aktivnim ženama nego među muškarcima (13,9% prema 3,9%). Ovakve polne razlike u strukturi zaposlenih prema statusu na tržištu rada u zbiru, uticale su na relativnu izjednačenost polova u nivou ranjive zaposlenosti. Učešće ranjive zaposlenosti u ukupnoj zaposlenosti žena iznosilo je 29,7%, a u ukupnoj zaposlenosti muškaraca 32,3%.

4. Uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije...

Tabela 4.1.4: Status na tržištu rada i ranjiva zaposlenost po polu (15–64 godine), %

		Ukupno	Žene	Muškarci
Status na tržištu rada	Zaposleni za platu	68,8	70,3	67,7
	Vlasnici preduzeća ili radnji	7,7	6,0	9,0
	Samozaposleni	4,1	2,3	5,4
	Poljoprivrednici	11,2	7,6	14,0
	Pomažući članovi domaćinstva	8,2	13,9	3,9
Procenat ranjive zaposlenosti ¹		31,2	29,7	32,3

Izvor: ARS, 2008.

¹ Procenat ranjive zaposlenosti definiše se kao učešće vlasnika, samozaposlenih, poljoprivrednika i pomažućih članova domaćinstva u ukupnom broju zaposlenih (definicija MOR/ILO).

Tabela 4.1.5: Struktura zaposlenosti žena i muškaraca prema prema sektoru aktivnosti, vrsti rada i statusu na poslu (formalno i neformalno zaposleni), 15–64 godine, %

		Ukupno	Žene	Muškarci
Sektor aktivnosti	Poljoprivreda	21,4	22,5	20,6
	Industrija	26,8	15,5	35,5
	Usluge	51,8	62,0	44,0
Vrsta rada	Na neodređeno vreme	87,8	89,2	86,7
	Na određeno vreme	8,0	8,2	7,9
	Sezonski radnici	2,1	1,0	2,9
	Povremeno zaposleni	2,1	1,7	2,5
Status na poslu ¹	Formalno zaposleni	79,4	78,2	80,3
	Neformalno zaposleni	20,6	21,8	19,7

Izvor: ARS, april 2008.

¹ Podatak o neformalnoj zaposlenosti je iz oktobra 2008.

Posmatrano prema sektoru aktivnosti (Tabela 4.1.5), u sektoru usluga žene su bile znatno zaposlenije od muškaraca (62% prema 44%). Posmatrano prema stalnosti zaposlenja, ne uočavaju se značajne polne razlike, budući da je 89% žena i 87% muškaraca bilo zaposleno na neodređeno vreme. Žene su bile nešto sklonije da rade u neformalnoj ekonomiji od muškaraca (21,8% prema 19,7%). Neformalna zaposlenost, prema definiciji RZS, obuhvata zaposlene u neregistrovanoj firmi, zaposlene u registrovanoj firmi bez plaćenog zdravstvenog i socijalnog osiguranja, kao i pomažuće članove domaćinstva.

U narednim poglavljima, u kojima se analiziraju posebno osetljive grupe na tržištu rada (Romi, izbeglice, IRL, osobe sa invaliditetom), pokazaćemo da su žene iz ovih grupa u najnepovoljnijem položaju. Ovo je posledica dvostruke marginalizacije žena iz ovih osetljivih grupa: njihove šanse za zaposlenje su manje jer su žene, a takođe i jer pripadaju posebno osetljivoj društvenoj grupi koja je manje integrisana u društvo u odnosu na opštu populaciju (Cvejić, Babović, 2007).

56

Uticaj krize

Poređenje kretanja osnovnih indikatora tržišta rada po polu ukazuje na približno jednak uticaj ekonomske krize na tržište rada muškaraca i žena.

Stopa nezaposlenosti žena neznatno je manje pogoršana u odnosu na stopu nezaposlenosti muškaraca 2009. u odnosu na 2008. godinu (rast od 2, odnosno 2,6 procentna poena, respektivno). Stopa nezaposlenosti žena manje je pogoršana u odnosu na stopu nezaposlenosti muškaraca u svim demografskim kategorijama, osim u grupi stanovništva nižeg nivoa obrazovanja i središnje starosne grupe od 25 do 49 godina, u kojoj je došlo do neznatno većeg rasta nezaposlenosti među ženama u odnosu na muškarce (Tabela 4.1.6).

4. Uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije...

Tabela 4.1.6: Stope nezaposlenosti žena i muškaraca prema određenim demografskim karakteristikama (15–64 godine), %

		Stopa nezaposlenosti					
		ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
		Žene	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene	Muškarci
Ukupno (15–64 godine)		18,1	15,0	16,1	12,4	2,0	2,6
Obrazovanje	Niže	18,0	13,6	15,0	11,4	3,0	2,2
	Srednje	21,0	16,7	19,2	13,9	1,8	2,8
	Visoko i više	11,1	9,4	9,5	7,7	1,6	1,7
Starosna kategorija (godine)	15–24	43,7	38,5	37,1	29,6	6,6	8,9
	25–49	18,6	13,5	16,5	11,8	2,1	1,7
	50–64	9,5	11,5	8,3	8,1	1,2	3,4

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

U obe posmatrane godine, razlika u stopama nezaposlenosti po polu u korist muškaraca prisutna je prema svim demografskim karakteristikama, pri čemu je razlika najmanja za žene sa višim nivoom obrazovanja. Izuzetak predstavlja grupa žena starosti 50–64 godine kod kojih je stopa nezaposlenosti niža u odnosu na muškarce, što se objašnjava nižom starosnom granicom za odlazak žena u penziju u odnosu na muškarce.

Tabela 4.1.7: Stope zaposlenosti žena i muškaraca prema određenim demografskim karakteristikama (15–64 godine), %

		Stopa zaposlenosti					
		ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
		Žene	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene	Muškarci
Ukupno (15–64 godine)		43,3	58,7	46,0	62,3	-2,7	-3,6
Obrazovanje	Niže	28,0	46,1	32,1	49,1	-4,1	-3,0
	Srednje	44,9	61,4	46,8	65,3	-1,9	-3,9
	Visoko i više	71,7	70,9	75,8	75,4	-4,1	-4,5

		Stopa zaposlenosti					
		ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
		Žene	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene	Muškarci
Starosna kategorija (godine)	15–24	13,6	19,9	16,1	25,7	-2,5	-5,8
	25–49	60,5	76,4	63,7	79,0	-3,2	-2,6
	50–64	34,7	55,0	37,2	59,1	-2,5	-4,1

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

Ako pratimo promene stopa zaposlenosti i aktivnosti 2009. godine (tabele 4.1.7. i 4.1.8), uočićemo da je do približno jednakog pogoršanja ovih indikatora došlo među pripadnicima oba pola. Izuzetak predstavlja starosna grupa mladih od 15 do 24 godine, s obzirom na to da je veći pad zaposlenosti i aktivnosti zabeležen među pripadnicima muškog nego ženskog pola (5,8 i 4,2 procentna poena, prema 2,5 i 1,4 procentna poena respektivno).

Tabela 4.1.8: Stope aktivnosti žena i muškaraca prema određenim demografskim karakteristikama (15–64 godine), %

		Stopa aktivnosti					
		ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
		Žene	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene	Muškarci
Ukupno (15–64 godine)		52,8	69,0	54,8	71,1	-2,0	-2,1
Obrazovanje	Niže	34,2	53,3	37,8	55,4	-3,6	-2,1
	Srednje	56,8	73,8	57,9	75,8	-1,1	-2,0
	Visoko i više	80,7	78,3	83,8	81,6	-3,1	-3,3
Starosna kategorija (godine)	15–24	24,2	32,3	25,6	36,5	-1,4	-4,2
	25–49	74,3	88,4	76,3	89,5	-2,0	-1,1
	50–64	38,4	62,2	40,6	64,3	-2,2	-2,1

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

Razlika u stopama zaposlenosti i aktivnosti po polu prisutna je i 2009. godine u svim demografskim kategorijama u korist muškaraca. Izuzetak je stopa

4. Uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije...

zaposlenosti i aktivnosti kod osoba sa visokim i višim nivoom obrazovanja, koja je neznatno viša kod žena u odnosu na muškarce.

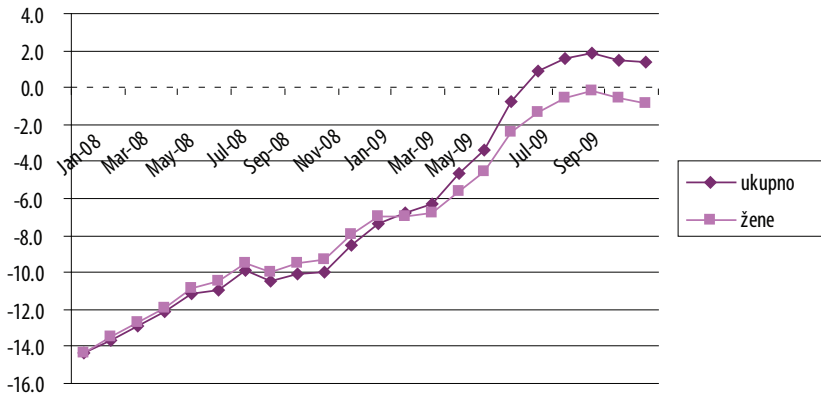
Nalaz o jednakim efektima krize na nezaposlene prema polu potvrđuju i zvanični podaci o broju nezaposlenih NSZ-a. Godišnje stope ukupne nezaposlenosti i nezaposlenosti žena pokazuju jednake promene kretanja u periodu 2008–2009.

Tabela 4.1.9: Broj nezaposlenih po polu 2008. i 2009. godine, podaci NSZ-a

		Ukupno	Žene	Ukupno	Žene
		u hiljadama		međugodišnji indeks	
2008.	Januar	793	425	85,7	85,6
	Februar	796	427	86,4	86,5
	Mart	795	427	87,1	87,3
	April	789	424	87,9	88,1
	Maj	773	418	88,8	89,2
	Jun	756	409	89,1	89,5
	Jul	745	405	90,1	90,6
	Avgust	734	400	89,5	90,1
	Septembar	726	395	89,9	90,5
	Oktobar	717	391	90,0	90,7
	Novembar	718	391	91,5	92,0
	Decembar	728	393	92,7	93,0
2009.	Januar	739	396	93,2	93,0
	Februar	746	398	93,7	93,2
	Mart	758	403	95,4	94,4
	April	763	405	96,7	95,5
	Maj	767	407	99,2	97,6
	Jun	763	404	100,9	98,7
	Jul	757	403	101,6	99,5
	Avgust	747	399	101,9	99,8
	Septembar	737	393	101,5	99,4
	Oktobar	727	388	101,4	99,1

Izvor: NSZ.

Grafikon 4.1.1. Kretanje međugodišnjih stopa rasta ukupne nezaposlenosti i nezaposlenosti žena 2009. godine, podaci NSZ-a

Izvor: NSZ.

Tabela 4.1.10: Dugoročna nezaposlenost po polu (15–64 godine), %

	ARS, 2009.			ARS, 2008.			2009/2008. procentni poeni		
	Ukupno	Žene	Muškarci	Ukupno	Žene	Muškarci	Ukupno	Žene	Muškarci
Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti	64,8	67,3	62,3	71,5	73,2	69,8	-6,7	-5,9	-7,5
Učešće veoma dugo nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti	49,9	53,5	46,4	54,3	57,4	51,1	-4,4	-3,9	-4,7
Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	10,6	12,2	9,3	10,0	11,7	8,7	0,6	0,5	0,6

4. Uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije...

	ARS, 2009.			ARS, 2008.			2009/2008. procentni poeni		
	Ukupno	Žene	Muškarci	Ukupno	Žene	Muškarci	Ukupno	Žene	Muškarci
Učešće veoma dugo nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	8,2	9,7	7,0	7,6	9,2	6,3	0,6	0,5	0,7
Učešće nezaposlenih bez radnog iskustva u ukupnoj nezaposlenosti	36,2	39,8	32,7	40,5	42,2	38,7	-4,3	-2,4	-6,0

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

Napomena: definicije dugoročne i veoma duge nezaposlenosti date su uz tabelu 4.1.2.

Analizom podataka prikazanih u tabeli 4.1.10, uočavamo da se 2009. godine nastavlja tendencija po kojoj dugoročna i veoma dugoročna nezaposlenost više pogađa žene nego muškarce (67,3% prema 62,3%, odnosno 53,5% prema 46,4%). Pored toga, učešće u dugoročnoj i veoma dugoročnoj nezaposlenosti nešto je više smanjeno kod muškaraca nego kod žena (7,5 i 4,7 procentnih poena, u poređenju sa 5,9 i 3,9 procentnih poena respektivno).

Mesečni podaci NSZ-a o registrovanoj nezaposlenosti u periodu 2008–2009. takođe ukazuju na činjenicu da su žene više pogođene dugoročnom i veoma dugoročnom nezaposlenošću u odnosu na muškarce (Tabela 4.1.10).

Tabela 4.1.11: Dugoročna nezaposlenost prema polu 2008. i 2009. godine, podaci NSZ-a

		Nezaposleni		Učešće dugoročno nezaposlenih ¹		Učešće veoma dugo nezaposlenih	
		Ukupno	Žene	Ukupno	Žene	Ukupno	Žene
2008.	Januar	792.992	425.404	76,3	78,6	56,7	60,2
	Februar	796.034	427.051	76,2	78,4	56,7	60,1
	Mart	795.081	426.738	76,8	78,9	56,6	60,1
	April	789.047	424.341	77,8	79,8	57,1	60,5
	Maj	773.335	417.638	79,1	80,8	57,9	61,1
	Jun	756.453	409.419	79,5	81,1	58,0	61,1
	Jul	744.827	404.724	80,3	81,7	58,2	61,1
	Avgust	733.680	399.938	80,5	81,8	58,3	61,0
	Septembar	726.465	395.440	79,9	81,4	57,7	60,4
	Oktober	717.405	391.265	78,9	80,4	57,1	59,7
	Novembar	718.256	390.504	77,9	79,6	56,2	58,9
	Decembar	727.621	392.733	76,9	78,9	55,1	58,2
2009.	Januar	739.160	395.577	63,7	66,7	48,2	51,8
	Februar	746.183	398.012	62,2	80,9	47,1	66,4
	Mart	758.336	402.937	62,8	66,0	46,9	50,7
	April	762.623	405.049	61,9	65,1	46,3	50,0
	Maj	767.495	407.480	61,6	64,8	45,8	49,6
	Jun	763.011	403.943	61,8	65,1	45,8	49,7
	Jul	756.652	402.626	61,7	64,8	45,7	49,4
	Avgust	747.446	399.166	62,2	65,1	45,9	49,4
	Septembar	737.151	393.090	62,9	65,9	46,5	50,1
	Oktober	727.132	387.842	63,6	66,6	46,8	50,4

4. Uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije...

Tabela 4.1.12: Status na tržištu rada i ranjiva zaposlenost po polu (15–64 godine), %

		ARS, 2009.			ARS, 2008.			2009/2008. procentni poeni		
		Ukupno	Žene	Muškarci	Ukupno	Žene	Muškarci	Ukupno	Žene	Muškarci
Status na tržištu rada	Zaposleni za platu	71,4	74,3	69,2	68,8	70,3	67,7	2,6	4,0	1,5
	Vlasnici preduzeća ili radnji	7,2	5,2	8,7	7,7	6,0	9,0	-0,5	-0,8	-0,3
	Samozaposleni	3,8	1,8	5,4	4,1	2,3	5,4	-0,3	-0,5	0,0
	Poljoprivrednici	10,1	6,2	13,1	11,2	7,6	14,0	-1,1	-1,4	-0,9
	Pomažući članovi domaćinstva	7,5	12,5	3,7	8,2	13,9	3,9	-0,7	-1,4	-0,2
Procenat ranjive zaposlenosti ¹		28,6	25,7	30,8	31,2	29,7	32,3	-2,6	-4,0	-1,5

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

¹Napomena: Definicija ranjive zaposlenosti data je uz tabelu 4.1.4.

Tabela 4.1.13: Razlozi ostanka bez posla po polu (15–64 godine)

	ARS, 2009.			ARS, 2008.			2009/2008. procentni poeni		
	Ukupno	Žene	Muškarci	Ukupno	Žene	Muškarci	Ukupno	Žene	Muškarci
Dobili ste otkaz (uključujući i stečaj)	36,3	29,1	32,3	28,6	25,6	32,5	7,8	3,5	-0,2
Posao je bio privremenog ili sezonskog karaktera	6,8	4,9	5,7	6,0	5,8	6,3	0,8	-0,9	-0,6
Zbog čuvanja dece ili nemoćnih odraslih	0,2	4,9	2,8	2,8	4,7	0,3	-2,6	0,3	2,6
Ostali lični ili porodični razlozi	3,7	7,0	5,5	7,0	9,5	3,7	-3,2	-2,5	1,9
Vaša bolest ili nesposobnost	10,1	7,6	8,7	9,4	8,1	11,0	0,7	-0,5	-2,3
Školovanje ili obuka	0,7	0,7	0,7	1,1	0,7	1,6	-0,4	0,0	-0,9
Preвременa penzija	12,2	9,8	10,9	10,5	9,9	11,3	1,7	-0,1	-0,4

	ARS, 2009.			ARS, 2008.			2009/2008. procentni poeni		
	Ukupno	Žene	Muškarci	Ukupno	Žene	Muškarci	Ukupno	Žene	Muškarci
Redovna penzija	17,9	28,1	23,6	24,9	27,2	21,9	-7,0	1,0	1,7
Odsluženje vojnog roka	2,1	–	0,9	0,8	–	1,9	1,3	–	-0,9
Ostali razlozi	9,9	7,9	8,8	9,0	8,6	9,6	0,9	-0,6	-0,8

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

Analiza ARS 2009. godine ne ukazuje na veću potencijalnu diskriminaciju žena pri otpuštanju zaposlenih (Tabela 4.1.13). Nešto manje od trećine žena koje su ostale bez posla kao glavni razlog navodi otkaz (uključujući i stečaj preduzeća), dok taj razlog navodi 32,3% muškaraca. Zanimljivo je zapaziti da je 2009. godine porastao procenat muškaraca koji kao glavni razlog ostanka bez posla navodi preuzimanje brige o porodici i čuvanje dece u odnosu na 2008. godinu, ali je on i dalje znatno niži u odnosu na procenat žena koji se odlučuje na takav korak.

Tabela 4.1.14: Struktura zaposlenosti žena i muškaraca prema sektoru aktivnosti, vrsti rada i statusu na poslu (formalno i neformalno zaposleni), 15–64 godine, %

		ARS, 2009.			ARS, 2008.			2009/2008. procentni poeni		
		Ukupno	Žene	Muškarci	Ukupno	Žene	Muškarci	Ukupno	Žene	Muškarci
Sektor aktivnosti	Poljoprivreda	19,7	19,1	20,2	21,4	22,5	20,6	-1,7	-3,4	-0,4
	Industrija	26,9	16,3	35,1	26,8	15,5	35,5	0,1	0,8	-0,4
	Usluge	53,4	64,6	44,7	51,8	62,0	44,0	1,6	2,6	0,7
Vrsta rada	Na neodređeno vreme	88,2	90,4	86,5	87,8	89,2	86,7	0,4	1,2	-0,2
	Na određeno vreme	8,0	7,9	8,1	8,0	8,2	7,9	0,0	-0,3	0,2
	Sezonski radnici	1,9	0,7	2,8	2,1	1,0	2,9	-0,2	-0,3	-0,1
	Povremeno zaposleni	1,9	1,0	2,6	2,1	1,7	2,5	-0,2	-0,7	0,1
Status na poslu	Formalno zaposleni	81,5	79,5	72,7	79,4	78,2	80,3	2,1	1,2	-0,8
	Neformalno zaposleni ¹	18,5	20,5	17,3	20,6	21,8	19,7	-2,1	-1,2	0,8

Izvor: ARS, april 2008. i april 2009.

¹ Napomena: Podatak o neformalnoj zaposlenosti je iz oktobra 2008. i aprila 2009.

Posmatrano prema statusu na tržištu rada (Tabela 4.1.14), uočava se da je i 2009. godine manji udeo žena vlasnika preduzeća (5,2% prema 8,7%) i samozaposlenih (1,8% prema 5,4%). Suprotno tome, zadržana je tendencija po kojoj je udeo žena koje rade za platu veći u odnosu na muškarce (74,3% prema 69,2%), kao i žena koje su pomažući članovi domaćinstva (12,5% prema 3,7%). Procenat ranjive zaposlenosti žena je i 2009. godine nešto niži za žene (25,7% prema 30,8% za muškarce). Pri tome, procenat ranjive zaposlenosti žena je u odnosu na prethodnu godinu smanjen za 4 procentna poena, što je veće smanjenje u poređenju sa udelom ranjive zaposlenosti muškaraca koja je smanjena za 1,5 procentni poen.

Posmatrano prema sektoru aktivnosti, i 2009. godine nastavlja se tendencija veće zaposlenosti žena u sektoru usluga (65% prema 45%, koliki je udeo muškaraca zaposlenih u ovom sektoru). Posmatrano prema vrsti rada, ne uočava se značajna razlika udela zaposlenih na neodređeno vreme prema polu, ali je sklonost žena da rade u neformalnoj ekonomiji veća od sklonosti muškaraca.

Aktivne mere

Žene su najveća ranjiva grupa na tržištu rada. Premda čine polovinu stanovništva radnog uzrasta, one su manjina među učesnicima na tržištu rada, i još izrazitija manjina među zaposlenima. Ipak, aktivni programi tržišta rada – u Srbiji, kao i u svetu – veoma su retko ograničeni isključivo na žene, premda često mogu imati implicitne ili eksplicitne ciljeve usmerene na unapređenje polne ravnopravnosti na tržištu rada. Ovo je i razumljivo, imajući u vidu da su žene, zbog svoje brojnosti, istovremeno i najheterogenija ranjiva grupa, tako da generalno targetiranje žena kao grupe najčešće nije najbolja politika, zbog svoje nepreciznosti. Zbog toga se pri kreiranju aktivnih programa usmerenih isključivo ili pretežno prema ženama preporučuje identifikovanje dodatnih faktora ranjivosti. Hronološki najstariji aktivni programi tržišta rada usmereni su prema podršci samohranim roditeljima, među kojima, kao što je poznato, ima srazmerno mnogo više žena nego muškaraca.

Ekonomska teorija je utvrdila da postoje dobri načelni, ali i empirijski razlozi za to da programi tržišta rada sadrže jaku rodnu komponentu. U nedavnoj

metastudiji o efektima aktivnih politika tržišta rada na žene u Evropi (Bergmann i Van der Berg, 2006), pokazano je da su prosečni efekti rodno univerzalnih aktivnih programa veći za žene nego za muškarce. Ovaj rezultat posebno je izražen kada je reč o programima obuke, ali je prisutan i kod subvencija za zapošljavanje, dok su rodni efekti izjednačeni jedino kod programa posredovanja i podrške u traženju posla.

Bergmann i Van der Berg su na osnovu velikog broja evaluacionih studija – podeliviši evropske zemlje na one u kojima je stopa participacije žena srednjeg radnog uzrasta (25–49 godina) za manje od deset procentnih poena manja od stope participacije muškaraca, i na one u kojima je ta razlika veća od deset procentnih poena – utvrdili da je razlika u efektima aktivnih programa u korist žena utoliko veća ukoliko je veća razlika u stopi participacije žena u odnosu na muškarce. Ovaj rezultat sugerise da bi u Srbiji, u kojoj je ova razlika značajno veća od 10 procentnih poena (13–14 poena u poslednjih nekoliko godina), ukupna efikasnost aktivnih programa mogla da bude unapređena ukoliko bi se povećalo učešće žena u aktivnim programima tržišta rada, posebno u programima obuke. Naime, dodatni nalaz pomenute studije (Bergmann i Van der Berg, 2006) jeste da programi obuke imaju posebno velike relativne efekte za žene u zemljama u kojima je opšta stopa participacije žena niža, dok programi subvencija za zapošljavanje imaju jače pozitivne efekte za zemlje u kojima je stopa participacije žena relativno visoka.

Nažalost, kao što je pokazala nedavna opsežna domaća studija (Arandarenko i Krstić, 2008), programi obuke predstavljaju relativno mali i opadajući deo – posmatrano po obuhvatu i troškovima – ukupnih aktivnih programa tržišta rada u Srbiji. Štaviše, i u okviru tako ograničenog učešća dominiraju programi namenjeni mlađim i obrazovanim osobama, kao što su programi pripravništva i volontiranja. S druge strane, inovativne mere, za koje uporedna iskustva sugerišu jači uticaj na unapređenje rodne ravnopravnosti na tržištu rada – kao što su funkcionalno osnovno obrazovanje odraslih, obuka na radnom mestu, kao i virtuelna preduzeća – nisu bile dovoljno sprovedene, a neke od njih su u međuvremenu i obustavljene.

Nacionalna služba za zapošljavanje, nažalost, ne vodi sistematsku evidenciju o učesnicima aktivnih programa po demografskim karakteristikama, uklju-

čujući i pol, osim u slučajevima u kojima postoje specifično definisani demografski targeti. U izveštaju NSZ-a o sprovođenju programa rada za 2009. godinu, jedini program u kojem se eksplicitno navodi učešće žena jeste trening samoefikasnosti (tzv. „Program ATP 2“), koji uprkos svom imenu spada u široku grupaciju programa podrške traženju posla. Od ukupno 1.500 učesnika „ATP 2 programa“ od januara do oktobra 2009. godine, oko 75% bile su žene, što odgovara planiranoj polnoj strukturi učesnika ovog relativno malog i jeftinog programa.

Kao zaključak, možemo reći da postoji veoma veliki prostor za unapređenje rodne senzitivnosti u kreiranju i praćenju aktivnih programa tržišta rada u Srbiji, te da bi ovakav pristup ne samo doprineo smanjivanju razlika između žena i muškaraca na tržištu rada, nego i povećanju efikasnosti upotrebe sredstava za aktivne programe – posebno u slučaju da se poveća relativno učešće programa obuke u aktivnim programima tržišta rada.

4.1.2. Mladi (15–24 godine)

Stanje

Mladost je presudno životno doba, u kojem mladi ljudi počinju da ispunjavaju svoje težnje, da stiču ekonomsku nezavisnost i nalaze sopstveno mesto u društvu. Problematičan ulazak u svet rada ima ozbiljne socijalne posledice po mlade ljude, uključujući i veći rizik od siromaštva i gubljenja veština. Premda će neki mladi ljudi pre ili kasnije naći stalno zaposlenje, veliki deo ostaje zarobljen na privremenim i loše plaćenim poslovima koje teško napuštaju. Ako se tranzicija od škole do posla olakša delotvornom pomoći za dobar početak u svetu posla, to će pozitivno uticati na profesionalni i lični uspeh mladih ljudi u njihovom budućem životu.

Tabela 4.1.15: Stope nezaposlenosti, zaposlenosti i aktivnosti mladih (15–24 godine) prema određenim demografskim karakteristikama, %

		Stopa nezaposlenosti		Stopa zaposlenosti		Stopa aktivnosti	
		Ukupno (15–64)	Mladi (15–24)	Ukupno (15–64)	Mladi (15–24)	Ukupno (15–64)	Mladi (15–24)
Ukupno		14,0	32,6	54,0	21,0	62,8	31,2
Pol	Muškarci	12,4	29,6	62,3	25,7	21,4	18,7
	Žene	16,1	37,1	46,0	16,1	26,8	30,0
Obrazovanje	Niže	13,1	33,8	39,4	8,9	51,8	51,3
	Srednje	16,0	32,6	56,6	30,4	87,8	63,3
	Visoko i više	8,7	28,1	75,6	55,6	8,0	24,3

Izvor: ARS, 2008.

Tržište mlade radne snage karakterišu relativno niske stope aktivnosti. Godine 2008. mladi pripadnici radne snage u Srbiji činili su 31,2% starosne grupe 15–24 godina (Tabela 4.1.15), što je niže nego u zemljama EU, CEE i CIS-a (Krstić, Corbanese, 2009). Ova stopa aktivnosti mladih značajno je niža od nacionalnog proseka koji iznosi 63%. Tako niska stopa aktivnosti uglavnom se pripisuje ekstenzivnom školovanju i činjenici da najveći broj studenata ne radi dok studira (93%). Pored toga, zabrinjava i podatak da 9,6% mladih ne traži posao, a nije na školovanju (Tabela 4.1.16).

Nezaposlenost mladih i dalje predstavlja ozbiljan izazov za Srbiju, s obzirom na to da je 2008. skoro trećina mlade radne snage bila nezaposlena. Odnos stope nezaposlenosti mladih prema opštoj stopi nezaposlenosti za stanovništvo radnog uzrasta predstavlja još jedan koristan pokazatelj kojim se meri nepovoljan položaj mladih na tržištu rada. Ova stopa je 2008. godine iznosila 2,3, što ukazuje na više nego dvostruko veću verovatnoću za mlade da budu nezaposleni u odnosu na opštu populaciju radnog uzrasta u Srbiji. Značajne razlike ne postoje ni kod „relaksirane“ definicije nezaposlenosti, koja u broj nezaposlenih lica uključuje i mlade obeshrabrene radnike, s obzirom na nizak udeo obeshrabrenosti među mladima (1,9%).⁸ Ovi podaci ukazuju na

⁸ Treba, međutim, napomenuti da je broj obeshrabrenih radnika u ARS verovatno potcenjen, pošto Anketa nije uzela u obzir one mlade koji ne traže posao jer smatraju da poseduju neodgovarajuće ili nedovoljne veštine ili obrazovni nivo.

gubljenje onih ljudskih resursa koji imaju potencijala za značajni doprinos privrednom i društvenom razvoju.

Tabela 4.1.16: Struktura statusa na tržištu rada mladih (15–24 godine) prema uključenosti u proces formalnog obrazovanja, %

	Ukupno (15–64 godine)	Mladi (15–24 godine)
Neaktivni na školovanju	12,1	59,3
Neaktivni koji nisu na školovanju	25,1	9,6
Aktivni	62,8	31,2

Izvor: ARS, 2008.

Otpuštanje zaposlenih u državnim i društvenim preduzećima značajno je doprinelo nezaposlenosti, a privatni sektor nije mogao da apsorbuje veliki broj novonezaposlenih. Moguće da su u tim situacijama mladi, sa manje radnog iskustva, bili više pogođeni u odnosu na starije stanovništvo. Podaci iz Ankete o životnom standardu stanovništva (AŽS) za period 2002–2003. pokazuju da se mladi suočavaju sa najvećom opasnošću od gubitka posla i da imaju najmanje šansi da nađu posao.⁹ Međutim, ARS ukazuje na to da je znatno veće učešće odraslih među nezaposlenima koji su dobili otkaz zbog likvidacije firme u odnosu na mlade (57% prema 34%). Faktori koji su uticali na loše indikatore na tržišta rada mladih i kojima se mogu objasniti razlike u stopi nezaposlenosti mladih i odraslih su zakasnelo restrukturisanje društvenih preduzeća, kao i nesposobnost privrede da kreira nove poslove, bar u formalnom sektoru.

Tabela 4.1.17: Razlozi ostanka bez posla kod mladih i starijih pripadnika radnog kontingenta sa nižim obrazovanjem (nezaposleni sa radnim iskustvom, 15–64 godine), %

	Ukupno (15–64 godine)	Mladi (15–24 godine)	Stariji (50–64 godine)
Dobili ste otkaz (uključujući i stečaj)	56,9	33,7	72,5
Posao je bio privremenog ili sezonskog	15,7	42,6	5,5
Zbog čuvanja dece ili nemoćnih odraslih	1,9	–	0,9

⁹ Krstić, G., „Tržišta rada u Srbiji i Crnoj Gori“, prilog za Agendu privrednog rasta i zapošljavanja, Izveštaj br. 29258-YU, Svetska banka, Vašington, 2004.

	Ukupno (15–64 godine)	Mladi (15–24 godine)	Stariji (50–64 godine)
Ostali lični ili porodični razlozi	7,6	6,4	1,7
Vaša bolest ili nesposobnost	0,9	2,0	0,7
Školovanje ili obuka	1,09	3,06	–
Preвременa penzija	0,57	–	1,57
Redovna penzija	0,12	–	0,45
Odsluženje vojnog roka	0,17	–	–
Ostali razlozi	15,03	12,24	16,64

Izvor: ARS, 2008.

Nezaposlenost mladih razlikovala se prema pojedinačnim karakteristikama. Među mladima unutar aktivnog stanovništva bilo je više nezaposlenih žena nego muškaraca (37,1% naspram 29,6%), bez obzira na njihov viši nivo stečenog obrazovanja (više obrazovanje imalo je 9,8% aktivnih žena naspram 2% muškaraca, Tabela 4.1.18). Ova osobina karakteristična je za celokupno tržište rada, što ukazuje na određeni stepen diskriminacije po osnovu pola u pristupu zaposlenju i zanimanjima. Pored žena, mladi najnižeg nivoa obrazovanja i tinejdžeri (uzrasta 15–19 godina) bili su najpogođeniji nezaposlenošću (33,8% i 40,2% respektivno). Viša stopa nezaposlenosti tinejdžera u poređenju sa ostalom populacijom mladih prevashodno je rezultat nižeg nivoa obrazovanja.

Tabela 4.1.18: Obrazovna struktura mladih (15–24 godine) po polu; aktivni, %

		Muškarci (15–64 godine)	Žene (15–64 godine)	Muškarci (15–24 godine)	Žene (15–24 godine)
Obrazovanje	Niže	24,3	27,6	21,3	17,2
	Srednje	61,0	51,2	76,6	72,9
	Visoko i više	14,6	21,1	1,9	9,8

Izvor: ARS, 2008.

Dugoročna nezaposlenost mladih niža je nego kod odraslih (Tabela 4.1.19), što se objašnjava značajnim prilivom novih nezaposlenih koji prvi put traže zaposlenje na tržištu rada. Kod populacije mladih, učešće nezaposlenih koji nikada nisu bili zaposleni bilo je 81%, a kod ukupnog stanovništva (15–64

godine) 40,5%. Oko polovine nezaposlenih mladih traži posao godinu dana i duže, što je znatno manje u odnosu na ukupno stanovništvo radnog uzrasta (52,8% prema 71,5%). Takođe, učešće veoma dugoročno nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti mladih niže je u poređenju sa ukupnim stanovništvom radnog uzrasta (31,4% prema 54,3%).

Tabela 4.1.19: Dugoročna nezaposlenost mladih (15–24 godine), %

	Ukupno (15–64 godine)	Mladi (15–24 godine)
Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti	71,5	52,8
Učešće veoma dugo nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti	54,3	31,4
Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	10,0	17,2
Učešće veoma dugo nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	7,6	10,3
Učešće nezaposlenih bez radnog iskustva u ukupnoj nezaposlenosti	40,5	81,0

Izvor: ARS, 2008.

Napomena: definicije dugoročne i veoma duge nezaposlenosti date su uz tabelu 4.1.2.

Nepovoljniji položaj mladih žena u odnosu na muškarce na tržištu rada odraz je situacije na tržištu rada odraslih: zaposleno je 16,1% mladih žena (u odnosu na 25,7% mladih muškaraca) naspram 46% odraslih žena (62,3% muškaraca). U pogledu nivoa obrazovanja, zaposleno je približno 56% omladine sa terciarnim obrazovanjem u poređenju sa samo 9% mladih sa osnovnim obrazovanjem ili bez njega. Prema godinama starosti, stopa zaposlenosti tinejdžera znatno je niža od ostale populacije mladih (8% prema 33,4%).

Posmatrano prema statusu na tržištu rada, 73% mladih zaposleno je za platu, što je znatno više u odnosu na odrasle, odnosno ukupno stanovništvo Srbije (Tabela 4.1.20). Učešće samozaposlenih (vlasnici, samozaposleni i poljoprivrednici) značajno je manje u odnosu na ukupno stanovništvo (13,7% prema 23%), a učešće pomažućih članova veće (13% prema 8,2%). Sve ovo doprinosi činjenici da je u zbiru procenat ranjive zaposlenosti mladih manji nego kod odraslih, odnosno ukupnog stanovništva (26,7% prema 31,2%).

Stopa samozaposlenosti među mladima u Srbiji (5,9%) tri puta je niža od prosečnog nivoa samozaposlenosti mladih u drugim zemljama.¹⁰ Izvestan broj društvenih i kulturnih razloga mogao bi da doprinese objašnjenju ovako niskih stopa. Prvo, većina mladih ljudi u Srbiji potiče iz porodica bez ikakvog preduzetničkog iskustva, jer je većina poslova doskora bila koncentrisana u državnim i društvenim preduzećima. Drugo, nepovoljan regulatorni okvir nasleđen iz poslednje decenije dvadesetog veka, nedostatak sredstava za otpočinjavanje posla i nerazvijene usluge poslovnog savetovanja otežavaju preduzetništvo mladih. Međutim, ova vrsta zaposlenja mogla bi da bude izuzetno značajna za poboljšanje perspektiva zapošljavanja mladih, naročito u okolnostima u kojima su mogućnosti rada za platu ograničene.¹¹ Pored toga, karakteristike samozaposlenja – fleksibilno radno vreme, veća nezavisnost, veće zadovoljstvo poslom i veće mogućnosti za zaradu – mogle bi u većoj meri da zadovolje težnje mladih. U sadašnjim okolnostima, međutim, izgleda da je samozaposlenje u Srbiji tek drugo najbolje rešenje: prosečna mesečna zarada samozaposlenih niža je od zarada zaposlenih.

Tabela 4.1.20: Status na tržištu rada i ranjiva zaposlenost mladih (15–24 godine), %

		Ukupno (15–64 godine)	Mladi (15–24 godine)
Status na tržištu rada	Zaposleni za platu	68,8	73,3
	Vlasnici preduzeća ili radnji	7,7	2,9
	Samozaposleni	4,1	5,9
	Poljoprivrednici	11,2	4,9
	Pomažući članovi domaćinstva	8,2	13,0
Procenat ranjive zaposlenosti ¹		31,2	26,7

Izvor: ARS, 2008.

¹Napomena: Definicija ranjive zaposlenosti data je uz tabelu 4.1.4.

10 Međunarodna organizacija rada (MOR/ILO), *Dobar početak: pristojan rad za mlade ljude*, osnovni dokument za Tripartitni sastanak o zapošljavanju mladih: kako dalje, Ženeva, 13–15. oktobar 2004; prosečan nivo samozaposlenosti mladih izmeren u 41 zemlji iznosio je 12%.

11 Dutz, M., C. Kauffmann, S. Najarian, P. Sanfey and R. Yemtsov, "Labour market states, mobility and entrepreneurship in transition economies" („Stanja na tržištima rada, mobilnost i preduzetništvo u tranzicionim privredama"), *Brazilian Journal of Business Economics*, 4(2), 2004, str. 37–49.

Posmatrano prema sektoru delatnosti (Tabela 4.1.20), oko polovina mladih bila je zaposlena u sektoru usluga (51,3%), kao i ukupno stanovništvo (51,8%). Zapaža se nešto veće učešće mladih u industriji, a manje u poljoprivredi, u odnosu na ukupno stanovništvo Srbije.

Mladi su bili skloniji da budu zaposleni skraćeno radno vreme ili da rade na privremenim, sezonskim poslovima, u odnosu na odrasle. Takođe, nešto više od trećine mladih bilo je zaposleno u neformalnoj ekonomiji (37,6%), što je znatno više u odnosu na ukupno stanovništvo radnog uzrasta (20,5%). Ovo ukazuje na činjenicu da je kvalitet njihovog zaposlenja gori od kvaliteta zaposlenja ostalih starosnih grupa.

Tabela 4.1.21: Struktura zaposlenosti mladih (15–24 godine) prema sektoru aktivnosti, vrsti rada i statusu na poslu (formalno i neformalno zaposleni), %

		Ukupno (15–64 godine)	Mladi (15–24 godine)
Sektor aktivnosti	Poljoprivreda	21,4	18,7
	Industrija	26,8	30,0
	Usluge	51,8	51,3
Vrsta rada	Na neodređeno vreme	87,8	63,3
	Na određeno vreme	8,0	24,3
	Sezonski radnici	2,1	5,2
	Povremeno zaposleni	2,1	7,3
Status na poslu	Formalno zaposleni	79,4	62,3
	Neformalno zaposleni ¹	20,5	37,6

Izvor: ARS, april 2008.

¹Napomena: Podatak o neformalnoj zaposlenosti je iz oktobra 2008.

Implikacije rasprostranjenog rada mladih u neformalnom sektoru su višestruke. Ovaj rad dovodi do traćenja ljudskih i finansijskih resursa, manje produktivnosti i sporijeg razvoja. Mladi radnici u neformalnoj ekonomiji u Srbiji

imaju niska primanja, nemaju socijalnu zaštitu, sigurnost, niti mogućnosti da zahtevaju ostvarivanje svojih radnih prava. Otpočinjanje radnog veka u neformalnoj ekonomiji može negativno da utiče na buduće ishode na tržištu rada, povećavajući opasnost od buduće nezaposlenosti, neaktivnosti i siromaštva. Mogućnost ostajanja bez posla među neformalno zaposlenima veća je nego među formalno zaposlenim radnicima. Pored toga, verovatnoća da će radnici u neformalnom sektoru postati neaktivni kroz godinu dana dvostruko je veća u odnosu na formalno zaposlene.¹² Slično tome, ARS pokazuje da su mladi u velikom broju visokoobrazovani ljudi zarobljeni na niskokvalifikovanim i niskoproduktivnim poslovima. Tim mladim ljudima pretila opasnost da vremenom izgube svoje veštine što, pak, negativno utiče na verovatnoću da će naći bolji posao.

Uticaj krize

Veoma nepovoljan položaj mladih na tržištu rada Srbije dodatno je pogoršan ekonomskom krizom. Ovu činjenicu izražava pogoršanje osnovnih indikatora tržišta rada ove starosne grupe zabeleženo 2009. u odnosu na 2008. godinu (Tabela 4.1.22). Rast ukupne stope nezaposlenosti od 2,4 procentna poena prouzrokovan krizom, praćen je znatno većim rastom stope nezaposlenosti u grupi mladih od 8,1 procentna poena. Tako je stopa nezaposlenosti mladih 2009. godine dostigla čak 40,7%. Pri tome, krizom su više pogođeni mladi muškarci, stariji pripadnici (20–24 godine) ove grupe (stope nezaposlenosti ovih grupa porasle su za blizu 9 procentnih poena), kao i mladi sa završenom višom i visokom školom (27,3 procentna poena). Važno je napomenuti da u uzorak ARS ulazi veoma mali broj lica sa završenom višom školom ili fakultetom do 24 godine starosti, tako da bi zaključke u vezi sa ovom grupom ispitanika trebalo uzimati sa rezervom, zbog toga što uzorak ne mora biti reprezentativan. U nastavku će se potvrditi da je ovako veliki rast stope nezaposlenosti od oko 30 procentnih poena ove kategorije mladih, praćen i „nerealno“ velikim padom stopa zaposlenosti i aktivnosti.

¹² Krstić, G., „Tržišta rada u Srbiji i Crnoj Gori“, op. cit.

4. Uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije...

Tabela 4.1.22: Stope nezaposlenosti mladih (15–24 godine) prema određenim demografskim karakteristikama, %

		Stopa nezaposlenosti					
		ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
		Ukupno (15–64)	Mladi (15–24)	Ukupno (15–64)	Mladi (15–24)	Ukupno (15–64)	Mladi (15–24)
Ukupno		16,4	40,7	14,0	32,6	2,4	8,1
Pol	Muškarci	15,0	38,5	12,4	29,6	2,6	8,9
	Žene	18,1	43,7	16,1	37,1	2,0	6,6
Obrazovanje	Niže	15,6	33,8	13,1	33,8	2,5	0,0
	Srednje	18,5	41,1	16	32,6	2,5	8,5
	Visoko i više	10,4	55,4	8,7	28,1	1,7	27,3
Starosna kategorija (godine)	15–19	–	46,8	–	40,2	–	6,6
	20–24	–	39,5	–	30,6	–	8,9

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

Tabela 4.1.23: Stope zaposlenosti mladih (15–24 godine) prema određenim demografskim karakteristikama, %

		Stopa zaposlenosti					
		ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
		Ukupno (15–64)	Mladi (15–24)	Ukupno (15–64)	Mladi (15–24)	Ukupno (15–64)	Mladi (15–24)
Ukupno		50,8	16,8	54,0	21,0	-3,2	-4,2
Pol	Muškarci	58,7	19,9	62,3	25,7	-3,6	-5,8
	Žene	43,3	13,6	46,0	16,1	-2,7	-2,5
Obrazovanje	Niže	35,8	6,9	39,4	8,9	-3,6	-2,0
	Srednje	53,60	24,8	56,6	30,4	-3,0	-5,6
	Visoko i više	71,3	26,6	75,6	55,6	-4,3	-29,0
Starosna kategorija (godine)	15–19	–	5,0	–	8,0	–	-3,0
	20–24	–	27,2	–	33,4	–	-6,2

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

Ako pratimo kretanje zaposlenosti mladih 2009. godine, uočavamo pad stope zaposlenosti od 4,2 procentna poena (Tabela 4.1.22). Pri tome, ovaj pokazatelj je nešto više pogoršan u grupi muškaraca (pad od 5,8 procentna poena), mladih starosti 20–24 godine (pad od 6,2 procentna poena), a posebno u grupi najobrazovanijih (29 procentna poena među mladima sa višim i visokim obrazovanjem).

Tabela 4.1.24: Stope aktivnosti mladih (15–24 godine) prema polu, obrazovanju i starosti, %

		Stopa aktivnosti					
		ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
		Ukupno (15–64)	Mladi (15–24)	Ukupno (15–64)	Mladi (15–24)	Ukupno (15–64)	Mladi (15–24)
Ukupno		60,8	28,3	62,8	31,2	-2,0	-2,9
Pol	Muškarci	69,0	32,3	71,1	36,5	-2,1	-4,2
	Žene	52,8	24,2	54,8	25,6	-2,0	-1,4
Obrazovanje	Niže	42,4	10,4	45,4	13,4	-3,0	-3,0
	Srednje	65,8	42,1	67,4	45,1	-1,6	-3,0
	Visoko i više	79,6	59,7	82,8	77,4	-3,2	-17,7
Starosna kategorija (godine)	15–19	–	9,4	–	13,4	–	-4,0
	20–24	–	44,9	–	48,1	–	-3,2

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

Takođe, veoma niska stopa aktivnosti mladih (oko 30%), beleži dodatni pad od 3 procentna poena 2009. godine (Tabela 4.1.24). Pad aktivnosti je oštrij u grupi mladih muškaraca, tinejdžera (za obe grupe približno 4 procentna poena), kao i mladih sa najvišim nivoom obrazovanja (18 procentnih poena).

Tabela 4.1.24: Struktura statusa na tržištu rada mladih (15–24 godine) prema uključenosti u proces formalnog obrazovanja, %

	ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
	Ukupno	Mladi	Ukupno	Mladi	Ukupno	Mladi
	(15–64)	(15–24)	(15–64)	(15–24)	(15–64)	(15–24)
Neaktivni na školovanju	13,4	61,3	12,1	59,3	1,3	2,0
Neaktivni koji nisu na školovanju	25,6	10,4	25,1	9,6	0,5	0,8
Aktivni	60,8	28,3	62,8	31,2	-2,0	-2,9

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

Veoma nepovoljan podatak o udelu mladih (približno 10%) koji ne traže posao a nisu na školovanju, 2009. godine praktično je nepromenjen (Tabela 4.1.25).

Tabela 4.1.25: Razlozi za prestanak poslednjeg posla kod mladih i starijih pripadnika radnog kontingenta (nezasposleni sa radnim iskustvom, 15–64 godine), %

	ARS, 2009.			ARS, 2008.			2009/2008. procentni poeni		
	Ukupno (15–64)	Mladi (15–24)	Stari (50–64)	Ukupno (15–64)	Mladi (15–24)	Stari (50–64)	Ukupno (15–64)	Mladi (15–24)	Stari (50–64)
Dobili ste otkaz (uključujući i stečaj)	28,4	13,9	25,1	56,93	33,74	72,52	-28,5	-19,8	-47,5
Posao je bio privremenog ili sezonskog karaktera	6,2	23,4	2,4	15,71	42,55	5,54	-9,5	-19,1	-3,1
Zbog čuvanja dece ili nemoćnih odraslih	3,0	–	2,5	1,87	–	0,88	1,1	–	1,6
Ostali lični ili porodični razlozi	5,7	7,8	4,6	7,6	6,44	1,65	-1,9	1,4	3,0
Vaša bolest ili nesposobnost	14,6	9,0	16,4	0,91	1,96	0,74	13,7	7,0	15,6
Školovanje ili obuka	0,4	9,9	0,1	1,09	3,06	–	-0,7	6,9	0,1
Preвременa penzija	12,7	–	16,2	0,57	–	1,57	12,1	–	14,7
Redovna penzija	19,9	–	25,9	0,12	–	0,45	19,8	–	25,5
Odsluženje vojnog roka	0,6	19,0	–	0,17	–	–	0,4	19,0	0,0
Ostali razlozi	8,5	16,9	6,7	15,03	12,24	16,64	-6,5	4,7	-9,9

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

Prema razlozima ostanka bez posla, uočavamo da su 2009. godine odrasli (ukupno stanovništvo i stariji) više pogođeni otkazima u odnosu na mlade (28,4% i 25,1% prema 13,9%), ali da je među mladima znatno veći udeo onih koji su ostali bez posla koji je bio privremenog ili sezonskog karaktera (Tabela 4.1.25). U poređenju sa 2008. godinom, kod mladih i starijih zabeležen je pad udela onih koji kao razlog ostanka bez posla navode otkaz. Ovaj pad je nešto izraženiji među starijom nego među mladoom populacijom (47,5 prema 20 procentnih poena). Takođe, u obe starosne kategorije 2009. godine došlo je do smanjenja udela onih koji su izgubili posao privremenog ili sezonskog karaktera. Znatno veće smanjenje onih koji su ovo naveli kao razlog ostanka bez posla zapaža se među mladima u odnosu na starije stanovništvo (19 prema 3 procentna poena).

Tabela 4.1.26: Dugoročna nezaposlenost mladih (15–24 godine), %

	ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
	Ukupno	Mladi	Ukupno	Mladi	Ukupno	Mladi
	(15–64)	(15–24)	(15–64)	(15–24)	(15–64)	(15–24)
Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti	64,8	49,4	71,5	52,8	-6,7	-3,4
Učešće veoma dugo nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti	49,9	29,0	54,3	31,4	-4,4	-2,4
Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	10,6	20,1	10,0	17,2	0,6	2,9
Učešće veoma dugo nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	8,2	11,8	7,6	10,3	0,6	1,5
Učešće nezaposlenih bez radnog iskustva u ukupnoj nezaposlenosti	36,2	75,6	40,5	81,0	-4,3	-5,4

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

Napomena: definicije dugoročne i veoma duge nezaposlenosti date su uz tabelu 4.1.2.

Godine 2009, kao rezultat veće nesigurnosti radnih mesta među mladima, dolazi do smanjenja relativnog učešća mladih koji prvi put traže zaposlenje (Tabela 4.1.26), tako da je učešće nezaposlenih mladih bez radnog iskustva 75,6%, što predstavlja nešto niže učešće u odnosu na 2008. godinu, kada je ovaj udeo iznosio 81%.

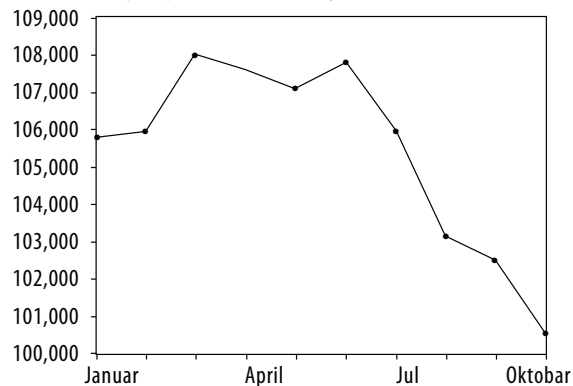
4. Uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije...

Tabela 4.1.27: Broj registrovanih nezaposlenih mladih (15–24 godine) prema polu, 2009. godine

2009.	Broj nezaposlenih (15–24 godine)			Promena prema prethodnom mesecu		
	Ukupno	Žene	Muškarci	Broj nezaposlenih (15–24 godine)		
				Ukupno	Žene	Muškarci
Januar	105.780	54.147	51.633			
Februar	105.932	54.037	51.895	152	-110	262
Mart	107.983	54.284	53.699	2.051	247	1.804
April	107.605	54.111	53.494	-378	-173	-205
Maj	107.102	53.970	53.132	-503	-141	-362
Jun	107.791	53.794	53.997	689	-176	865
Jul	105.942	53.471	52.471	-1.849	-323	-1.526
Avgust	103.136	52.423	50.713	-2.806	-1.048	-1.758
Septembar	102.494	51.594	50.900	-642	-829	187
Oktoabar	100.491	50.678	49.813	-2.003	-916	-1.087

Izvor: NSZ.

Grafikon 4.1.2: Broj nezaposlenih mladih (15–24 godine), 2009.

Izvor: NSZ

Na osnovu mesečnih podataka NSZ-a o broju evidentiranih nezaposlenih mladih (15–24 godine), uočava se pad od maja 2009, što je koincidiralo sa otpočinjanjem programa za zapošljavanje mladih pripravnika „Prva šansa“, o kojem će kasnije biti više reči (Tabela 4.1.27 i Grafikon 4.2.1).

Tabela 4.1.28: Status na tržištu rada i ranjiva zaposlenost mladih (15–24 godine), %

		ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
		Ukupno (15–64)	Mladi (15–24)	Ukupno (15–64)	Mladi (15–24)	Ukupno (15–64)	Mladi (15–24)
Status na tržištu rada	Zaposleni za platu	71,4	78,0	68,8	73,3	2,6	4,7
	Vlasnici preduzeća ili radnji	7,2	2,9	7,7	2,9	-0,5	0,0
	Samozaposleni	3,8	3,2	4,1	5,9	-0,3	-2,7
	Poljoprivrednici	10,1	2,8	11,2	4,9	-1,1	-2,1
	Pomažući članovi domaćinstva	7,5	13,0	8,2	13,0	-0,7	0,0
Procenat ranjive zaposlenosti ¹		28,6	22,0	31,2	26,7	-2,6	-4,7

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

¹Napomena: Definicija ranjive zaposlenosti data je uz tabelu 4.1.4

Procenat ranjive zaposlenosti mladih 2009. godine manji je u poređenju sa procentom ranjive zaposlenosti odraslih (22% prema 29%). U odnosu na 2008. godinu, procenat ranjive zaposlenosti više je smanjen kod mladih nego kod ukupnog stanovništva (Tabela 4.1.29), pre svega jer je učešće zaposlenosti za platu više poraslo kod mladih nego kod ukupnog stanovništva (4,7 prema 2,6 procentna poena).

4. Uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije...

Tabela 4.1.29. Struktura zaposlenosti mladih (15–24 godine) prema sektoru aktivnosti, vrsti rada i statusu na poslu (formalno i neformalno zaposleni), %

		ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
		Ukupno	Mladi	Ukupno	Mladi	Ukupno	Mladi
		(15–64)	(15–24)	(15–64)	(15–24)	(15–64)	(15–24)
Sektor aktivnosti	Poljoprivreda	19,7	17,5	21,4	18,7	-1,7	-1,2
	Industrija	26,9	24,1	26,8	30	0,1	-5,9
	Usluge	53,4	58,4	51,8	51,3	1,6	7,1
Vrsta rada	Na neodređeno vreme	88,2	62,7	87,8	63,3	0,4	-0,6
	Na određeno vreme	8,0	25,3	8,0	24,3	0,0	1,0
	Sezonski radnici	1,9	5,8	2,1	5,2	-0,2	0,6
	Povremeno zaposleni	1,9	6,2	2,1	7,3	-0,2	-1,1
Status na poslu	Formalno zaposleni	81,5	66,8	79,4	62,3	2,0	4,4
	Neformalno zaposleni ¹	18,4	33,1	20,5	37,6	-2,0	-4,4

Izvor: ARS, april 2008. i april 2009.

¹Napomena: Podatak o neformalnoj zaposlenosti je iz oktobra 2008. i aprila 2009.

Godine 2009. zadržava se tendencija prema kojoj preko polovine mladih radi u uslužnim delatnostima, pri čemu je ovaj udeo povećan za 7,1 procentni poen i iznosi 58,4% (Tabela 4.1.29). Takođe, mladi nastavljaju da mnogo češće rade na određeno vreme (25% prema 8% ukupnog stanovništva), kao i na povremenim i sezonskim poslovima (za obe kategorije ovaj udeo iznosi približno 6%, prema 2% zastupljenosti ovih poslova u ukupnom stanovništvu). Prema ARS iz 2009. godine zapažamo da je preko trećine mladih zaposleno u neformalnom sektoru, dok je taj udeo znatno manji za ukupno stanovništvo (18,5%). U poređenju sa podacima ARS iz oktobra 2008. (ne raspolažemo ovim podatkom za april 2008. godine, jer RZS direktno prati neformalnu zaposlenost tek od oktobra 2008), udeo neformalno zaposlenih mladih se 2009. godine smanjio za 4,4 procentna poena, ali je i dalje znatno iznad proseka za ukupno stanovništvo.

Aktivne mere

Visoka nezaposlenost mladih predstavlja dovoljno univerzalan i važan fenomen da se aktivne mere za zapošljavanje mladih svrstaju u posebnu kategoriju mera prema petočlanoj klasifikaciji OECD-a, uporedo sa posredovanjem, obukama, subvencijama za zapošljavanje i merama za zapošljavanje osoba sa invaliditetom. Evaluacije programa zapošljavanja mladih pokazuju uglavnom mešovite efekte i ograničenu efikasnost (cf. Betcherman i dr. 2004), ali se oni svejedno široko primenjuju, kako zbog pervazivnosti problema nezaposlenosti mladih, tako i zbog političke popularnosti ovakvih programa.

Uporedni empirijski podaci pokazuju da je u zemljama sa višom opštom stopom nezaposlenosti ranjivost mladih na tržištu rada značajno veća. Takođe, iskustva ranijih kriza i dosadašnje iskustvo sadašnje globalne ekonomske krize pokazuju da se relativni položaj mladih na tržištu rada dodatno pogoršava u uslovima krize (Verick, 2009). Ovi nalazi specifično su potvrđeni i preliminarnom analizom efekata krize na tržište rada mladih u Zapadnom Balkanu (Arandarenko i Nojković, 2010).

Iz prethodnih razmatranja sledi da je odluka Vlade da početkom 2009. godine deo sredstava namenjenih za „standardne“ aktivne programe preusmeri u posebno osmišljen program zapošljavanja mladih pripravnika pod nazivom „Prva šansa“ – došla kao pravovremena i načelno dobro naciljana mera.

Program je u Centralnoj Srbiji sproveden preko konkursa Nacionalne službe za zapošljavanje, koji je raspisan u saradnji sa Vladom i Ministarstvom ekonomije i regionalnog razvoja, za dodelu subvencija poslodavcima za zapošljavanje i stručno osposobljavanje deset hiljada pripravnika. Pogodnosti programa za zapošljavanja mladih „Prva šansa“ 2009. godine mogli su da koriste mladi starosti do 30 godina koji se nalaze na evidenciji nezaposlenih lica NSZ i poslodavci koji pripadaju privatnom sektoru. Javnim sredstvima finansirane su bruto plate pripravnika u trajanju od 6 do 12 meseci (dužina pripravnčkog staža vezana je za stepen stručne spreme), osim poreza na zarade, koji je padao na teret poslodavca. Posebna povoljnost za poslodavce, koja je i dovela do povećanog interesa za ovaj program, sastojala se u tome što program ne predviđa obavezu zadržavanja pripravnika po isteku subvencionisanog staža.

Vojvodina je iz sopstvenih sredstava, ali takođe koristeći usluge NSZ-a, finansirala veoma sličan program zapošljavanja pripravnika, koji je zapravo razvijen nešto pre „Prve šanse“ i poslužio je kao model za „Prvu šansu“. Ovim programom u Vojvodini je do kraja oktobra 2009. bilo obuhvaćeno 4.605 korisnika.

Realizacija programa zapošljavanja pripravnika bila je iznad planirane, tako da je u prvih 10 meseci 2009. godine u ove programe bilo uključeno 15.078 pripravnika, što je 103% u odnosu na plan. Od ukupnog broja angažovanih lica 3.666 (24%) su pripravnici sa VSS, a 11.412 (76%) sa VŠS i SSS. U okviru programa pripravnika najzastupljeniji su poslodavci iz sledećih oblasti delatnosti: trgovina na veliko, trgovina na malo – 31,7%, prerađivačka industrija – 24,4%, aktivnosti u vezi sa nekretninama, iznajmljivanje i poslovne aktivnosti – 16,2%, finansijsko posredovanje – 5,4%, građevinarstvo – 4,2%, saobraćaj, skladištenje i veze – 4,1%, ostalo 14%.

Posmatrano sa aspekta zanimanja angažovanih lica, u program su u najvećoj meri uključena lica iz sledećih područja: ekonomija, pravo i administracija – 34,8%, trgovina, ugostiteljstvo i turizam – 17%, mašinstvo i obrada metala – 8,5%, elektrotehnika – 7%, poljoprivreda, proizvodnja i prerada hrane – 6,8%, druge grupacije zanimanja 25,9%. Od ukupnog broja angažovanih pripravnika 57% bile su žene.

Program „Prva šansa“ je kao masovni program bio veoma dobro primljen u javnosti i među korisnicima. On je čak uspeo, kao što smo pokazali, da preokrene trendove u registrovanoj nezaposlenosti mladih, koja je počela da opada u apsolutnim brojevima paralelno sa uvođenjem i intenziviranjem programa od polovine 2009.

Premda je prerano za evaluaciju neto uticaja, načelno se, na osnovu prethodnih iskustava i evaluacija, ovom programu mogu uputiti i određene primedbe u pogledu dizajna i sprovođenja. Pre svega, njegovi učesnici su mladi sa najmanje srednjom školom, a srazmerno je veće i učešće mladih sa fakultetskim obrazovanjem. Na taj način se favorizuju grupe mladih, ali i mladih radnika srednjeg uzrasta (starosti 25–30 godina), čiji je relativni položaj u okviru ukupne ranjive populacije mladih zapravo manje nepovoljan. U pogledu sprovođenja, sama masovnost i „raspršenost“ programa (sa veoma velikim brojem poslodavaca)

sugerije mogućnost zloupotreba i povećan rizik od tzv. „efekta balasta“ (dead-weight effect), odnosno u konkretnom slučaju subvencionisanja zapošljavanja koje bi se i inače dogodilo, kao i efekata istiskivanja i supstitucije.

Program „Prva šansa“ biće nastavljen i tokom 2010, istina u nešto izmenjenom obliku, ali sa planiranim obuhvatom koji neće biti manji u odnosu na 2009. godinu.

4.1.3. Starije osobe radnog uzrasta (50–64 godine)

Stanje

U nizu strateških dokumenata Republike Srbije ističe se potreba za očuvanjem i podsticanjem radne aktivnosti starijih lica radnog uzrasta, uključujući i nastavak njihove radne angažovanosti i posle sticanja prava na penziju (Strategija za smanjenje siromaštva, Strategija razvoja socijalne zaštite, Strategija nove zdravstvene politike, Nacionalna strategija za pristupanje EU). Novim zakonskim rešenjima starosna granica muškaraca i žena, kao jedan od uslova za sticanje prava na penziju, pomera se naviše. Takođe, u skladu sa preovlađujućom evropskom praksom, predviđa se postepeno ujednačavanje minimalne starosne granice za odlazak u penziju za žene i muškarce. Ipak, danas veoma mali broj starijih lica ostaje zaposlen posle ispunjenja uslova za penziju, a zapošljavanje posle penzionisanja je veoma retko, i obično povezano sa poslovima u neformalnoj ekonomiji. Među stanovnicima starijim od 65 godina koji rade dominiraju individualni poljoprivrednici, među kojima mnogi nisu ostvarili pravo na penziju.

Naša analiza ranjivosti ograničena je formalno, na osobe radnog uzrasta prema definiciji Republičkog zavoda za statistiku (od 15 do 64 godine), ali je na gornjem kraju ovog raspona mnogo teže povući jasnu crtu nego na donjem, jer radna sposobnost ne prestaje naglo, već postepeno, a kod velikog broja starijih osoba ona ostaje sačuvana do veoma duboke starosti. Zbog toga će se u ovom odeljku povremeno pojavljivati reference na ukupnu stariju odraslu populaciju (50 godina i više).

Podaci AŽS iz 2007. godine ukazuju na to da starije osobe nisu bile posebno ugrožene u pogledu izloženosti siromaštvu, budući da je stopa siromaštva ove

starosne grupe stanovništva bila ispod prosečne stope siromaštva ukupnog stanovništva. Međutim, starije stanovništvo u ruralnim područjima svakako je bilo ugroženije u odnosu na urbana područja, kao i starije osobe koje nisu radno aktivne, a ne primaju penziju. Generalno posmatrano, posle mladih, koji imaju najgore indikatore na tržištu rada, sledeća posebno osetljiva starosna kategorija su lica starosti od 50 do 64 godine. U narednim poglavljima, analiza posebno osetljivih grupa na tržištu rada (Romi, izbeglice, IRL, osobe sa invaliditetom) pokazaće da su starija lica koja pripadaju nekoj od posebno osetljivih grupa bila ugroženija u odnosu na starija lica ukupne populacije.

Stopa nezaposlenosti starijih osoba nije bila velika (8,2%) u odnosu na stopu nezaposlenosti ukupnog stanovništva radnog uzrasta (14%), budući da se relativno mali procenat aktivnog stanovništva ove starosne grupe nalazi u statusu traženja posla. Međutim, stopa aktivnosti ove starosne grupe znatno je niža u odnosu na prosek za stanovništvo radnog uzrasta. U ukupnoj populaciji starijih osoba (50–64 godine) 48,1% je neaktivno, 47,6% je zaposleno, a samo 4,3% nezaposleno. To su uglavnom lica koja su ostala bez posla u toku procesa restrukturisanja ili zbog drugih sličnih razloga, jer samo 3,7% nezaposlenih osoba ove starosne grupe nije ranije bilo zaposleno (Tabela 4.1.31).

Tabela 4.1.30: Stope nezaposlenosti, zaposlenosti i aktivnosti starijih osoba (50–64 godine) prema određenim demografskim karakteristikama, %

		Stopa nezaposlenosti		Stopa zaposlenosti		Stopa aktivnosti	
		Ukupno (15–64)	Stari (50–64)	Ukupno (15–64)	Stari (50–64)	Ukupno (15–64)	Stari (50–64)
Ukupno (15–64 godine)		14,0	8,2	54,0	47,6	62,8	51,9
Pol	Muškarci	12,4	8,1	62,3	59,1	71,1	64,3
	Žene	16,1	8,3	46,0	37,2	54,8	40,6
Obrazovanje	Niže	13,1	6,8	39,4	43,8	45,4	47,0
	Srednje	16,0	10,7	56,6	45,0	67,4	50,3
	Visoko i više	8,7	5,2	75,6	64,3	82,8	67,8

Izvor: ARS, 2008.

O tome govore podaci o razlozima ostanka bez posla. Glavni razlog ostanka bez posla za čak 72,7% osoba ove starosne grupe bio je otkaz zbog likvidacije, odnosno stečaja preduzeća, dok je kod ukupne populacije taj procenat znatno manji (56,9%). Oko 1,6% nezaposlenih koji traže posao prestao je da radi zbog odlaska u prevremenu penziju, a 0,5% zbog odlaska u redovnu penziju. Ovi podaci ukazuju na činjenicu da su starije osobe bile više pogođene procesima restrukturisanja preduzeća jer su bile više integrisane u deo tržišta rada koji je izložen ovim procesima.

Najveći broj starijih osoba koje su ostale bez posla posao traži godinu dana i duže. Učešće dugoročne nezaposlenosti i veoma duge nezaposlenosti u ukupnoj nezaposlenosti starijih osoba (83,4% i 63,6%) bilo je veće nego kod ukupne populacije (71,5% i 54,3%).

Tabela 4.1.31: Dugoročna nezaposlenost starijih osoba radnog uzrasta (50–64 godine), %

	Ukupno (15–64 godine)	Stariji (50–64 godine)
Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti	71,5	83,4
Učešće veoma dugo nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti	54,3	63,6
Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	10,0	6,9
Učešće veoma dugo nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	7,6	5,2
Učešće nezaposlenih bez radnog iskustva u ukupnoj nezaposlenosti	40,5	3,7

Izvor: ARS, 2008.

Napomena: definicije dugoročne i veoma duge nezaposlenosti date su uz tabelu 4.1.2.

Niska stopa aktivnosti starije populacije duguje se pre svega niskoj aktivnosti žena, što se odnosi i na lica sa najnižim nivoom obrazovanja, kojih ima relativno više u ovoj starosnoj grupi u odnosu na mlađe segmente stanovništva radnog uzrasta. Znatno niža stopa aktivnosti žena starosti od 50 do 64 godine u odnosu na muškarce (40,6% i 64,3%) posledica je ranijeg odlaska žena u penziju, budući da je starosna granica za odlazak u penziju niža za žene u odnosu na muškarce. Tako je i stopa zaposlenosti bila značajno niža kod žena nego kod muškaraca (37,2% prema 59,1%).

Stopa nezaposlenosti starijih osoba posmatrana prema polu, ne ukazuje na značajnu razliku. Prema nivou obrazovanja, stopa nezaposlenosti bila je najviša kod osoba sa srednjim nivoom obrazovanja, kao i kod ukupne populacije (10,7% prema 16%). Stopa zaposlenosti je, pak, bila najviša kod osoba sa najvišim nivoom obrazovanja (viša škola, fakultet), kao i kod ukupne populacije.

Tabela 4.1.32: Status na tržištu rada i ranjiva zaposlenost kod starijih osoba radnog uzrasta (50–64 godine), %

		Ukupno (15–64 godine)	Stariji (50–64 godine)
Status na tržištu rada	Zaposleni za platu	68,8	55,9
	Vlasnici preduzeća ili radnji	7,7	8,9
	Samozaposleni	4,1	4,2
	Poljoprivrednici	11,2	20,7
	Pomažući članovi domaćinstva	8,2	10,2
Procenat ranjive zaposlenosti ¹		31,2	44,1

Izvor: ARS, 2008.

¹Napomena: Definicija ranjive zaposlenosti data je uz tabelu 4.1.4.

Posmatrano prema statusu na tržištu rada, populacija starijih osoba razlikuje se u odnosu na opštu populaciju Srbije pre svega po većem učešću poljoprivrednika i manjem učešću zaposlenih za platu, što opredeljuje znatno viši procenat ranjive zaposlenosti starijih osoba u odnosu na ukupno stanovništvo. Procenat ranjive zaposlenosti starijih osoba iznosio je 44,1% u odnosu na 31,2% za ukupno stanovništvo. Tako možemo reći da niska stopa aktivnosti i visok procenat ranjive zaposlenosti ukazuju na veoma nepovoljan položaj starije populacije na tržištu rada u odnosu na opštu populaciju Srbije.

Posmatrano prema sektoru aktivnosti, starije osobe su bile angažovanije u poljoprivredi, a manje angažovane u sektoru usluga u odnosu na ukupno stanovništvo Srbije. Prema vrsti rada, uočava se znatno veća zastupljenost rada na neodređeno vreme kod starijih osoba nego kod ukupnog stanovništva Srbije (94,3% prema 87,8%). Visok procenat ranjive zaposlenosti starijih osoba dopunjuje i podatak o njihovoj velikoj angažovanosti u neformalnoj ekonomiji. Oko 32% starije populacije zaposlenih radilo je u neformalnoj

ekonomiji, što je znatno više u odnosu na ukupno stanovništvo radnog uzrasta (20,6%).

Tabela 4.1.33: Struktura zaposlenosti starijih osoba radnog uzrasta (50–64 godine) prema sektoru aktivnosti, vrsti rada i statusu na poslu (formalno i neformalno zaposleni), %

		Ukupno (15–64 godine)	Stariji (50–64 godine)
Sektor aktivnosti	Poljoprivreda	21,4	32,6
	Industrija	26,8	24,3
	Usluge	51,8	43,1
Vrsta rada	Na neodređeno vreme	87,8	94,3
	Na određeno vreme	8,0	2,9
	Sezonski radnici	2,1	1,4
	Povremeno zaposleni	2,1	1,3
Status na poslu	Formalno zaposleni	79,4	67,8
	Neformalno zaposleni ¹	20,6	32,2

Izvor: ARS, april 2008.

¹Napomena: Podatak o neformalnoj zaposlenosti je iz oktobra 2008.

Uticaj krize

Poređenjem kretanja osnovnih pokazatelja tržišta rada starijih osoba sa indikatorima 2008. godine, uočava se da je ekonomska kriza dovela do jednakog pogoršanja njihovog položaja u poređenju sa efektima koje je imala na ukupno stanovništvo (tabele 4.1.34, 4.1.35. i 4.1.36). Gotovo da ne postoji razlika u zabeleženom relativnom rastu nezaposlenosti, odnosno padu zaposlenosti i aktivnosti ove starosne grupe i ukupnog radno sposobnog stanovništva. Do sličnog zaključka dolazimo poređenjem promena osnovnih pokazatelja tržišta rada ove starosne grupe dezagregirane prema polu i nivou obrazovanja. Izuzetak predstavlja grupa starijih osoba visokog i višeg obrazovanja koja beleži nešto manji rast nezaposlenosti (od 0,2 procentna poena u poređenju sa rastom nezaposlenosti od 1,7 procentnih poena koji beleži ukupna radna populacija), kao i nešto manje pogoršanje stope aktivnosti ove obrazovne grupe (pad od 3,2 prema 4,7 procentnih poena).

4. Uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije...

Tabela 4.1.34: Stope nezaposlenosti starijih osoba radnog uzrasta (50–64 godine) prema određenim demografskim karakteristikama, %

		Stopa nezaposlenosti					
		ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
		Ukupno	Stari	Ukupno	Stari	Ukupno	Stari
		(15–64)	(50–64)	(15–64)	(50–64)	(15–64)	(50–64)
Ukupno (15–64 godine)		16,4	10,7	14,0	8,2	2,4	2,5
Pol	Muškarci	15,0	11,5	12,4	8,1	2,6	3,4
	Žene	18,1	9,5	16,1	8,3	2,0	1,2
Obrazovanje	Niže	15,6	9,1	13,1	6,8	2,5	2,3
	Srednje	18,5	13,9	16,0	10,7	2,5	3,2
	Visoko i više	10,4	5,4	8,7	5,2	1,7	0,2

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

Detaljnija analiza osnovnih indikatora na tržištu rada starijih osoba radnog uzrasta (50–64 godine) 2009. godine ukazuje na to da su zadržane tendencije uočene 2008, odnosno nešto niža stopa nezaposlenosti u odnosu na ukupno stanovništvo (10,7% prema 16,4%), ali i niže stope zaposlenosti (44,5% prema 50,8%) i aktivnosti (50% prema 61%). Pri tome, uočava se znatno niža stopa aktivnosti žena ove starosne kategorije (38% za žene, prema 62% koliko je stopa aktivnosti starijih muškaraca). Do sličnog zapažanja dolazimo i poređenjem stopa zaposlenosti po polu ove starosne grupe. Za žene starosti 50–64 godine stopa zaposlenosti iznosi 35%, dok je stopa zaposlenosti starijih muškaraca 55%. Ne uočava se značajna razlika stope nezaposlenosti po polu ove starosne grupe (11,5% muškarci, a 9,5% žene), ali se uočava veći rast nezaposlenosti među muškarcima ove starosne grupe (rast od 3,4 prema 1,2 procentnih poena), kao i među starijim osobama sa srednjoškolskim obrazovanjem (rast od 3,2 procentna poena).

Tabela 4.1.35: Stope zaposlenosti starijih osoba radnog uzrasta (50–64 godine) prema određenim demografskim karakteristikama, %

		Stopa zaposlenosti					
		ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
		Ukupno	Stari	Ukupno	Stari	Ukupno	Stari
		(15–64)	(50–64)	(15–64)	(50–64)	(15–64)	(50–64)
Ukupno (15–64 godine)		50,8	44,5	54,0	47,6	-3,2	-3,1
Pol	Muškarci	58,7	55,0	62,3	59,1	-3,6	-4,1
	Žene	43,3	34,7	46,0	37,2	-2,7	-2,5
Obrazovanje	Niže	35,8	40,3	39,4	43,8	-3,6	-3,5
	Srednje	53,6	43,0	56,6	45,0	-3,0	-2,0
	Visoko i više	71,3	59,7	75,6	64,3	-4,3	-4,6

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

Tabela 4.1.36: Stope aktivnosti starijih osoba radnog uzrasta (50–64 godine) prema određenim demografskim karakteristikama, %

		Stopa aktivnosti					
		ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
		Ukupno	Stari	Ukupno	Stari	Ukupno	Stari
		(15–64)	(50–64)	(15–64)	(50–64)	(15–64)	(50–64)
Ukupno (15–64 godine)		60,8	49,8	62,8	51,9	-2,0	-2,1
Pol	Muškarci	69,0	62,2	71,1	64,3	-2,1	-2,1
	Žene	52,8	38,4	54,8	40,6	-2,0	-2,2
Obrazovanje	Niže	42,4	44,4	45,4	47,0	-3,0	-2,6
	Srednje	65,8	50,0	67,4	50,3	-1,6	-0,3
	Visoko i više	79,6	63,1	82,8	67,8	-3,2	-4,7

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

4. Uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije...

Učešće dugoročne nezaposlenosti i veoma dugoročne nezaposlenosti u ukupnoj nezaposlenosti starijih osoba (Tabela 4.1.37) smanjeno je 2009. godine (ukazuje na smanjenje od 12,5 i 8,4 procentnih poena), ali je ovaj udeo i dalje veći nego kod ukupne populacije (71% prema 65%, odnosno 55% prema 50%).

Tabela 4.1.37: Dugoročna nezaposlenost starijih osoba radnog uzrasta (50–64 godine), %

	ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
	Ukupno (15–64)	Stari (50–64)	Ukupno (15–64)	Stari (50–64)	Ukupno (15–64)	Stari (50–64)
Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti	64,8	70,9	71,5	83,4	-6,7	-12,5
Učešće veoma dugo nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti	49,9	55,2	54,3	63,6	-4,4	-8,4
Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	10,6	7,6	10,0	6,9	0,6	0,7
Učešće veoma dugo nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	8,2	5,9	7,6	5,2	0,6	0,7
Učešće nezaposlenih bez radnog iskustva u ukupnoj nezaposlenosti	36,2	2,2	40,5	3,7	-4,3	-1,5

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

Napomena: definicije dugoročne i veoma duge nezaposlenosti date su uz tabelu 4.1.2.

Tabela 4.1.38: Status na tržištu rada i ranjiva zaposlenost starijih osoba radnog uzrasta (50–64 godine), %

		ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
		Ukupno (15–64)	Stari (50–64)	Ukupno (15–64)	Stari (50–64)	Ukupno (15–64)	Stari (50–64)
Status na tržištu rada	Zaposleni za platu	71,4	60,2	68,8	55,9	2,6	4,3
	Vlasnici preduzeća ili radnji	7,2	7,9	7,7	8,9	-0,5	-1,0
	Samozaposleni	3,8	3,4	4,1	4,2	-0,3	-0,8
	Poljoprivrednici	10,1	18,5	11,2	20,7	-1,1	-2,2
	Pomažući članovi domaćinstva	7,5	10,0	8,2	10,2	-0,7	-0,2
Procenat ranjive zaposlenosti ¹		28,6	39,8	31,2	44,1	-2,6	-4,3

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

¹Napomena: Definicija ranjive zaposlenosti data je uz tabelu 4.1.4

Procenat ranjive zaposlenosti među starijim stanovništvom i dalje je znatno veći u poređenju sa ukupnim stanovništvom (39,8% prema 28,6%), što je pre svega posledica većeg učešća poljoprivrednika (18,5% prema 10,1%) i manjeg učešća zaposlenih koji rade za platu u ovoj starosnoj grupi (60,2% prema 71,4%). Pri tome, procenat ranjive zaposlenosti 2009. godine beleži veći pad kod starijih osoba nego kod ukupnog stanovništva (Tabela 4.1.38), zbog većeg rasta udela zaposlenih za platu kod starijih nego kod ukupnog stanovništva. Kao što je već naglašeno, visok udeo ranjive zaposlenosti, praćen niskom stopom aktivnosti koja karakteriše stanovništvo starosti 50–64 godine, čini položaj ove grupe na tržištu rada nepovoljnijim u poređenju sa ukupnim stanovništvom.

4. Uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije...

Tabela 4.1.39: Struktura zaposlenosti starijih osoba radnog uzrasta (50–64 godine) prema sektoru aktivnosti, vrsti rada i statusu na poslu (formalno i neformalno zaposleni), %

		ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
		Ukupno (15–64)	Stari (50–64)	Ukupno (15–64)	Stari (50–64)	Ukupno (15–64)	Stari (50–64)
Sektor aktivnosti	Poljoprivreda	19,7	31,1	21,4	32,6	-1,7	-1,5
	Industrija	26,9	27,2	26,8	24,3	0,1	2,9
	Usluge	53,4	41,7	51,8	43,1	1,6	-1,4
Vrsta rada	Na neodređeno vreme	88,2	93,6	87,8	94,3	0,4	-0,7
	Na određeno vreme	8,0	3,4	8,0	2,9	0,0	0,5
	Sezonski radnici	1,9	1,8	2,1	1,4	-0,2	0,4
	Povremeno zaposleni	1,9	1,2	2,1	1,3	-0,2	-0,1
Status na poslu	Formalno zaposleni	81,5	68,0	79,4	67,8	2,1	0,21
	Neformalno zaposleni ¹	18,5	32,0	20,6	32,2	-2,1	-0,21

Izvor: ARS, april 2008. i april 2009.

¹ Napomena: Podatak o neformalnoj zaposlenosti je iz oktobra 2008. i aprila 2009.

Na osnovu rezultata ARS iz 2009. uočavamo da se zadržala tendencija većeg angažovanja starijeg stanovništva u poljoprivredi u poređenju sa ukupnim stanovništvom (31,1% prema 19,7%), a manjeg u sektoru usluga (41,7% prema 53,4%) – u poređenju sa ukupnim stanovništvom. Veći procenat starijeg stanovništva radi na neodređeno vreme (93,6% prema 88,2%). Pri tome, u populaciji starijih uočava se veći procenat neformalno zaposlenih u poređenju sa opštom populacijom (32% prema 18,5%), što takođe ukazuje na nepovoljniji položaj na tržištu rada starijih osoba. Ako pratimo promene nastale 2009. godine (Tabela 4.1.39), uočićemo da je nivo neformalne zaposlenosti zabeležio pad od oko 2 procentna poena u ukupnoj populaciji, dok je među starijim stanovništvom došlo do gotovo zanemarljive promene (smanjenje od 0,21 procentnog poena).

Aktivne mere

Iz prethodne analize može se zaključiti da se relativni položaj starijeg stanovništva radnog uzrasta (50–64 godine) nije bitnije promenio tokom krize, te da su glavni simptomi njegove ranjivosti ostali niska stopa aktivnosti i veliko učešće ranjive grupe u ukupnoj zaposlenosti.

Od početka krize, nije bilo novih programa tržišta rada koji bi bili pretežno ili isključivo usmereni prema starijim osobama radnog uzrasta. Naprotiv, došlo je do (prethodno planiranog) obustavljanja programa „Otpremninom do posla“, koji je od 2007. podržavao ponovno zapošljavanje osoba koje su tokom privatizacije ostale bez posla, uz njihovu simboličnu sopstvenu participaciju iz primljene otpremnine.

Projekat je sproveden u okviru Ministarstva ekonomije i regionalnog razvoja. Za realizaciju su zajednički bili zaduženi Nacionalna služba za zapošljavanje i Centralni projektni tim Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP). Sredstva za finansiranje Projekta obezbedili su Austrijska agencija za razvoj (ADA) i Vlada Republike Srbije. Osnovni cilj projekta bio je zapošljavanje na neodređeno vreme pomenutih kategorija kod poslodavaca u privatnom sektoru, ili kroz samozapošljavanje. U skladu sa tim u prvoj polovini 2009. nastavljene su aktivnosti po javnim pozivima objavljenim 2008. godine na samozapošljavanju lica kao i na novom zapošljavanju lica kojima je poslednji radni odnos prestao usled stečaja poslodavca. Tokom 2009. ukupno je 436 lica ostvarilo pravo na subvenciju, a iznos isplaćenih sredstava bio je 53.250.000,00 dinara, od čega iz sredstava Projektnog tima (donacija) 17.680.000,00 dinara. Projekat je završen 31. avgusta 2009. godine.

Takođe, tokom 2009. godine nastavljeno je sprovođenje programa zapošljavanja lica po članu 45, 45a i 45b Zakona o doprinosima za obavezno socijalno osiguranje i Zakona o porezu na dohodak građana, koji se odnose na olakšice u pogledu plaćanja poreza i doprinosa za zapošljavanje lica određenih starosnih kategorija. Međutim, usled ekonomske krize efekti ovog programa pokazali su se značajno manji 2009. u poređenju sa 2008. godinom. Od ukupno 3.704 lica zaposlenih uz korišćenje poreskih olakšica tokom 2009. godine (zaključno sa oktobrom), 432 su pripadala starosnoj kategoriji 45–50 godina, a njih 1.169 kategoriji radnika starijih od 50 godina.

Sprovođenje aktivnih programa usmerenih prema starijim radnicima uvek, a posebno u periodima tranzicije ili ekonomske krize, predstavlja veliki izazov. Na primer, programi obuke često su najpotrebniji starijim radnicima, ali su veliki i izazovi njihove sposobnosti prihvatanja novih znanja i skraćenog perioda korišćenja novostečenih veština na radnom mestu.

Ovi izazovi su još veći kada su oba ključna faktora dodatne ranjivosti starijih radnika – tranzicija i ekonomska kriza – prisutna istovremeno, kao što je to slučaj u Srbiji od poslednjeg kvartala 2008. godine. Suočeni sa generalnom oskudicom radnih mesta, političari, poslodavci i javnost često vide najjednostavnije i najbezbolnije rešenje u programima rešavanja viškova zaposlenih u formi otvorenog ili prikriivenog prevremenog penzionisanja, kako bi „stari ustupili mesto mladima“, kao vid međugeneracijske solidarnosti. Ovakav pristup je u ekonomskoj teoriji poznat kao „greška fiksne sume rada“ (lump of labour fallacy), jer pretpostavlja da u svakom momentu u privredi postoji ograničen fond radnih mesta i radnih časova. Premda stvari stoje drugačije, jer više radnog angažovanja kreira veću tražnju domaćinstava, koja zauzvrat obezbeđuje nova radna mesta, zabluda fiksne sume rada je u Srbiji i dalje raširena, bez obzira što je nacionalni penzioni sistem već dovela na ivicu održivosti.

Na nešto teži socijalni položaj starijih radnika (koji se ne mora nužno manifestovati kroz relativno pogoršanje njihovih indikatora tržišta rada) od druge polovine 2009. godine moglo je da utiče i smanjenje izdašnosti naknada za nezaposlenost (tj. smanjenja stopa zamene i maksimalne dužine trajanja naknada), do čega je došlo usvajanjem novog Zakona o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti maja 2009. godine.

4.1.4. Osobe sa nižim obrazovanjem

Stanje

Mnogi strateški dokumenti Vlade Republike Srbije (Nacionalni program integracije u EU, Strategija održivog razvoja, Strategija za smanjenje siromaštva, Nacionalna strategija zapošljavanja, Nacionalna strategija privrednog raz-

voja, Nacionalna strategija za mlade), kao i Milenijumska deklaracija UN-a i Lisabonska deklaracija EU, ističu značaj obrazovanja kao jednog od glavnih mehanizama razvoja.

Dosadašnja analiza posebno osetljivih grupa pokazuje da je obrazovanje važna determinanta koja u znatnoj meri opredeljuje položaj ovih grupa na tržištu rada i posledično utiče na njihov životni standard.

Stečeno obrazovanje je u Srbiji visoko korelisano sa siromaštvom. Prema podacima AŽS iz 2007. godine, stanovništvo sa najvišim nivoom obrazovanja (fakultet) nije bilo izloženo riziku siromaštva (indeks siromaštva blizak nuli), i oni su činili tek 1,7% siromašnih (Krstić, 2008). Potrošnja je bila značajno veća u domaćinstvima čiji je nosilac bio visokoobrazovan. U urbanim područjima, lica koja žive u domaćinstvima čiji nosilac ima završenu višu školu ili fakultet imala su veću potrošnju za 68%, odnosno 98% respektivno (u ruralnim područjima za 77%, odnosno 84% respektivno) u odnosu na one čiji je nosilac domaćinstva bez škole ili sa nezavršenom osnovnom školom. Ovo ukazuje na činjenicu da se obrazovanje isplati, budući da tržište rada nagrađuje obrazovanje kroz znatno više zarade visokoobrazovanih u odnosu na ostale obrazovne profile. Ovi rezultati su u skladu sa rezultatima regresije zarada zaposlenih prema kojima su zarade visokoobrazovanih 2007. godine bile veće za 137,5% u odnosu na završenu osnovnu školu, pod pretpostavkom istih karakteristika zaposlenih (Krstić i Sanfey, 2009).

Prema podacima ARS iz 2008, lica sa nižim nivoom obrazovanja (završena osnovna škola, nezavršena osnovna škola i bez škole) karakteriše veoma niska stopa aktivnosti i zaposlenosti (45,4% i 39,4%), koje su bile znatno niže nego kod ukupnog stanovništva (62,8% i 54%) – što ukazuje na znatno teže zapošljavanje ove obrazovne grupe u odnosu na stanovništvo višeg nivoa obrazovanja.

Niska stopa zaposlenosti lica sa najnižim nivoom obrazovanja posledica je niske stope zaposlenosti žena i mladih (15–24 godine) iz ove obrazovne grupe, koje su iznosile 32,1% i 8,9% respektivno.

4. Uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije...

Tabela 4.1.40: Stope nezaposlenosti, zaposlenosti i aktivnosti osoba sa nižim obrazovanjem prema određenim demografskim karakteristikama (15–64 godine), %

		Stopa nezaposlenosti		Stopa zaposlenosti		Stopa aktivnosti	
		Ukupno (15–64)	Osobe sa nižim obrazovanjem	Ukupno (15–64)	Osobe sa nižim obrazovanjem	Ukupno (15–64)	Osobe sa nižim obrazovanjem
Ukupno (15–64 godine)		14,0	13,1	54,0	39,4	62,8	45,4
Pol	Muškarci	12,4	11,4	62,3	49,1	71,1	55,4
	Žene	16,1	15,0	46,0	32,1	54,8	37,8
Starosna kategorija (godine)	15–24	32,6	33,8	21,0	8,9	31,2	13,4
	25–49	14,0	15,4	71,3	60,6	82,9	71,6
	50–64	8,2	6,8	47,6	43,8	51,9	47,0

Izvor: ARS, 2008.

Posmatrano prema statusu na tržištu rada, osobe sa najnižim nivoom obrazovanja bile su ispod proseka zaposlene za platu (38,8% u odnosu na prosek populacije od 68,8%), a iznad proseka zastupljene u poljoprivredi (30,3% prema 11,2%), kao i u kategoriji pomažućih članova domaćinstva (20,3% prema 8,2%). Ovakva struktura zaposlenosti uticala je na veoma visoku ranjivu zaposlenost osoba sa najnižim nivoom obrazovanja. Procenat ranjive zaposlenosti ovih lica iznosio je čak 61,2%, što je znatno više u odnosu na ukupnu populaciju (31,2%).

Tabela 4.1.41: Status na tržištu rada i ranjiva zaposlenost osoba sa nižim obrazovanjem (15–64 godine), %

		Ukupno	Osobe sa nižim obrazovanjem
Status na tržištu rada	Zaposleni za platu	68,8	38,8
	Vlasnici preduzeća ili radnji	7,7	1,8
	Samozaposleni	4,1	6,9
	Poljoprivrednici	11,2	30,3
	Pomažući članovi domaćinstva	8,2	22,3
Procenat ranjive zaposlenosti ¹		31,2	61,2

Izvor: ARS, 2008.

¹Napomena: Definicija ranjive zaposlenosti data je uz tabelu 4.1.4.

Lica sa nižim nivoom obrazovanja bila su najzastupljenija u poljoprivredi (56%), budući da ovaj sektor ne zahteva kvalifikovanu radnu snagu. Visoko angažovanje u poljoprivredi uticalo je na to da zaposlenost ovih lica bude sezonskog i povremenog karaktera, pa je učešće sezonskih i povremenih poslova bilo veće nego kod ukupne populacije.

Tabela 4.1.42: Struktura zaposlenosti osoba sa nižim obrazovanjem prema sektoru aktivnosti, vrsti rada i statusu na poslu (formalno i neformalno zaposleni), 15–64 godine, %

		Ukupno	Osobe sa nižim obrazovanjem
Sektor aktivnosti	Poljoprivreda	21,4	56,0
	Industrija	26,8	23,5
	Usluge	51,8	20,5
Vrsta rada	Na neodređeno vreme	87,8	76,7
	Na određeno vreme	8,0	8,5
	Sezonski radnici	2,1	8,2
	Povremeno zaposleni	2,1	6,7
Status na poslu	Formalno zaposleni	65,1	35,9
	Neformalno zaposleni ¹	34,9	64,1

Izvor: ARS, 2008.

¹Napomena: Izvor za učešće formalno i neformalno zaposlenih u ukupnoj zaposlenosti je AŽS, 2007.

Visok procenat ranjive zaposlenosti osoba sa najnižim nivoom obrazovanja dopunjuje i podatak o njihovoj velikoj angažovanosti u neformalnoj ekonomiji. Prema podacima AŽS iz 2007. godine, čak 64,1% zaposlenih iz ove obrazovne grupe bilo je zaposleno u neformalnoj ekonomiji (najviše u poljoprivredi), što je znatno više u odnosu na ukupno stanovništvo (34,9%).

Uticaj krize

Nepovoljan položaj osoba sa nižim nivoom obrazovanja potvrđuju i podaci ARS iz 2009. godine, prema kojima osobe iz ove grupe (završena osnovna škola i niže) karakteriše veoma niska stopa zaposlenosti od 35,8% i aktivnosti 42,4%, u poređenju sa odnosnim stopama ukupnog stanovništva (50,8% i 60,8%, respektivno). Velika ranjivost i 2009. godine ostaje osnovna odlika

4. Uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije...

grupe žena sa niskim nivoom obrazovanja (stope zaposlenosti i stope aktivnosti su 28% i 34,2%), kao i mladih iz ove grupe (15–24 godine), čije su stope zaposlenosti i aktivnosti veoma niske (6,9% i 10,4%, respektivno).

Godine 2009. osnovni indikatori tržišta rada prema svim demografskim kategorijama pogoršani su u odnosu na 2008, pri čemu je to pogoršanje nešto veće za osobe sa nižim nivoom obrazovanja u poređenju sa ukupnim stanovništvom radnog uzrasta (tabele 4.1.43, 4.1.44. i 4.1.45).

Tabela 4.1.43: Stope nezaposlenosti osoba sa nižim obrazovanjem prema određenim demografskim karakteristikama (15–64 godine), %

		Stopa nezaposlenosti					
		ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
		Ukupno (15–64)	Osobe sa nižim obrazovanjem	Ukupno (15–64)	Osobe sa nižim obrazovanjem	Ukupno (15–64)	Osobe sa nižim obrazovanjem
Ukupno (15–64 godine)		16,4	15,6	14,0	13,1	2,4	2,5
Pol	Muškarci	15,0	13,6	12,4	11,4	2,6	2,2
	Žene	18,1	18,0	16,1	15,0	2,0	3,0
Starosna kategorija (godine)	15–24	40,7	33,8	32,6	33,8	8,1	0,0
	25–49	15,9	19,6	14,0	15,4	1,9	4,2
	50–64	10,7	9,1	8,2	6,8	2,5	2,3

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

Tabela 4.1.44: Stope zaposlenosti osoba sa nižim obrazovanjem prema određenim demografskim karakteristikama (15–64 godine), %

		Stopa zaposlenosti					
		ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
		Ukupno (15–64)	Osobe sa nižim obrazovanjem	Ukupno (15–64)	Osobe sa nižim obrazovanjem	Ukupno (15–64)	Osobe sa nižim obrazovanjem
Ukupno (15–64 godine)		50,8	35,8	54,0	39,4	-3,2	-3,6
Pol	Muškarci	58,7	46,1	62,3	49,1	-3,6	-3,0
	Žene	43,3	28,0	46,0	32,1	-2,7	-4,1
Starosna kategorija (godine)	15–24	16,8	6,9	21,0	8,9	-4,2	-2,0
	25–49	68,3	54,9	71,3	60,6	-3,0	-5,7
	50–64	44,5	40,3	47,6	43,8	-3,1	-3,5

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

Tabela 4.1.45: Stope aktivnosti osoba sa nižim obrazovanjem prema određenim demografskim karakteristikama (15–64 godine), %

		Stopa aktivnosti					
		ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
		Ukupno (15–64)	Osobe sa nižim obrazovanjem	Ukupno (15–64)	Osobe sa nižim obrazovanjem	Ukupno (15–64)	Osobe sa nižim obrazovanjem
Ukupno (15–64 godine)		60,8	42,4	62,8	45,4	-2,0	-3,0
Pol	Muškarci	69,0	53,3	71,1	55,4	-2,1	-2,1
	Žene	52,8	34,2	54,8	37,8	-2,0	-3,6
Starosna kategorija (godine)	15–24	28,3	10,4	31,2	13,4	-2,9	-3,0
	25–49	81,2	68,2	82,9	71,6	-1,7	-3,4
	50–64	49,8	44,4	51,9	47,0	-2,1	-2,6

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

Učešće ranjive zaposlenosti osoba sa nižim nivoom obrazovanja 2009. godine iznosilo je 59,1%, što je znatno više u poređenju sa ovim pokazateljem za ukupno stanovništvo (28,6%), ali tokom krize nije došlo do daljeg širenja ovog jaza. Osobe sa nižim nivoom obrazovanja su u znatno manjem procentu vlasnici preduzeća ili radnji, a u znatno većem procentu zaposleni u poljoprivredi ili kao pomažući članovi domaćinstva – u poređenju sa prosekom populacije (Tabela 4.1.46). Poređenjem podataka iz perioda pre i posle krize uočava se da je procenat ranjive zaposlenosti ove grupe jednako poboljšan u poređenju sa ukupnim radnim stanovništvom (smanjenje od 2,1 u poređenju sa smanjenjem od 2,6 procentnih poena, respektivno).

Tabela 4.1.46: Status na tržištu rada i ranjiva zaposlenost osoba sa nižim obrazovanjem (15–64 godine), %

		ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
		Ukupno (15–64)	Osobe sa nižim obrazovanjem	Ukupno (15–64)	Osobe sa nižim obrazovanjem	Ukupno (15–64)	Osobe sa nižim obrazovanjem
Status na tržištu rada	Zaposleni za platu	71,4	40,9	68,8	38,8	2,6	2,1
	Vlasnici preduzeća ili radnji	7,2	2,0	7,7	1,8	-0,5	0,2
	Samozaposleni	3,8	6,5	4,1	6,9	-0,3	-0,4
	Poljoprivrednici	10,1	28,9	11,2	30,3	-1,1	-1,4
	Pomažući članovi domaćinstva	7,5	21,7	8,2	22,3	-0,7	-0,6
Procenat ranjive zaposlenosti ¹		28,6	59,1	31,2	61,2	-2,6	-2,1

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

¹Napomena: Definicija ranjive zaposlenosti data je uz tabelu 4.1.4.

Tabela 4.1.47: Struktura zaposlenosti osoba sa nižim obrazovanjem prema sektoru aktivnosti i vrsti rada (15–64 godine), %

		ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
		Ukupno (15–64)	Osobe sa nižim obrazovanjem	Ukupno (15–64)	Osobe sa nižim obrazovanjem	Ukupno (15–64)	Osobe sa nižim obrazovanjem
Sektor aktivnosti	Poljoprivreda	19,7	54,6	21,4	56,0	-1,7	-1,4
	Industrija	26,9	22,7	26,8	23,5	0,1	-0,8
	Usluge	53,4	22,7	51,8	20,5	1,6	2,2
Vrsta rada	Na neodređeno vreme	88,2	76,7	87,8	76,7	0,4	0,0
	Na određeno vreme	8,0	8,1	8,0	8,5	0,0	-0,4
	Sezonski radnici	1,9	8,8	2,1	8,2	-0,2	0,6
	Povremeno zaposleni	1,9	6,3	2,1	6,7	-0,2	-0,4

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

Prema podacima ARS iz 2009. godine, nastavlja se tendencija po kojoj su osobe sa najnižim nivoom obrazovanja u najvećem procentu zastupljene u sektoru koji ne zahteva kvalifikovanu radnu snagu, tako da je u poljoprivredi zaposleno čak 54,6% iz ove grupe stanovnika (Tabela 4.1.47). U poređenju sa godinom pre početka krize, udeo poljoprivrednog stanovništva u ovoj grupi samo je neznatno smanjen (1,4 procentna poena).

Aktivne mere

Prema uporednim iskustvima, najčešće primenjivani aktivni programi čiji je cilj unapređenje položaja nekvalifikovanih pripadnika radne snage su programi funkcionalnog opismenjavanja odraslih, opšte obuke i javni radovi. Kao

što je već napomenuto, programi obuke nedovoljno su zastupljeni među aktivnim programima Nacionalne službe za zapošljavanje, a među njima su potpuno zapostavljeni programi namenjeni osobama sa nižim obrazovanjem (Arandarenko i Krstić, 2008). Program funkcionalnog opismenjavanja odraslih bio je uveden 2004. godine na eksperimentalnoj osnovi, ali se nije održao.

S druge strane, programi javnih radova prvi put su sprovedeni 2006. godine, i od tada iz godine u godinu raste iznos finansijskih sredstava koja se izdvajaju za njih, kao i njihova fokusiranost na niže kvalifikovane osobe (i nerazvijene regione). Zapravo, kao odgovor na ekonomsku krizu, početkom 2009. došlo je do preraspodele finansijskih sredstava u okviru budžeta za aktivne mere, i fond koji je namenjen javnim radovima skoro je udvostručen, do nivoa od 700 miliona dinara. Vojvodina je finansirala dodatne javne radove iz posebnog dodatnog budžeta zahvaljujući velikom privatizacionom prihodu od prodaje „Naftne industrije Srbije“.

Javne radove kao meru aktivne politike tržišta rada sprovodi Nacionalna služba za zapošljavanje u saradnji sa Ministarstvom ekonomije i regionalnog razvoja, sa ciljem podsticanja zapošljavanja nezaposlenih lica (naročito korisnika novčane naknade, dugoročno nezaposlenih lica, starijih od 50 godina, žena, osoba sa invaliditetom, nezaposlenih lica u stanju socijalne potrebe, Roma, izbeglih i raseljenih lica), očuvanja i razvijanja radnih sposobnosti, podizanja nivoa znanja, veština i sposobnosti, socijalizacije, kao i povećanja motivacije i odgovornosti nezaposlenih lica, i smanjenja razlika između regionalnih tržišta rada.

Oblasti u kojima se sprovode javni radovi su socijalna, humanitarna i kulturna, zatim oblast održavanja i obnavljanja javne infrastrukture, i oblast održavanja i zaštite životne sredine i prirode. Po javnom pozivu iz 2009. godine podneto je 847 prijava radi angažovanja 18.388 lica sa evidencije NSZ-a.

Po Odluci o organizovanju i sprovođenju javnih radova od interesa za Republiku Srbiju u 2009. godini („Službeni glasnik RS“, broj 39/09), koja obuhvata 396 projekata, javni radovi su se tokom 2009. godine sprovodili u 114 opština, a planirano je angažovanje 8.452 lica sa evidencije NSZ-a, i to sledeće kvalifikacione strukture: 6.267 – I i II SSS, 1.764 – III i IV SSS, 176 – V i VI SSS, i 245 – VII

SSS. Dakle, planom sprovođenja javnih radova predviđeno je da čak tri četvrtine od ukupnog broja korisnika (učesnika) budu nekvalifikovani radnici.

U pogledu delatnosti, najveći broj projekata finansiran je u kategoriji zaštite životne sredine (uređenje parkova, sanacija divljih deponija, uređenje i čišćenje reka) – 157 projekata; humanitarne i socijalne oblasti – 98; javne infrastrukture – 93; kulturne – 39 i u ostalim oblastima (turizam, opšti interes i sl.) – 8 projekata. U periodu od 1. januara do 31. oktobra 2009. godine potrošeno je ukupno 758.612.416,26 dinara na ime troškova zarada, troškova obezbeđenja bezbednosti i zdravlja na radu, troškova izvođenja javnih radova, obuke i prevoza, i angažovano je 8.242 lica.

Uprkos relativno velikim sredstvima koja se izdvajaju za sprovođenje programa javnih radova, dosadašnje iskustvo primene u Srbiji preliminarno potvrđuje razočaravajuće rezultate međunarodnih evaluacija ovog tipa programa. Naime, evaluacije neto uticaja nalaze da je poboljšanje ekonomskog i radnog položaja korisnika uglavnom ograničeno na period trajanja subvencija, ali da iskustvo stečeno učešćem u javnom radu ne rezultira kasnijim većim šansama za nalaženje i zadržavanje trajnijeg posla na otvorenom tržištu rada za korisnike (Arandarenko i Krstić, 2008). Međutim, ovaj razočaravajući nalaz ne bi trebalo shvatiti kao predlog za smanjenje obima programa javnih radova, niti za promenu njihovog fokusa na najmanje kvalifikovane i najsiromašnije kategorije radnika. Naprotiv, jedna nedavna neto studija uticaja donatorskog programa javnih radova „Lepša Srbija“, pokazala je приметno subjektivno poboljšanje blagostanja za učesnike u programu, bez obzira što je njihova objektivna situacija bila relativno malo unapređena (Bonin i Rinne, 2007).

4.1.5. Ruralno (ostalo) stanovništvo

Stanje

Pre nego što pređemo na analizu položaja ruralnog stanovništva na tržištu rada, potrebno je da definišemo ruralno stanovništvo. U publikacijama Republičkog zavoda za statistiku gradsko stanovništvo definiše se kao stanovništvo koje živi u gradskom naselju. Za sticanje statusa gradskog naselja

dovoljno je da naselje ima urbanistički plan i da se odlukom skupštine opštine proglasi gradskim naseljem (Penev, 2006).¹³ Sa druge strane, naselja koja nemaju status gradskih, smatraju se „ostalim“ naseljima, i u njima živi „ostalo“ stanovništvo. RZS procenjuje da 2008. godine „ostalo“ stanovništvo čini 41,8% ukupnog stanovništva i 39,7% stanovništva radnog uzrasta (15–64 godine) u Srbiji.¹⁴ U tom smislu ostalo stanovništvo se kao ruralno stanovništvo može uzeti samo aproksimativno.

Uprkos ovako relativno nepreciznoj definiciji, u velikom broju istraživanja uporedna analiza ruralnog i urbanog stanovništva pokazuje da postoje velike razlike između ove dve populacije. Naglasak u razlikama između dva segmenta stanovništva je u relativno težem položaju ruralnog stanovništva u odnosu na urbano. Gotovo svi indikatori nivoa životnog standarda iz AŽS 2007. godine nedvosmisleno ukazuju na gori životni standard ruralnog stanovništva. Naime, procenat stanovništva koje živi ispod linije siromaštva više je nego dvostruko veći u ruralnim područjima (9,8%) nego u urbanim (4,3%), (Krstić, 2008); prosečna potrošnja u gradskim područjima veća je za oko 25% nego u ruralnim područjima (Mijakovac, 2008). Sa druge strane, polovina stanovnika u ruralnim područjima procenjuje da nije zadovoljna kvalitetom svog života. Ovakva ocena zasniva se na niskoj dostupnosti i kvalitetu zdravstvene zaštite, obrazovnih i kulturnih institucija, i drugih usluga (cf. Bajec i ostali, 2008).

Tabela 4.1.48: Stope nezaposlenosti, zaposlenosti i aktivnosti urbanog i ruralnog stanovništva prema određenim demografskim karakteristikama (15–64 godine), %

		Stopa nezaposlenosti		Stopa zaposlenosti		Stopa aktivnosti	
		Urbano	Ruralno	Urbano	Ruralno	Urbano	Ruralno
Svi (15–64 godine)		15,6	12,0	51,0	58,4	60,4	66,4
Pol	Muškarci	14,4	10,0	58,1	68,0	67,9	75,5
	Žene	16,9	14,8	44,4	48,5	53,5	56,9

¹³ Zato u Srbiji nailazimo na kontradiktornu činjenicu da postoje gradska naselja sa po nekoliko stotina stanovnika, ali i naselja sa preko deset hiljada stanovnika koja nisu gradska.

¹⁴ Videti: <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/stanovnistvo/izbor.htm>.

		Stopa nezaposlenosti		Stopa zaposlenosti		Stopa aktivnosti	
		Urbano	Ruralno	Urbano	Ruralno	Urbano	Ruralno
Obrazovanje	Niže	23,1	9,6	22,9	50,6	29,7	55,9
	Srednje	17,2	14,2	52,8	63,5	63,7	74,0
	Visoko i više	8,7	8,5	75,4	76,7	82,6	83,8
Starosna kategorija (godine)	15–24	33,7	31,4	17,6	26,2	26,6	38,2
	25–49	15,2	12,1	70,3	72,8	82,9	82,8
	50–64	10,7	5,4	42,1	55,4	47,2	58,6

Izvor: ARS, 2008.

Osnovni indikatori tržišta rada (stope nezaposlenosti, zaposlenosti i aktivnosti) ne ukazuju na veliku razliku između ruralnog i urbanog stanovništva u Srbiji. Naprotiv, urbana područja karakteriše veće učešće nezaposlenih u aktivnoj populaciji i manje učešće zaposlenih i aktivnih u populaciji radnog uzrasta (Tabela 4.1.48). Isti zaključak možemo doneti i na osnovu analize dezagregirane po polu, obrazovanju i starosnim grupama – da je položaj ruralnog stanovništva na tržištu rada nešto povoljniji nego kod urbanog stanovništva (Tabela 4.1.48). Najveća razlika između urbanog i ruralnog stanovništva može se primetiti kod kategorije niže obrazovanih, koja se nalazi u daleko boljem položaju u ruralnim područjima nego u urbanim, kao rezultat lakšeg zapošljavanja lica sa nižim nivoom obrazovanja u poljoprivredi u odnosu na ostale sektore.

Osnovna razlika, koja menja ovu prividno povoljniju sliku položaja na tržištu rada ruralnog u odnosu na urbano stanovništvo, sadrži se u nivou ranjive zaposlenosti. Naime, lica iz ruralnih područja odlikuje izrazito veće učešće ranjive zaposlenosti u odnosu na urbanu populaciju (Tabela 4.1.49). Prema ARS, 2008. godine učešće ranjive zaposlenosti u ukupnoj zaposlenosti iznosi čak 47,6% u ruralnim područjima, a 18,3% u urbanim.

Tabela 4.1.49: Status na tržištu rada i ranjiva zaposlenost urbanog i ruralnog stanovništva (15–64 godine), %

		Ukupno	Urbano	Ruralno
Status na tržištu rada	Zaposleni za platu	68,8	81,7	52,4
	Vlasnici preduzeća ili radnji	7,7	9,9	4,9
	Samozaposleni	4,1	4,6	3,5
	Poljoprivrednici	11,2	2,3	22,6
	Pomažući članovi domaćinstva	8,2	1,6	16,7
Procenat ranjive zaposlenosti ¹		31,2	18,3	47,6

Izvor: ARS, 2008.

¹Napomena: Definicija ranjive zaposlenosti data je uz tabelu 4.1.4.

O relativno goroj strukturi zaposlenih u ruralnom stanovništvu govori i činjenica da prema AŽS iz 2007. godine, skoro polovina zaposlenih u ruralnoj populaciji spada u neformalno zaposlena lica, naspram jedne četvrtine u urbanom stanovništvu (Tabela 4.1.50).

Viši procenat ranjive zaposlenosti u ruralnoj populaciji duguje se pre svega znatno većem učešću poljoprivrednika i pomažućih članova domaćinstva, a manjem učešću zaposlenih za platu u ruralnoj u odnosu na urbanu populaciju (Tabela 4.1.50). Podaci iz ARS iz 2008. godine, ukazuju na to da je čak 39,3% svih zaposlenih u ruralnom području imalo status poljoprivrednika ili pomažućeg člana domaćinstva prema svega 3,9% u urbanoj populaciji. Sa druge strane, zaposleni za platu su nešto manje zastupljeni u ukupnoj zaposlenosti ruralnog u odnosu na urbano stanovništvo (52,4% prema 81,7%).

Tabela 4.1.50: Struktura zaposlenosti urbanog i ruralnog stanovništva prema sektoru aktivnosti, vrsti rada i statusu na poslu (formalno i neformalno zaposleni), 15–64 godine, %

		Ukupno	Urbano	Ruralno
Sektor aktivnosti	Poljoprivreda	21,4	5,1	42,3
	Industrija	26,8	27,5	25,8
	Usluge	51,8	67,4	31,9

		Ukupno	Urbano	Ruralno
Vrsta rada	Na neodređeno vreme	87,8	89,7	83,9
	Na određeno vreme	8,0	7,6	8,9
	Sezonski radnici	2,1	1,1	4,0
	Povremeno zaposleni	2,1	1,6	3,2
Status na poslu ¹	Formalno zaposleni	65,1	75,0	51,2
	Neformalno zaposleni	34,9	25,0	48,8

Izvor: ARS, 2008.

¹Napomena: Izvor za učešće formalno i neformalno zaposlenih u ukupnoj zaposlenosti je AŽS, 2007.

Struktura zaposlenih prema sektoru aktivnosti i struktura prema vrsti rada kompletiraju sliku o položaju zaposlenih među ruralnim stanovništvom. U strukturi zaposlenih prema sektoru aktivnosti dominiraju zaposleni u poljoprivredi, dok je učešće zaposlenih u sektoru usluga na nivou koji je daleko niži od prosečnog za srpsku privredu (Tabela 4.1.50). Naspram marginalne zastupljenosti zaposlenih u poljoprivredi kod zaposlenih iz urbanog stanovništva (5,1%), kod ruralne populacije ovo učešće je veoma značajno (42,3%). Sa druge strane, u sektoru usluga radi nešto manje od jedne trećine radnika iz ruralnih područja (31,9%), naspram više od dve trećine radnika u urbanim (67,4%).

Ovakva struktura uslovljava i situaciju u kojoj prihodi od poljoprivrede i prihodi u naturi imaju znatno veće učešće u strukturi ukupnih prihoda ruralnog stanovništva (Mijakovac, 2008). Naime, ova dva – najinferiornija i najnestabilnija – izvora prihoda, čine respektivno 14,9% i 13,3% ukupnih prihoda ruralnih domaćinstava, i zbirno imaju petostruko veće učešće u ukupnim приходima od prosečnog domaćinstva u urbanim područjima.

U strukturi zaposlenosti prema vrsti rada, učešće radnika na neodređeno vreme u ukupnom broju zaposlenih nešto je niže u ruralnoj (83,9%) nego u urbanoj populaciji (89,7%). Posledično, ostale kategorije kao što su radnici na određeno vreme, sezonski i povremeni radnici, nešto su više zastupljene u ruralnoj nego u urbanoj populaciji.

4. Uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije...

Tabela 4.1.51: Radno iskustvo zaposlenih prema tipu naselja (15–64 godine), %

		Ukupno	Urbano	Ruralno
Radno iskustvo (staž)	Manje od 5 godina	17,4	18,4	16,2
	Od 5 do 10 godina	14,2	15,9	12,0
	Od 10 do 20 godina	24,2	25,0	23,1
	Od 20 do 30 godina	26,7	27,5	25,6
	Više od 30 godina	17,5	13,2	23,1
Učešće novozaposlenih ¹ u ukupnoj zaposlenosti		3,5	3,6	3,3

Izvor: ARS, 2008.

¹ Napomena: Novozaposleni su oni čiji je ukupan staž na svim poslovima koje su do sada obavljali kraći od godinu dana.

Zaposlene u ruralnim područjima karakteriše i nešto veće učešće zaposlenih sa radnim iskustvom preko 30 godina nego što je to slučaj kod urbanog stanovništva (23,1%, prema 13,2%). Ovaj indikator, uz činjenicu da je učešće novozaposlenih na nivou proseka Srbije, govori o potencijalnom daljem starenju zaposlenog stanovništva u ruralnim područjima (prosečna starost zaposlenih u ruralnim područjima iznosi 46,1, a u urbanim 41,7 godina). Zapravo, ova razlika bila bi daleko veća kada bi se posmatralo svo odraslo zaposleno stanovništvo, jer među stanovništvom starijim od 65 godina apsolutno dominira poljoprivredna zaposlenost.

Tabela 4.1.52: Dugoročna nezaposlenost urbanog i ruralnog stanovništva (15–64 godine), %

	Ukupno	Urbano	Ruralno
Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti	71,5	71,1	72,2
Učešće veoma dugo nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti	54,3	53,9	55,0
Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	10,0	11,1	8,7
Učešće veoma dugo nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	7,6	8,4	6,6
Učešće nezaposlenih bez radnog iskustva u ukupnoj nezaposlenosti	40,5	37,7	45,3

Izvor: ARS, 2008.

Napomena: definicije dugoročne i veoma duge nezaposlenosti date su uz tabelu 4.1.2.

Analiza nezaposlenosti ruralnog stanovništva ukazuje na to da je učešće nezaposlenih bez radnog iskustva nešto veće u odnosu na stanovništvo urbanih područja (Tabela 4.1.52). Sa druge strane, ne postoje velike razlike u dužini traženja posla između ove dve populacije.

Uticao krize

Osnovni indikatori tržišta rada ruralnog stanovništva (tabele 4.1.53, 4.1.54. i 4.1.55) ukazuju na prividno povoljniji položaj u poređenju sa stanovništvom urbanih područja, ali se ova slika dramatično pogoršava na štetu ruralnog stanovništva radnog uzrasta kada se u poređenje uvede i učešće ranjive zaposlenosti (Tabela 4.1.56). Osim toga, postoje solidne indicije o tome da je ruralno stanovništvo bilo značajno više pogođeno krizom 2009. godine.

Tabela 4.1.53: Stope nezaposlenosti urbanog i ruralnog stanovništva prema određenim demografskim karakteristikama (15–64 godine), %

		Stopa nezaposlenosti					
		ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
		Urbano	Ruralno	Urbano	Ruralno	Urbano	Ruralno
Svi (15–64 godine)		18,5	13,4	15,6	12,0	2,9	1,4
Pol	Muškarci	17,9	11,3	14,4	10,0	3,5	1,3
	Žene	19,2	16,3	16,9	14,8	2,3	1,5
Obrazovanje	Niže	30,4	9,6	23,1	9,6	7,3	0,0
	Srednje	20,1	15,8	17,2	14,2	2,9	1,6
	Visoko i više	10,0	12,1	8,7	8,5	1,3	3,6
Starosna kategorija (godine)	15–24	42,0	39,2	33,7	31,4	8,3	7,8
	25–49	17,7	13,0	15,2	12,1	2,5	0,9
	50–64	14,2	7,0	10,7	5,4	3,5	1,6

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

4. Uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije...

Tabela 4.1.54: Stope zaposlenosti urbanog i ruralnog stanovništva prema određenim demografskim karakteristikama (15–64 godine), %

		Stopa zaposlenosti					
		ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
		Urbano	Ruralno	Urbano	Ruralno	Urbano	Ruralno
Svi (15–64 godine)		48,5	54,2	51,0	58,4	-2,5	-4,2
Pol	Muškarci	54,3	64,8	58,1	68	-3,8	-3,2
	Žene	43,1	43,5	44,4	48,5	-1,3	-5,0
Obrazovanje	Niže	20,6	46,4	22,9	50,6	-2,3	-4,2
	Srednje	50,4	59,2	52,8	63,5	-2,4	-4,3
	Visoko i više	72,0	68,3	75,4	76,7	-3,4	-8,4
Starosna kategorija (godine)	15–24	14,6	19,9	17,6	26,2	-3,0	-6,3
	25–49	68,0	68,8	70,3	72,8	-2,3	-4,0
	50–64	38,6	52,7	42,1	55,4	-3,5	-2,7

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

Tabela 4.1.55: Stope aktivnosti urbanog i ruralnog stanovništva prema određenim demografskim karakteristikama (15–64 godine), %

		Stopa aktivnosti					
		ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
		Urbano	Ruralno	Urbano	Ruralno	Urbano	Ruralno
Svi (15–64 godine)		59,5	62,6	60,4	66,4	-0,9	-3,8
Pol	Muškarci	66,1	73,1	67,9	75,5	-1,8	-2,4
	Žene	53,4	52,0	53,5	56,9	-0,1	-4,9
Obrazovanje	Niže	29,6	51,3	29,7	55,9	-0,1	-4,6
	Srednje	63,1	70,3	63,7	74	-0,6	-3,7
	Visoko i više	80,0	77,7	82,6	83,8	-2,6	-6,1
Starosna kategorija (godine)	15–24	25,3	32,7	26,6	38,2	-1,3	-5,5
	25–49	82,6	79,1	82,9	82,8	-0,3	-3,7
	50–64	45,0	56,6	47,2	58,6	-2,2	-2,0

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

Stopa zaposlenosti i aktivnosti ruralnog stanovništva ukazuje na nešto veći pad 2009. godine u poređenju sa urbanim stanovništvom. Na osnovu poređenja različitih demografskih karakteristika prema područjima, kao najuočljivije izdvajamo sledeće razlike: stopa nezaposlenosti stanovništva sa najnižim nivoom obrazovanja znatno je veća u urbanim (30,4%) u poređenju sa ruralnim područjima (9,6%). Takođe, ova kategorija stanovništva (nizak nivo obrazovanja i život u urbanom području) beleži i najveći rast stope nezaposlenosti u poređenju sa 2008. godinom (povećanje od 7,3 procentna poena). Suprotno tome, najveće pogoršanje stope zaposlenosti u odnosu na prethodnu godinu pokazuje se u grupi ruralnog stanovništva sa najvišim nivoima obrazovanja (pad od 8,4 procentna poena), kao i u grupi mladih od

15 do 24 godine starosti (pad od 6,3 procentna poena). Najveće pogoršanje stope aktivnosti takođe uočavamo za ove dve kategorije stanovnika ruralnih područja (mladi i oni sa najvišim nivoom obrazovanja), za koje je ova stopa 2009. smanjena za 6,1 i 5,5 procentnih poena.

Tabela 4.1.56: Status na tržištu rada i ranjiva zaposlenost urbanog i ruralnog stanovništva (15–64 godine), %

		ARS, 2009.			ARS, 2008.			2009/2008. procentni poeni		
		Ukupno	Urbano	Ruralno	Ukupno	Urbano	Ruralno	Ukupno	Urbano	Ruralno
Status na tržištu rada	Zaposleni za platu	71,4	84,9	53,8	68,8	81,7	52,4	2,6	3,2	1,4
	Vlasnici preduzeća ili radnji	7,2	8,7	5,1	7,7	9,9	4,9	-0,5	-1,2	0,2
	Samo- zaposleni	3,8	3,8	3,9	4,1	4,6	3,5	-0,3	-0,8	0,4
	Poljopri- vrednici	10,1	1,3	21,5	11,2	2,3	22,6	-1,1	-1,0	-1,1
	Pomažući članovi domaćinstva	7,5	1,3	15,7	8,2	1,6	16,7	-0,7	-0,3	-1
Procenat ranjive zaposlenosti ¹		28,6	15,1	46,2	31,2	18,3	47,6	-2,6	-3,2	-1,4

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

¹Napomena: Definicija ranjive zaposlenosti data je uz tabelu 4.1.4.

Nepovoljan i nesiguran položaj ruralnog stanovništva na tržištu rada najbolje je ilustrovati podacima o ranjivoj zaposlenosti, prema kojima je udeo ranjive zaposlenosti ove grupe ostao na nivou od oko 46% 2009. godine, što je znatno iznad ovog procenta za stanovništvo urbanih područja (15,1%). U poređenju sa 2008. godinom (Tabela 4.1.56), uočavamo da se procenat ranjive zaposlenosti više smanjio među urbanim u poređenju sa ruralnim stanovništvom (3,2 procentna poena prema 1,4 procentna poena, respektivno).

Udeo zaposlenih u sektoru poljoprivrede i 2009. godine zadržan je na nivou od oko 40% (Tabela 4.1.57).

Tabela 4.1.57: Struktura zaposlenosti urbanog i ruralnog stanovništva prema sektoru aktivnosti i vrsti rada (15–64 godine), %

		ARS, 2009.			ARS, 2008.			2009/2008. procentni poeni		
		Ukupno	Urbano	Ruralno	Ukupno	Urbano	Ruralno	Ukupno	Urbano	Ruralno
Sektor akti- vnosti	Poljopri- vreda	19,7	3,6	40,8	21,4	5,1	42,3	-1,7	-1,5	-1,5
	Industrija	26,9	27,8	25,7	26,8	27,5	25,8	0,1	0,3	-0,1
	Usluge	53,4	68,6	33,6	51,8	67,4	31,9	1,6	1,2	1,7
Vrsta rada	Na neodre- đeno vreme	88,2	89,5	85,6	87,8	89,7	83,9	0,4	-0,2	1,7
	Na određeno vreme	8,0	7,9	8,1	8,0	7,6	8,9	0	0,3	-0,8
	Sezonski radnici	1,9	0,8	4	2,1	1,1	4,0	-0,2	-0,3	0
	Povre- meno zaposleni	1,9	1,7	2,2	2,1	1,6	3,2	-0,2	0,1	-1,0

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

4. Uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije...

Tabela 4.1.58: Radno iskustvo zaposlenih prema tipu naselja

		ARS, 2009.			ARS, 2008.			2009/2008. procentni poeni		
		Ukupno	Urbano	Ruralno	Ukupno	Urbano	Ruralno	Ukupno	Urbano	Ruralno
Radno iskustvo (staž), godine	<5	17,7	19,6	15,3	17,4	18,4	16,2	0,3	1,2	-0,9
	5–10	14,0	15,8	11,8	14,2	15,9	12	-0,2	-0,1	-0,2
	10–20	25,2	26,6	23,4	24,2	25	23,1	1,0	1,6	0,3
	20–30	25,9	26,1	25,6	26,7	27,5	25,6	-0,8	-1,4	0,0
	>30	17,2	12,0	24,0	17,5	13,2	23,1	-0,3	-1,2	0,9
Učešće novozaposlenih ¹ u ukupnoj zaposlenosti		2,4	2,8	1,7	3,5	3,6	3,3	-1,1	-0,8	-1,6

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

¹Napomena: Definicija novozaposlenih data je uz tabelu 4.1.51.

Tendencija starenja zaposlenog stanovništva ruralnih područja nastavlja se i 2009. godine, što potvrđuje dvostruko veće učešće zaposlenih sa radnim iskustvom od preko 30 godina (24,0%) u ruralnim u odnosu na urbana područja, dok je učešće novozaposlenih i dalje znatno manje od proseka Srbije (Tabela 4.1.58).

Tabela 4.1.59: Dugoročna nezaposlenost urbanog i ruralnog stanovništva (15–64 godine), %

	ARS, 2009.			ARS, 2008.			2009/2008. procentni poeni		
	Ukupno	Urbano	Ruralno	Ukupno	Urbano	Ruralno	Ukupno	Urbano	Ruralno
Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti	64,8	64,8	64,4	71,5	71,1	72,2	-6,7	-6,3	-7,8
Učešće veoma dugo nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti	49,9	48,5	52,4	54,3	53,9	55,0	-4,4	-5,4	-2,6
Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	10,6	12,0	8,6	10,0	11,1	8,7	0,6	0,9	-0,1
Učešće veoma dugo nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	8,2	9,0	7,0	7,6	8,4	6,6	0,6	0,6	0,4
Učešće nezaposlenih bez radnog iskustva u ukupnoj nezaposlenosti	36,2	34,8	38,9	40,5	37,7	45,3	-4,3	-2,9	-6,4

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

Napomena: definicije dugoročne i veoma duge nezaposlenosti date su uz tabelu 4.1.2.

Takođe, zadržala se i tendencija većeg učešća nezaposlenih bez radnog iskustva u ruralnim u poređenju sa urbanim područjima (38,9% prema 34,8%), ali je ta razlika smanjena u odnosu na 2008. godinu (45,3% prema 37,7%, videti tabelu 4.1.59).

Aktivne mere

Ruralno stanovništvo je u priličnoj meri prepušteno samo sebi, kada je reč o aktivnim programima tržišta rada – osim, slično kao i sa osobama nižeg obrazovanja, u onoj meri u kojoj se uključuje u programe javnih radova.

Istina, tokom 2009. godine ruralno stanovništvo u Vojvodini uživalo je u pogodnostima upotrebe dodatnih sredstava iz privatizacionih prihoda za aktivne programe tržišta rada. Stoga je u Vojvodini podsticana registracija poljoprivrednih gazdinstava davanjem subvencija u iznosu od 130.000,00 dinara nezaposlenom licu za registraciju poljoprivrednog gazdinstva, uz mogućnost dodatka od 25% subvencije. Takođe, za finansiranje zapošljavanja u poljoprivredi potpisano je 250 ugovora u iznosu od 39.227.500. dinara.

4.1.6. Ruralno (ostalo) stanovništvo u Jugoslovenoj Srbiji

Stanje

Analize koje obuhvataju stanovnike ruralnih područja Jugoistočne Srbije veoma su retke, jer se istraživanja uglavnom baziraju na analizi urbanog i ruralnog stanovništva, kao i regionalnih razlika u položaju stanovništva. Kako su razlike u položaju urbanog i ruralnog stanovništva u Srbiji bile predmet prethodnog odeljka, u ovom odeljku najpre ćemo se osvrnuti na ekonomske karakteristike Jugoistočne Srbije, kao i položaj njenih stanovnika, a zatim i na položaj ruralnog stanovništva u ovom regionu.

Regionalna neujednačenost u stepenu i brzini ekonomskog razvoja jedan je od najvećih problema srpske privrede. Značaj prevazilaženja ogromnih unutarregionalnih i međuregionalnih nesklada je u tome što oni ne samo da dovode do goreg života u ekonomski zaostalim područjima, već i usporavaju ukupan razvoj privrede Srbije, a i pojačavaju već izražene migracione tendencije (Strategija regionalnog razvoja Srbije, 2007–2012, str. 2). Regionalne razlike nisu novijeg datuma, već vuku korene iz nasleđenog neravnomernog razvoja „severa“ i „juga“, koje je produbljeno u doba socijalizma (Bajec i sar., 2008), i time ih je teže neutralisati. Period tranzicije i prelaska na novi sistem

privređivanja je u Srbiji, kao i u ostalim zemljama u tranziciji, doveo do daljeg povećanja regionalnih razlika (Arandarenko, 2006; Krstić, 2008).

Jugoistočna Srbija predstavlja region koji sačinjavaju sledeći okruzi: Pirotski, Toplički, Nišavski, Pčinjski i Jablanički. Četiri od ovih pet okruga (sa izuzetkom Nišavskog) spadaju među okruge čiji je ukupan prihod na hiljadu stanovnika 2005. godine bio na nivou nižem od 40% republičkog proseka (Strategija regionalnog razvoja, 2007–2012, str. 42–46). Istovremeno, stope rasta prihoda na 1.000 stanovnika u ovim okruzima daleko su ispod republičkog proseka (Tabela 4.1.60).

Tabela 4.1.60: Ukupan prihod na 1.000 stanovnika i stopa rasta ukupnog prihoda u periodu 2001–2005. u Srbiji i odabranim okruzima

	Ukupan prihod (na 1.000 stanovnika)		Stopa rasta prihoda (2001–2005)	
	Ukupan prihod (milioni dinara)	Procenat republičkog proseka	Nominalna stopa rasta prihoda	Procenat republičkog proseka
Republika Srbija	510	100	121,7	100
Nišavski okrug	288	56,5	56,5	46,4
Pirotski okrug	197	38,6	86,2	70,8
Pčinjski okrug	180	35,3	59,9	49,2
Kolubarski okrug	178	34,9	77,9	64,0
Zaječarski okrug	144	28,2	44,3	36,4
Jablanički okrug	128	25,1	44,7	36,7
Toplički okrug	76	14,9	2,8	2,3

Izvor: Strategija regionalnog razvoja, 2007–2012, str. 43.

Dodatni problem ovih okruga predstavlja i nerazvijena infrastruktura. U pomenutim okruzima Jugoistočne Srbije putevi sa savremenim kolovozom čine tek 39,5% ukupnih puteva, dok republički prosek iznosi 62,1% (Strategija regionalnog razvoja, 2007–2012, str. 40).

4. Uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije...

Kao neminovna posledica nižeg stepena ekonomskog razvoja, i životni standard u Jugoistočnoj Srbiji je na nižem nivou u odnosu na prosek Srbije. Posebno su ugrožena ruralna područja ovog regiona. Ruralno stanovništvo u Jugoistočnoj Srbiji odlikuje najveći procenat siromašnih u Srbiji. Procenat siromašnih u ovoj grupi iznosi 18,7%, u odnosu na 9,8% siromašnih u ukupnom ruralnom stanovništvu i 8,6% siromašnih u urbanoj populaciji Jugoistočne Srbije (Krstić, 2008).

Tabela 4.1.61: Stope nezaposlenosti i zaposlenosti ruralnog stanovništva iz Jugoistočne Srbije prema određenim demografskim karakteristikama (15–64 godine), %

		Stopa nezaposlenosti		Stopa zaposlenosti	
		Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo iz Jugoistočne Srbije	Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo iz Jugoistočne Srbije
Svi (15–64 godine)		12,0	14,7	58,4	56,3
Pol	Muškraci	10,0	11,0	68,0	66,8
	Žene	14,8	20,2	48,5	44,7
Obrazovanje	Niže	9,6	12,3	50,6	45,8
	Srednje	14,2	16,6	63,5	63,6
	Visoko i više	8,5	9,9	76,7	75,3
Starosna kategorija (godine)	15–24	31,4	27,0	26,2	26,8
	25–49	12,1	16,6	72,8	70,6
	50–64	5,4	6,0	55,4	54,3

Izvor: ARS, 2008.

Regionalne razlike u stepenu ekonomskog razvoja posledica su razlika u položaju stanovništva na tržištu rada. Naime, u odnosu na ukupno ruralno stanovništvo, ruralno stanovništvo iz Jugoistočne Srbije odlikuje se nešto višim nivoom nezaposlenosti i nešto nižim nivoom zaposlenosti. Stopa nezaposlenosti za ruralno stanovništvo iz Jugoistočne Srbije (14,7%) je za 2,7 procentnih poena viša, a stopa zaposlenosti za 2,1 procentni poen niža u odnosu na ceolokupno ruralno stanovništvo (Tabela 4.1.61).

Razlika u stopama nezaposlenosti i zaposlenosti između muškaraca i žena u ruralnoj populaciji Jugoistočne Srbije veća je nego u opštoj i ruralnoj populaciji, što čini da u ovoj grupi položaj žena na tržištu rada bude još nepovoljniji u odnosu na već loš položaj žena u Srbiji (videti odeljak teksta koji se odnosi na položaj žena na tržištu rada). Sa druge strane, sličan zaključak nameće se i za kategoriju osoba sa nižim obrazovanjem (Tabela 4.1.61). Naime, razlika u stopama zaposlenosti i nezaposlenosti kod ove kategorije veća je nego kod ostalih obrazovnih kategorija, pa se može reći da je loš položaj neobrazovanih na tržištu rada još nepovoljniji u ruralnoj populaciji Jugoistočne Srbije (videti deo teksta koji se odnosi na neobrazovane).

Dodatni problem u vezi sa nezaposlenošću ruralnog stanovništva u Jugoistočnoj Srbiji jeste i izrazito visoko učešće dugoročno nezaposlenih i veoma dugo nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti. Dugoročno nezaposleni stanovnici ruralnih područja u Jugoistočnoj Srbiji čine 83,3% ukupno nezaposlenih, tj. tek svaki šesti nezaposleni čeka na zaposlenje manje od godinu dana. Takođe, i učešće veoma duge nezaposlenosti u ukupnoj nezaposlenosti veće je kod ruralnog stanovništva iz Jugoistočne Srbije nego kod ukupnog ruralnog stanovništva (Tabela 4.1.62).

Tabela 4.1.62: Dugoročna nezaposlenost ruralnog stanovništva iz Jugoistočne Srbije (15–64 godine), %

	Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo iz Jugoistočne Srbije
Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti	72,2	83,3
Učešće veoma dugo nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti	55,0	66,9
Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	8,7	12,2
Učešće veoma dugo nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	6,6	9,8
Učešće nezaposlenih bez radnog iskustva u ukupnoj nezaposlenosti	45,3	40,3

Izvor: ARS, 2008.

Napomena: definicije dugoročne i veoma duge nezaposlenosti date su uz tabelu 4.1.2.

Sa druge strane, učešće nezaposlenih bez radnog iskustva u ruralnom stanovništvu Jugoistočne Srbije nešto je niže u odnosu na prosek ruralnog stanovništva (Tabela 4.1.62).

Kao što je već naglašeno, visok procenat ranjive zaposlenosti osnovna je odlika položaja ruralnog stanovništva na tržištu rada. Analiza zaposlenosti ruralnog stanovništva u Jugoistočnoj Srbiji ukazuje na još značajnije učešće ranjive zaposlenosti u ukupnoj zaposlenosti kod ove grupe, u odnosu na ukupnu ruralnu populaciju (Tabela 4.1.63). Prema ARS, 2008. godine procenat ranjive zaposlenosti ruralnog stanovništva Jugoistočne Srbije doseže čak 54,8% (naspram 47,6% u ruralnoj populaciji i 31,2% u ukupnoj populaciji).

Tabela 4.1.63: Status na tržištu rada i ranjiva zaposlenost ruralnog stanovništva Jugoistočne Srbije (15–64 godine), %

		Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo iz Jugoistočne Srbije
Status na tržištu rada	Zaposleni za platu	52,4	45,2
	Vlasnici preduzeća ili radnji	4,9	4,0
	Samozaposleni	3,5	5,1
	Poljoprivrednici	22,6	21,4
	Pomažući članovi domaćinstva	16,7	24,4
Procenat ranjive zaposlenosti ¹		47,6	54,8

Izvor: ARS, 2008.

¹Napomena: Definicija ranjive zaposlenosti data je uz tabelu 4.1.4.

Kao i kod ruralne populacije, visok procenat ranjive zaposlenosti u ruralnoj populaciji Jugoistočne Srbije duguje se visokom učešću poljoprivrednika i pomažućih članova domaćinstva (Tabela 4.1.63).

O nepovoljnijoj strukturi zaposlenih u ruralnim područjima Jugoistočne Srbije govori i podatak o procentu neformalno zaposlenih. Prema podacima AŽS, više od polovine zaposlenih u ruralnoj populaciji spada u neformalno zaposlena lica (55%), naspram približno nešto manje od jedne polovine (48,8%) u ukupnoj ruralnoj populaciji (Tabela 4.1.64).

Tabela 4.1.64: Struktura zaposlenosti ruralnog stanovništva iz Jugoistočne Srbije prema sektoru aktivnosti, vrsti rada i statusu na poslu (formalno i neformalno zaposleni), 15–64 godine, %

		Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo iz Jugoistočne Srbije
Sektor aktivnosti	Poljoprivreda	42,3	45,5
	Industrija	25,8	26,8
	Usluge	31,9	27,8
Vrsta rada	Na neodređeno vreme	83,9	86,1
	Na određeno vreme	8,9	7,3
	Sezonski radnici	4,0	5,3
	Povremeno zaposleni	3,2	1,4
Status na poslu ¹	Formalno zaposleni	51,2	44,9
	Neformalno zaposleni	48,8	55,1

Izvor: ARS, 2008.

¹Napomena: Izvor za učešće formalno i neformalno zaposlenih u ukupnoj zaposlenosti je AŽS, 2007.

Struktura zaposlenih prema sektoru aktivnosti i prema vrsti rada veoma je slična kao i u slučaju ruralne populacije (Tabela 4.1.64). Dominiraju zaposleni u poljoprivredi, dok je učešće radnika na neodređeno vreme nešto manje u odnosu na urbanu populaciju (videti deo teksta koji se odnosi na ruralno stanovništvo).

Tabela 4.1.65: Radno iskustvo zaposlenih iz ruralnih područja Jugoistočne Srbije (15–64 godine), %

		Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo iz Jugoistočne Srbije
Radno iskustvo (staž)	Manje od 5 godina	16,2	17,5
	Od 5 do 10 godina	12,0	13,0
	Od 10 do 20 godina	23,1	24,3
	Od 20 do 30 godina	25,6	23,8
	Više od 30 godina	23,1	21,5
Učešće novozaposlenih u ukupnoj zaposlenosti ¹		3,3	4,6

Izvor: ARS, 2008.

¹Napomena: Definicija novozaposlenih je data uz tabelu 4.1.51.

Zaposleni u ruralnim područjima Jugoistočne Srbije ne razlikuju se po radnom iskustvu od zaposlenih u ruralnim područjima ostalih regiona. Da podsetimo, ruralnu populaciju karakteriše nešto veće učešće zaposlenih sa radnim iskustvom od preko 30 godina, nego što je to slučaj u opštoj populaciji. Za region Jugoistočne Srbije, donekle je karakterično nešto veće učešće novozaposlenih, tj. onih koji su našli posao u prethodnoj godini (Tabela 4.1.65).

Uticaj krize

Ruralno stanovništvo Jugoistočne Srbije i 2009. godine zadržava status veće ranjivosti i goreg položaja prema osnovnim indikatorima tržišta rada u odnosu na ukupno ruralno stanovništvo. Stopa nezaposlenosti ove grupe stanovnika 2009. iznosi čak 20,5% (u poređenju sa stopom nezaposlenih ukupnog stanovništva ruralnih područja od 13,4%), a u poređenju sa 2008. godinom porasla je za čak 5,8 procentnih poena (Tabela 4.1.66). U izrazito nepovoljnom položaju su kategorije žena, osoba sa srednjim nivoom obrazovanja i mladi iz grupe ruralnog stanovništva Jugoistočne Srbije, sa stopama nezaposlenosti od čak 26%, 24% i 51%, respektivno. Veoma nepovoljan položaj upravo ovih kategorija stanovnika dodatno je pogoršan krizom 2009. godine, budući da je zabeležen rast stope nezaposlenosti od 6,1 procentnih poena za žene, 6,9 procentnih poena za srednjoškolski obrazovane i čak 24 procentna poena za mlade iz ruralnih područja Jugoistočne Srbije.

Ruralno stanovništvo Jugoistočne Srbije 2009. godine i dalje ima znatno nižu stopu zaposlenosti od 44,8% – u poređenju sa ukupnim ruralnim stanovništvom (54,2%). Pogoršanje indikatora 2009. godine primetno je kod stope zaposlenosti praktično svih posmatranih kategorija ruralnog stanovništva Jugoistočne Srbije (Tabela 4.1.67). Ukupna stopa zaposlenosti smanjena je za 11,5 procentnih poena, pri čemu je približno jednak pad zaposlenosti zabeležen u svim posmatranim demografskim grupama (sa izuzetkom nešto manjeg pogoršanja zaposlenosti onih sa najvišim obrazovanjem iz ove grupe, u čijem je slučaju konstatovan pad zaposlenosti od 3 procentna poena).

Tabela 4.1.66: Stope nezaposlenosti ruralnog stanovništva iz Jugoistočne Srbije prema određenim demografskim karakteristikama (15–64 godine), %

		Stopa nezaposlenosti					
		ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
		Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo iz Jugoistočne Srbije	Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo iz Jugoistočne Srbije	Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo iz Jugoistočne Srbije
Svi (15–64 godine)		13,4	20,5	12,0	14,7	1,4	5,8
Pol	Muškraci	11,3	16,9	10,0	11,0	1,3	5,9
	Žene	16,3	26,3	14,8	20,2	1,5	6,1
Obrazovanje	Niže	9,6	14,7	9,6	12,3	0,0	2,4
	Srednje	15,8	23,5	14,2	16,6	1,6	6,9
	Visoko i više	12,1	19,2	8,5	9,9	3,6	9,3
Starosna kategorija (godine)	15–24	39,2	50,6	31,4	27,0	7,8	23,6
	25–49	13,0	19,5	12,1	16,6	0,9	2,9
	50–64	7,0	11,7	5,4	6,0	1,6	5,7

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

4. Uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije...

Tabela 4.1.67: Stope zaposlenosti ruralnog stanovništva iz Jugoistočne Srbije prema određenim demografskim karakteristikama (15–64 godine), %

		Stopa zaposlenosti					
		ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
		Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo iz Jugoistočne Srbije	Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo iz Jugoistočne Srbije	Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo iz Jugoistočne Srbije
Svi (15–64 godine)		54,2	44,8	58,4	56,3	-4,2	-11,5
Pol	Muškraci	64,8	56,4	68	66,8	-3,2	-10,4
	Žene	43,5	32,7	48,5	44,7	-5,0	-12,0
Obrazovanje	Niže	46,4	33,0	50,6	45,8	-4,2	-12,8
	Srednje	59,2	52,2	63,5	63,6	-4,3	-11,4
	Visoko i više	68,3	72,3	76,7	75,3	-8,4	-3,0
Starosna kategorija (godine)	15–24	19,9	14,0	26,2	26,8	-6,3	-12,8
	25–49	68,8	60,5	72,8	70,6	-4,0	-10,1
	50–64	52,7	42,8	55,4	54,3	-2,7	-11,5

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

Tabela 4.1.68: Dugoročna nezaposlenost ruralnog stanovništva iz Jugoistočne Srbije (15–64 godine), %

	ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
	Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo iz Jugoistočne Srbije	Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo iz Jugoistočne Srbije	Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo iz Jugoistočne Srbije
Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti	64,4	71,5	72,2	83,3	-7,8	-11,8
Učešće veoma dugo nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti	52,4	58,4	55,0	66,9	-2,6	-8,5
Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	8,6	14,7	8,7	12,2	-0,1	2,5
Učešće veoma dugo nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	7,0	12,0	6,6	9,8	0,4	2,2
Učešće nezaposlenih bez radnog iskustva u ukupnoj nezaposlenosti	38,9	44,4	45,3	40,3	-6,4	4,1

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

Napomena: definicije dugoročne i veoma duge nezaposlenosti date su uz tabelu 4.1.2.

4. Uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije...

Podaci ARS iz 2009. godine potvrđuju raniji nalaz o veoma visokom učešću dugoročne nezaposlenosti i veoma dugoročne nezaposlenosti ruralnog stanovništva Jugoistočne Srbije (71,5% i 58,4%, videti tabelu 4.1.68). Učešće nezaposlenih bez radnog iskustva povećano je 2009. godine za 4,1 procentna poena, tako da je prema poslednjim raspoloživim podacima ARS učešće nezaposlenih bez radnog iskustva u Jugoistočnoj Srbiji iznad proseka za ukupno stanovništvo ruralnih područja (44,4% prema 38,9%). Sa druge strane, procenat ranjive zaposlenosti ruralnog stanovništva ovog dela Srbije je 2009. smanjen za 7,6 procentnih poena (Tabela 4.1.69). Na taj način procenat ranjive zaposlenosti ruralnog stanovništva Jugoistočne Srbije je 2009. smanjen na 47%, i gotovo izjednačen sa prosekom za ukupno stanovništvo ruralnih područja (46,2%).

Tabela 4.1.69: Status na tržištu rada i ranjiva zaposlenost ruralnog stanovništva Jugoistočne Srbije (15–64 godine), %

		ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
		Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo iz Jugoistočne Srbije	Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo iz Jugoistočne Srbije	Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo iz Jugoistočne Srbije
Status na tržištu rada	Zaposleni za platu	53,8	52,8	52,4	45,2	1,4	7,6
	Vlasnici preduzeća ili radnji	5,1	5,4	4,9	4,0	0,2	1,4
	Samozaposleni	3,9	4,3	3,5	5,1	0,4	-0,8
	Poljoprivrednici	21,5	20,4	22,6	21,4	-1,1	-1
	Pomažući članovi domaćinstva	15,7	17,0	16,7	24,4	-1	-7,4
Procenat ranjive zaposlenosti ¹		46,2	47,2	47,6	54,8	-1,4	-7,6

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

¹Napomena: Definicija ranjive zaposlenosti data je uz tabelu 4.1.4.

Godine 2009. ne uočava se značajnija razlika između zaposlenih prema sektoru aktivnosti i vrsti rada u ruralnim područjima Jugoistočne Srbije – pre-

ma ukupnom ruralnom stanovništvu (Tabela 4.1.70). U poređenju sa 2008. godinom, među ruralnim stanovništvom ovog dela Srbije značajnije je promenjen samo udeo zaposlenih u poljoprivredi (smanjenje od 6,7 procentnih poena). Takođe, zaposleni u ruralnim područjima Jugoistočne Srbije se prema radnom iskustvu ne razlikuju značajnije od opšte ruralne populacije (Tabela 4.1.71).

Tabela 4.1.70: Struktura zaposlenosti ruralnog stanovništva iz Jugoistočne Srbije prema sektoru aktivnosti i vrsti rada (15–64 godine), %

		ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
		Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo iz Jugoistočne Srbije	Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo iz Jugoistočne Srbije	Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo iz Jugoistočne Srbije
Sektor aktivnosti	Poljoprivreda	40,8	38,8	42,3	45,5	-1,5	-6,7
	Industrija	25,7	29,3	25,8	26,8	-0,1	2,5
	Usluge	33,6	31,9	31,9	27,8	1,7	4,1
Vrsta rada	Na neodređeno vreme	85,6	86,2	83,9	86,1	1,7	0,1
	Na određeno vreme	8,1	9,2	8,9	7,3	-0,8	1,9
	Sezonski radnici	4	3,9	4,0	5,3	0,0	-1,4
	Povremeno zaposleni	2,2	0,7	3,2	1,4	-1,0	-0,7

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

4. Uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije...

Tabela 4.1.71: Radno iskustvo zaposlenih iz ruralnih područja Jugoistočne Srbije (15–64 godine), %

		ARS, 2009.		ARS, 2008.		2009/2008. procentni poeni	
		Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo iz Jugoistočne Srbije	Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo iz Jugoistočne Srbije	Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo iz Jugoistočne Srbije
Radno iskustvo (staž)	Manje od 5 godina	15,3	16,7	16,2	17,5	-0,9	-0,8
	Od 5 do 10 godina	11,8	11,4	12	13	-0,2	-1,6
	Od 10 do 20 godina	23,4	24,4	23,1	24,3	0,3	0,1
	Od 20 do 30 godina	25,6	26,8	25,6	23,8	0,0	3,0
	Više od 30 godina	24,0	20,8	23,1	21,5	0,9	-0,7
Učešće novozaposlenih ¹ u ukupnoj zaposlenosti		1,7	1,7	3,3	4,6	-1,6	-2,9

Izvor: ARS, 2008. i 2009.

¹Napomena: Definicija novozaposlenih je data uz tabelu 4.1.51.

4.1.7. Ruralno (ostalo) stanovništvo bez zemlje

Stanje

Kao što je već istaknuto, zaposlenost i prihodi u poljoprivredi veoma su značajni za stanovništvo u ruralnim područjima. Naime, ruralno stanovništvo dominantno radi u poljoprivredi, a zastupljenost individualnih poljoprivrednika i pomažućih članova domaćinstva oko deset puta je veća u odnosu na urbano stanovništvo. U tom smislu, iako mnoga domaćinstva nisu zaštićena od siromaštva pošto poseduju zemlju, domaćinstvima sa velikim poljoprivrednim posjedima preti znatno manji rizik od siromaštva (Krstić, 2008).

Osnovna karakteristika položaja na tržištu rada osoba iz ruralne populacije koje ne poseduju zemlju je viši nivo nezaposlenosti u odnosu na ruralnu i opštu populaciju. Naime, prema AŽS, 2007. godine stopa nezaposlenosti ove grupe bila je za oko 6 procentnih poena viša u odnosu na prosek Srbije, odnosno prosek ruralne populacije, i iznosila je 19,3% (Tabela 4.1.72).

Sa druge strane, osobe iz ruralne populacije koje ne poseduju zemlju takođe imaju i značajno niži nivo zaposlenosti u odnosu na prosek Srbije i prosek ruralnih područja. Godine 2007. (prema AŽS), stopa zaposlenosti za ovu grupu iznosila je 50,3% i bila je za 8 procentnih poena niža u odnosu na ruralnu populaciju (Tabela 4.1.72).

Viša stopa nezaposlenosti i niža stopa zaposlenosti kod ruralnog stanovništva bez zemlje u odnosu na ruralno, odnosno ukupno stanovništvo, može se objasniti nižim stopama zaposlenosti žena, osoba nižeg obrazovanja i starijih radnika, koji su pretežno angažovani u poljoprivredi.

Tabela 4.1.72: Stope nezaposlenosti i zaposlenosti ruralnog stanovništva koje ne poseduje poljoprivredno zemljište prema određenim demografskim karakteristikama (15–64 godine)

		Stopa nezaposlenosti		Stopa zaposlenosti		Stopa aktivnosti	
		Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo bez zemlje	Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo bez zemlje	Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo bez zemlje
Ukupno (15–64 godine)		13,1	19,3	58,6	50,3	67,4	62,3
Pol	Muškraci	10,3	14,9	68,7	61,5	76,6	72,3
	Žene	17,2	26,0	47,6	38,2	57,5	51,6
Obrazovanje	Niže	11,3	26,6	48,2	30,4	54,3	41,4
	Srednje	14,5	18,0	65,6	61,8	76,7	75,3
	Visoko i više	10,1	8,2	72,8	70,7	81,0	77,0
Starosna kategorija (godine)	15–24	34,4	33,8	24,3	24,2	37,0	36,5
	25–49	12,6	17,6	73,6	66,3	84,3	80,4
	50–64	6,5	17,0	55,8	40,4	59,6	48,7

Izvor: AŽS, 2007.

Upravo neposjedovanje zemlje onemogućava ovaj deo ruralne populacije da dođe do posla koji je dostupan drugom delu ruralne populacije, koji poseduju zemlju. Potvrda ovog zaključka može se naći i u strukturi zaposlenosti prema statusu na tržištu rada datoj u tabeli 4.1.73. Naime, u strukturi zaposlenih očigledno je mnogo manje učešće poljoprivrednika i pomažućih članova domaćinstva (4,4% i 0,4% respektivno) od učešća u ruralnoj populaciji (16,2% i 8,5%). Na taj način radno sposobno ruralno stanovništvo koje ne poseduje zemlju onemogućeno je da radom u poljoprivredi obezbedi sebi viši nivo životnog standarda (Tabela 4.1.73).

Tabela 4.1.73: Status na tržištu rada i ranjiva zaposlenost ruralnog stanovništva koje ne poseduje poljoprivredno zemljište (15–64 godine), %

		Ukupno	Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo bez zemlje
Status na tržištu rada	Zaposleni za platu	75,0	63,9	80,9
	Vlasnici preduzeća ili radnji	7,2	6,9	5,1
	Samozaposleni	6,2	4,6	9,4
	Poljoprivrednici	7,5	16,2	4,4
	Pomažući članovi domaćinstva	4,1	8,5	0,4
Procenat ranjive zaposlenosti ¹		25	36,1	19,1

Izvor: AŽS, 2007.

¹Napomena: Definicija ranjive zaposlenosti data je uz tabelu 4.1.4.

Iz ove perspektive trebalo bi posmatrati i niži procenat ranjive zaposlenosti kod ove grupe (19,1%) i niži nivo neformalne zaposlenosti (37,9%) u odnosu na ruralnu populaciju (tabele 4.1.73. i 4.1.74). Zaposleni iz ruralne populacije bez zemlje, najčešće spadaju u kategoriju zaposlenih za platu (čak 4/5 zaposlenih, u odnosu na manje od 2/3 u ruralnoj populaciji), što po pravilu predstavlja najsigurniji status na tržištu rada, ali u ovoj populacionoj grupi to nije nužno slučaj. Naime, poslovi koji su na raspolaganju ruralnom stanovništvu bez zemlje često se svode na napoličarenje (rad za nadnicu kod vlasnika poljoprivrednih imanja) i nesigurne fizičke poslove za nadnicu. Posjedovanje

zemlje omogućilo bi ruralnim stanovnicima bez zemlje veći broj radnih mesta u poljoprivredi, ali time verovatno povećalo učešće ranjive i neformalne zaposlenosti. Podatak o učešću ove grupe zaposlenih u poljoprivredi od svega 16% naspram 40% u ruralnoj populaciji svakako zaokružuje sliku o smanjenoj mogućnosti zapošljavanja ruralne populacije bez zemlje u poljoprivredi (Tabela 4.1.74).

Tabela 4.1.74: Struktura zaposlenosti ruralnog stanovništva koje ne poseduje poljoprivredno zemljište prema sektoru aktivnosti, vrsti rada i statusu na poslu (formalno i neformalno zaposleni), 15–64 godine, %

		Ukupno	Ruralno	Ruralno bez zemlje
Sektor aktivnosti	Poljoprivreda	19,3	40,3	15,8
	Industrija	29,1	26,8	35,9
	Usluge	51,6	32,9	48,3
Vrsta rada	Na neodređeno vreme	77,5	74,4	68,0
	Na određeno vreme	8,2	6,3	8,7
	Sezonski radnici	7,6	13,3	11,7
	Povremeno zaposleni	6,8	6,1	11,7
Status na poslu	Formalno zaposleni	65,1	51,2	62,1
	Neformalno zaposleni	34,9	48,8	37,9

Izvor: AŽS, 2007.

Struktura zaposlenih prema vrsti rada ukazuje na nepovoljnu sliku zaposlenosti ruralnog stanovništva bez zemlje (Tabela 4.1.74). Osnovna razlika u odnosu na opštu ruralnu populaciju jeste povećano učešće povremeno zaposlenih (11,7% naspram 6,1% u ruralnoj populaciji) i smanjeno učešće radnika na neodređeno vreme (68,0% naspram 74,4%), što nam govori o bitno nižem kvalitetu poslova koje nalaze radnici ove grupe. Ovu populaciju odlikuje i nešto manji stepen radnog iskustva, sa većim učešćem onih koji su zaposleni manje od 5 godina, kao i nešto većim učešćem novoza-poslenih (Tabela 4.1.75).

4. Uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije...

Tabela 4.1.75: Radno iskustvo zaposlenog ruralnog stanovništva koje ne poseduje poljoprivredno zemljište (15–64 godine), %

		Ukupno	Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo bez zemlje
Radno iskustvo (staž)	Manje od 5 godina	18,7	16,5	22,6
	Od 5 do 10 godina	13,8	11,9	14,4
	Od 10 do 20 godina	24,6	25,7	28,2
	Od 20 do 30 godina	26,4	25,6	23,4
	Više od 30 godina	16,5	20,3	11,5
Učešće novozaposlenih u ukupnoj zaposlenosti ¹		3,8	3,6	5,5

Izvor: AŽS, 2007.

¹Napomena: Definicija novozaposlenih je data uz tabelu 4.1.51.

Analiza nezaposlenosti (Tabela 4.1.76) ukazuje na to da se ruralno stanovništvo bez zemlje u odnosu na ukupnu ruralnu populaciju razlikuje po nešto nižem učešću dugoročne i veoma duge nezaposlenosti. Međutim, ako uzmemo u obzir činjenicu da je stopa nezaposlenosti kod ove kategorije značajno viša, rizik od dugoročne i veoma duge nezaposlenosti viši je kod ruralnog stanovništva bez zemlje nego kod ukupne ruralne populacije. Na to ukazuje podatak da je učešće dugoročno nezaposlenih i veoma dugo nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih u ovoj grupi za oko 5 procentnih poena više od proseka za ukupno i ruralno stanovništvo.

Tabela 4.1.76: Dugoročna nezaposlenost ruralnog stanovništva koje ne poseduje poljoprivredno zemljište (15–64 god.), %

	Ukupno	Ruralno stanovništvo	Ruralno stanovništvo bez zemlje
Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti	75,1	79,9	76,8
Učešće veoma dugo nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti	60,1	67,9	67,1
Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	10,4	10,5	14,9
Učešće veoma dugo nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	8,4	8,9	13,0
Učešće nezaposlenih bez radnog iskustva u ukupnoj nezaposlenosti	45,9	52,3	45,5
Učešće nezaposlenih bez radnog iskustva u ukupnom broju aktivnih	6,4	6,9	8,8

Izvor: AŽS, 2007.

Napomena: definicije dugoročne i veoma duge nezaposlenosti date su uz tabelu 4.1.2.

Sa druge strane, sličan zaključak važi i kada se radi o nezaposlenima bez radnog iskustva. Iako je njihovo učešće manje kod ruralnog stanovništva bez zemlje, učešće u aktivnoj populaciji je ipak relativno veće u odnosu na vrednosti u opštoj i ruralnoj populaciji (Tabela 4.1.76).

4.2. Posebno ranjive grupe

4.2.1. Romi

Stanje

Prema poslednjem popisu stanovništva iz 2002. godine, Romi su činili samo 1,4% ukupne populacije, dok procene nevladinog sektora i međunarodnih organizacija govore da ih ima od 300 do 460 hiljada, odnosno, 4–6% ukupne populacije u Srbiji. Prema podacima Ministarstva za ljudska i manjinska prava u Republici Srbiji su 2002. godine postojala 593 romska naselja u kojima je živelo oko 200.000 Roma starosedelaca i oko 46.000 Roma raseljenih sa Kosova i Metohije (Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, 2009).

Tabela 4.2.1: Stope nezaposlenosti, zaposlenosti i aktivnosti Roma prema određenim demografskim karakteristikama (15–64 godine), %

		Stopa nezaposlenosti		Stopa zaposlenosti		Stopa aktivnosti	
		Ukupno	Romi	Ukupno	Romi	Ukupno	Romi
Ukupno (15–64 godine)		13,9	31,6	55,3	33,3	64,2	48,7
Pol	Muškarci	11,8	23,8	64,1	56,1	72,7	73,5
	Žene	16,5	57,1	46,8	10,0	56,1	23,3
Obrazovanje	Niže	14,9	31,1	37,9	30,4	44,5	44,1
	Srednje	15,4	33,6	59,2	55,5	70,0	83,6
	Više i visoko	7,9	–1	74,9	–	81,3	–

4. Uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije...

		Stopa nezaposlenosti		Stopa zaposlenosti		Stopa aktivnosti	
		Ukupno	Romi	Ukupno	Romi	Ukupno	Romi
Starosna kategorija (godine)	15–24	37,2	32,4	19,2	20,9	30,5	30,9
	25–49	13,0	32,3	73,5	42,1	84,5	62,2
	50–64	8,2	28,3	49,9	29,7	54,4	41,4

Izvor: AŽS, 2007.

Napomena: Uzorak Roma iz LSMS 2007. ne sadrži Rome sa najvišim nivoom obrazovanja.

Položaj Roma na tržištu rada veoma je nepovoljan, budući da je stopa nezaposlenosti za njih 2007. godine iznosila 31,6% prema AŽS, što je značajno više u odnosu na opštu populaciju (13,9%). Prema podacima ARS za 2009. godinu, stopa nezaposlenosti Roma iznosila je 28%. Obe ove ankete ukazuju na znatno teži položaj Roma na tržištu rada u odnosu na ukupnu populaciju, ali pošto one nisu direktno uporedive, ne mogu se sa sigurnošću izvoditi zaključci o relativnoj promeni njihovog položaja u periodu 2007–2009. Pored toga, važno je istaći da obe ankete ne obuhvataju Rome iz nelegalnih romskih naselja („urbanih favela“), kategorije koje su svakako ugroženije u odnosu na Rome integrisane u osnovnu populaciju.

Visoka stopa nezaposlenosti i niska stopa participacije i zaposlenosti osnovni su razlozi velikog siromaštva među Romima. Siromaštvo Roma bilo je 2007. godine nekoliko puta rasprostranjenije, a takođe, i znatno dublje i oštrije u poređenju sa osnovnom populacijom. Skoro polovina romskog stanovništva (49,2%) bila je siromašna, a 6,4% ekstremno siromašna.

Stopa participacije Roma radnog uzrasta (15–64 godine) iznosila je samo 48,7%, što je manje za 15,5 procentinih poena u odnosu na osnovnu populaciju (64,2%). Pored toga, samo trećina aktivnog stanovništva starosti 15–64 godina (33,3%) bila je zaposlena, što je opet značajno manje u odnosu na ukupnu populaciju (55,3%).

Tabela 4.2.2: Starosna struktura romskog stanovništva (15–64 godine), %

		Ukupno	Romi
Starosna kategorija (godine)	15–24	19,48	28,69
	25–49	48,18	49,71
	50–64	32,34	21,6

Izvor: AŽS, 2007.

Stopa nezaposlenosti Roma posmatrana prema određenim strukturnim karakteristikama ukazuje na to da su Romkinje posebno pogođene problemom nezaposlenosti, budući da su nešto više od polovine aktivnih žena nezaposlene (57,1%). Ovako visoka stopa nezaposlenosti žena dolazi povrh njihove veće neaktivnosti, što se uklapa u tradicionalni obrazac prema kojem žene pretežno vode brigu o deci i domaćinstvu, budući da je prosečan broj dece po domaćinstvu Roma znatno veći nego kod osnovne populacije. Posmatrano prema nivou obrazovanja, ne postoje značajne razlike u stopi nezaposlenosti. Isto važi i kada posmatramo stope nezaposlenosti prema starosnim grupama. Za razliku od ukupne populacije u kojoj su nezaposlenošću najviše pogođeni mladi, kod populacije Roma ova starosna grupa (15–24 godina) ima stopu nezaposlenosti kao i lica starosti od 25 do 49 godina, dok stariji (50–64 godine) imaju neznatno manju stopu nezaposlenosti. Treba naglasiti da je populacija Roma znatno mlađa od ukupnog stanovništva, budući da je učešće mladih u stanovništvu radnog uzrasta 28,7%, dok kod ukupnog stanovništva ono iznosi 19,5%.

Poseban problem nezaposlenosti Roma, kao i kod ukupne populacije, predstavlja njen dugoročni karakter. Veliki broj zaposlenih Roma, jednom kada postanu nezaposleni ostaju u tom statusu u veoma dugom periodu, što može dovesti do njihove permanentne isključenosti sa tržišta rada i visokog rizika siromaštva. Tim pre što međunarodno iskustvo pokazuje da se verovatnoća nalaženja posla smanjuje proporcionalno dužini nezaposlenosti. Učešće dugoročno nezaposlenih Roma u ukupnoj nezaposlenosti ove etničke grupe iznosilo je 62,2%, a učešće veoma dugoročno nezaposlenih bilo je 57,9%. To znači da je najmanje Roma posao tražilo između jedne i dve godine, i to

4. Uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije...

učešće je znatno manje nego kod ukupnog stanovništva (4,3% prema 15% respektivno).

Tabela 4.2.3: Dugoročna nezaposlenost Roma (15–64 godine), %

	Ukupno	Romi
Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti	75,1	62,2
Učešće veoma dugo nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti	60,1	57,9
Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	10,4	19,6
Učešće veoma dugo nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	8,4	18,3
Učešće nezaposlenih bez radnog iskustva u ukupnoj nezaposlenosti	45,9	47,8

Izvor: AŽS, 2007.

Napomena: definicije dugoročne i veoma duge nezaposlenosti date su uz tabelu 4.1.2.

Iako izgleda da dugoročni karakter nezaposlenosti nije izraženiji kod Roma nego kod ukupne populacije, kod Roma mogu biti veće socio-ekonomske implikacije – budući da je teže ponovno uključenje Roma na tržište rada u odnosu na ostalo stanovništvo, bar kada govorimo o formalnom tržištu rada, imajući u vidu njihov veoma nizak obrazovni nivo. Takva lica lako mogu da pređu u status neaktivnih.

Tabela 4.2.4: Obrazovna struktura ukupnog romskog stanovništva i zaposlenih Roma, %

		Ukupno		Romi	
		Zaposleni (15–64 godine)	Ukupno (15–64 godine)	Zaposleni (15–64 godine)	Ukupno (15–64 godine)
Obrazovna struktura	Niže	20,0	29,2	80,7	88,4
	Srednje	59,9	56,0	19,3	11,6
	Visoko i više	20,1	14,9	–	–

Izvor: AŽS, 2007.

Učešće Roma koji prvi put traže zaposlenje u ukupnoj nezaposlenosti ove etničke grupe, približno je na nivou učešća kod ukupne populacije (47,8% prema 45,9% respektivno).

Kao što je već istaknuto kod stope nezaposlenosti, na tržištu rada posebno su ugrožene Romkinje. Stopa zaposlenosti Romkinja iznosila je samo 10%, što je manje za čitavih 46 procentnih poena u odnosu na muškarce. Pored Romkinja, stopu zaposlenosti ispod proseka imali su Romi najnižeg nivoa obrazovanja (završena osnovna škola, nepotpuna osnovna škola i bez škole), koji inače čine najveći deo stanovništva radnog uzrasta (88,6 %), kao i mladi (15–24 godine).

Tabela 4.2.5: Status na tržištu rada i ranjiva zaposlenost Roma (15–64 godine), %

		Ukupno	Romi
Status na tržištu rada	Zaposleni za platu	75,0	70,0
	Vlasnici preduzeća ili radnji	7,2	0
	Samozaposleni	6,2	21,9
	Poljoprivrednici	7,5	6,7
	Pomažući članovi domaćinstva	4,1	1,5
Procenat ranjive zaposlenosti ¹		25	30

Izvor: AŽS, 2007.

¹Napomena: Definicija ranjive zaposlenosti data je uz tabelu 4.1.4.

Procenat ranjive zaposlenosti Roma bio je nešto veći u odnosu na ukupnu populaciju (30% u odnosu na 25%). Ovo je prevashodno rezultat većeg učešća samozaposlenih nego kod ukupne populacije (21,9% prema 6,2%).

Najveće učešće u ukupnoj zaposlenosti imali su Romi zaposleni za platu (70%), a najmanje pomažući članovi domaćinstva (1,5%). Vlasnika preduzeća, odnosno radnji, nije bilo u uzorku Roma, jer najčešće ne raspolažu početnim kapitalom neophodnim za investiranje u opremu i najam zaposlenih. Relativno visoko učešće zaposlenih Roma za platu uočeno je među Romima koji su integrisani u osnovnu populaciju, dok Romi iz romskih naselja koji su svakako ugroženiji u svakom smislu, i koji se više bave drugim poslovima, nisu bili obuhvaćeni Anketom.

Posmatrano prema sektoru aktivnosti, najviše Roma bilo je angažovano u uslugama (44%), a zatim u poljoprivredi (32%). U okviru usluga, trgovina je svakako najzastupljenija delatnost, budući da najveći broj ovih poslova može da se odvija neformalno, bez teškoća sa kojima se mogu sretati kod registracije preduzeća u drugim oblastima. Takođe, poslovi u uslužnom sektoru ne zahtevaju značajni početni kapital, što za većinu Roma može predstavljati problem. Pored toga, veštine trgovine većina Roma poseduje kroz generacije, što objašnjava njihovu veliku zastupljenost u ovoj delatnosti (UNDP, 2006). Više od polovine Roma povremeno su zaposleni ili su sezonski radnici (26,9% i 37% respektivno), a čak 83% posao obavlja u neformalnoj ekonomiji. Ogromna zastupljenost Roma u neformalnoj ekonomiji (83,5%) u odnosu na ukupnu populaciju (34,9%), takođe govori o visokoj ranjivoj zaposlenosti Roma na tržištu rada, imajući u vidu kvalitet poslova u neformalnoj ekonomiji.

Tabela 4.2.6: Struktura zaposlenosti Roma prema sektoru aktivnosti, vrsti rada i statusu na poslu (formalno i neformalno zaposleni), 15–64 godine, %

		Ukupno	Romi
Sektor aktivnosti	Poljoprivreda	19,3	32,0
	Industrija	29,1	24,0
	Usluge	51,6	44,0
Vrsta rada	Na neodređeno vreme	77,5	25,6
	Na određeno vreme	8,2	10,5
	Sezonski radnici	7,6	37,0
	Povremeno zaposleni	6,8	26,9
Status na poslu	Formalno zaposleni	65,1	16,5
	Neformalno zaposleni	34,9	83,5

Izvor: AŽS, 2007.

Pre 2009. godine, u Anketi o radnoj snazi Romi nisu bili praćeni kao posebna grupa, tako da nije moguće direktno poređenje relativnog položaja Roma na tržištu rada pre i posle izbijanja ekonomske krize. Teorijski je moguće, ali veoma nepouzdan i metodološki neutemeljeno, porediti relativne indikatore Roma prema ARS iz 2009. i prema AŽS iz 2007.

Podaci ARS iz 2009. godine potvrđuju izuzetno nepovoljan položaj Roma na tržištu rada Srbije. Svi osnovni indikatori tržišta rada (stope nezaposlenosti, zaposlenosti i aktivnosti) znatno su gori u odnosu na pokazatelje opšte populacije (Tabela 4.2.7). Stopa nezaposlenosti Roma je čak 40,7% (u poređenju sa stopom nezaposlenosti ukupnog stanovništva od 16,4%). U naročito nepovoljnom položaju su Romkinje i mladi Romi starosti 15–24 godine (stope nezaposlenosti 68,2% i 60,0%, respektivno). Stopa zaposlenosti Roma je svega 27,8% (prema prosečnoj stopi od 50,8%), pri čemu se opet kao naročito ugroženi izdvajaju žene i mladi iz ove grupe (stope zaposlenosti od 10% i 11%, respektivno). Na veoma nepovoljan položaj ove dve grupe romskog stanovništva ukazuju i stope aktivnosti od 32% za žene i 28% za mlade Rome, što je ispod proseka za ukupno romsko stanovništva (47%), a znatno ispod proseka ukupnog stanovništva Srbije (61%).

Tabela 4.2.7: Stope nezaposlenosti, zaposlenosti i aktivnosti Roma prema određenim demografskim karakteristikama (15–64 godine), %

		Stopa nezaposlenosti		Stopa zaposlenosti		Stopa aktivnosti	
		Ukupno	Romi	Ukupno	Romi	Ukupno	Romi
Ukupno (15–64 godine)		16,4	40,7	50,8	27,8	60,8	46,8
Pol	Muškarci	15,0	28,0	58,7	42,6	69,0	59,1
	Žene	18,1	68,2	43,3	10,3	52,8	32,3
Obrazovanje	Niže	15,6	41,3	35,8	26,0	42,4	44,3
	Srednje	18,5	36,6	53,6	46,4	65,8	73,1
	Više i visoko	10,4	–	71,3	–	79,6	–
Starosna kategorija (godine)	15–24	40,7	60,0	16,8	11,1	28,3	27,7
	25–49	15,9	37,3	68,3	35,5	81,2	56,6
	50–64	10,7	39,9	44,5	25,2	49,8	42,0

Izvor: ARS, 2009.

Napomena: Uzorak Roma iz ARS 2009. ne sadrži Rome sa najvišim nivoom obrazovanja.

Slika o veoma nepovoljnom položaju Roma na tržištu rada, dodatno je ilustrovana podatkom da je učešće dugoročne i veoma dugoročne nezaposlenosti Roma iznad proseka ukupne populacije (74,2% i 66,3%, respektivno), kao i da je učešće nezaposlenih bez radnog iskustva gotovo dvostruko veće u odnosu na ukupno stanovništvo i iznosi čak 61% (Tabela 4.2.8).

Tabela 4.2.8: Dugoročna nezaposlenost Roma (15–64 godine), %

	Ukupno	Romi
Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti	64,8	74,2
Učešće veoma dugo nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti	49,9	66,3
Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	10,6	30,2
Učešće veoma dugo nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	8,2	27,0
Učešće nezaposlenih bez radnog iskustva u ukupnoj nezaposlenosti	36,2	61,4

Izvor: ARS, 2009.

Napomena: definicije dugoročne i veoma duge nezaposlenosti date su uz tabelu 4.1.2.

Tabela 4.2.9: Status na tržištu rada i ranjiva zaposlenost Roma (15–64 godine), %

		Ukupno	Romi
Status na tržištu rada	Zaposleni za platu	71,4	53,2
	Vlasnici preduzeća ili radnji	7,2	4,0
	Samozaposleni	3,8	34,3
	Poljoprivrednici	10,1	5,2
	Pomažući članovi domaćinstva	7,5	3,4
Procenat ranjive zaposlenosti ¹		28,6	46,8

Izvor: ARS, 2009.

¹Napomena: Definicija ranjive zaposlenosti data je uz tabelu 4.1.4.

Prema podacima ARS iz 2009. godine (Tabela 4.2.9), procenat ranjive zaposlenosti Roma znatno je veći u odnosu na ukupnu populaciju (47% prema 29%). Romi su u manjem procentu vlasnici preduzeća ili radnji (4% prema 7,2%), poljoprivrednici (5,2% prema 10,1%), kao i pomažući članovi domaćinstva

(3,4% prema 7,5%). Međutim, pomenuti veći procenat ranjive zaposlenosti u odnosu na ukupno stanovništvo Romi duguju gotovo desetostruko većem udelu samozaposlenih (34,3% prema 3,8%).

Tabela 4.2.10: Broj nezaposlenih Roma u 2009. godini prema stručnoj spremi, podaci NSZ-a

	Ukupno	Žene	Stepen stručne spreme							
			I	II	III	IV	V	VI-1	VI-2	VII-1
Januar	13.598	6.815	12.186	314	809	261	8	12	0	8
Februar	13.790	6.891	12.352	320	820	271	8	13	0	6
Mart	14.022	7.003	12.542	329	842	277	8	13	0	11
April	13.781	6.873	12.269	343	851	287	8	11	1	11
Maj	13.885	6.901	12.343	350	868	291	9	11	1	12
Jun	13.871	6.886	12.306	350	881	294	9	16	1	14
Jul	13.732	6.857	12.206	323	868	294	9	17	1	14
Avgust	13.396	6.703	11.897	320	857	284	9	14	1	14
Septembar	13.180	6.582	11.701	319	835	288	10	14	1	12
Oktoabar	13.086	6.550	11.599	320	853	277	10	15	1	11

Izvor: NZS

Kao dopunsku informaciju o nepovoljnom položaju Roma koristimo i zvanične podatke NSZ-a o mesečnom kretanju broja nezaposlenih pripadnika ove etničke manjine 2009. godine (Tabela 4.2.10). Prema ovim podacima, čak 90% evidentiranih nezaposlenih Roma su nekvalifikovani radnici, najnižeg stepena stručne spreme (tj. bez završene osnovne škole).

Posmatrano prema sektoru delatnosti (Tabela 4.2.11), najviše Roma angažovano je u uslugama (50%, što je ispod proseka ukupne populacije od 53%), zatim u poljoprivredi (25%, iznad proseka ukupnog stanovništva od 20%). Među Romima se uočava veoma nizak procenat zaposlenih na neodređeno vreme (39%), što je znatno ispod proseka za ukupno stanovništvo od 88%. Veoma nepovoljan položaj ove grupe ilustruje i podatak da gotovo polovina (49%) zaposlenih Roma rade kao sezonski radnici ili su samo povremeno zaposleni (32% i 17% od ukupnog broja zaposlenih, respektivno).

4. Uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije...

Tabela 4.2.11: Struktura zaposlenosti Roma prema sektoru aktivnosti, vrsti rada i statusu na poslu (formalno i neformalno zaposleni), 15–64 godine, %

		Ukupno	Romi
Sektor aktivnosti	Poljoprivreda	19,7	24,5
	Industrija	26,9	25,2
	Usluge	53,4	50,3
Vrsta rada	Na neodređeno vreme	88,2	39,1
	Na određeno vreme	8,0	12,4
	Sezonski radnici	1,9	31,6
	Povremeno zaposleni	1,9	16,9
Status na poslu ¹	Formalno zaposleni	65,1	16,5
	Neformalno zaposleni	34,9	83,5

Izvor: ARS, 2009.

¹Napomena: Izvor za učešće formalno i neformalno zaposlenih u ukupnoj zaposlenosti je AŽS, 2007.

Aktivne mere

Kreiranje aktivnih programa tržišta rada usmerenih prema specifičnim etničkim grupacijama, kao što su Romi, predstavlja veliki izazov. Usporedna iskustva u zemljama Centralne i Istočne Evrope pokazuju da Romi – pre svega zbog niskog nivoa obrazovanja i veće etničke distance – spadaju među gubitnike tranzicije. U Mađarskoj je, na primer, tokom devedesetih godina prošlog veka zaposlenost u opštoj populaciji pala za 10%, a među Romima za čak 40%. Ovakvi podaci verovatno nisu tako izraženi u Srbiji, ali samo zato što su Romi u našoj zemlji tradicionalno na marginama tržišta rada.

Kod grupacija sa izuzetno visokim nivoima siromaštva i socijalne isključenosti, sami aktivni programi tržišta rada ne smatraju se dovoljnim, ako uz njih ne ide i šira strategija socijalnog uključivanja. Stoga je u sklopu aktivnosti povezanih sa Dekadom Roma 2004. godine razvijen i nacionalni akcioni plan zapošljavanja Roma. Međutim, u njegovom sprovođenju nije postignuto previše. Nacionalni akcioni plan predviđa, na primer, uspostavljanje posebnih poreskih olakšica poslodavcima koji zapošljavanju Rome, po istom obrascu

kako se to ostvaruje za mlade do 30 godina, starije osobe i osobe sa invaliditetom, ali to nije realizovano. Slično, predviđaju se i mere za samozapošljavanje i novo zapošljavanje Roma, što nije bilo prevedeno u posebne aktivne programe, niti su određivane odgovarajuće kvote za Rome u okviru programa samozapošljavanja i novog zapošljavanja. Umesto toga, uvedene su dodatne stimulacije poslodavcima u nekim slučajevima za zapošljavanje Roma sa evidencije NSZ-a, što se nije pokazalo dovoljnim.

Uopšte, u rešavanju problema zapošljavanja i uključivanja Roma mnogo su aktivnije bile međunarodne organizacije nego NSZ i ministarstva nadležna za kreiranje aktivnih programa. Međutim, projekti međunarodnih organizacija bili su kratkoročni i nisu mogli sistematski da utiču na položaj Roma na tržištu rada na način na koji bi to bilo ostvarljivo javnim programima.

Izvestan pomak ostvaren je u poslednjih nekoliko godina kroz programe javnih radova, jer je prednost davana programima koji su u većem broju uključivali Rome, a takođe i programima koje su podnosile romske nevladine organizacije. Međutim, već smo istakli da programi javnih radova posle završetka programa svojim učesnicima ne povećavaju na duži rok šanse na tržištu rada. Uz to, neki od programa koje su sprovođile romske organizacije bili su loše sprovedeni, a uočene su i zloupotrebe od strane organizatora, što je dovelo u pitanje kredibilitet nekih romskih nevladinih organizacija. Prema planu za 2010, organizaciju javnih radova više neće biti moguće poveriti samostalno nevladinim organizacijama, već će izvođač javnog rada morati da bude privatno ili javno lokalno preduzeće.

Kao što je već napomenuto, ne samo što nisu razvijeni specifični aktivni programi usmereni prema Romima, niti su ti programi stavljeni u širi kontekst sveobuhvatnog socijalnog uključivanja Roma – nego su i programi u kojima bi se mogla očekivati njihova veća zastupljenost praktično svedeni na javne radove. Programi obuke, a pre svega funkcionalnog opismenjavanja odraslih, kao najrelevantniji za veliki broj nezaposlenih Roma, ostali su marginalno zastupljeni među aktivnim programima tržišta rada koje je sprovođila Nacionalna služba za zapošljavanje.

4.2.2. Izbeglice i interno raseljena lica

Veliki priliv izbeglica i interno raseljenih lica iz republika bivše Jugoslavije i sa Kosova i Metohije uticao je na mehaničko povećanje stanovništva u Srbiji (bez Kosova i Metohije), koje je poslužilo da u velikoj meri nadoknadi prirodne demografske gubitke (usled niskog nataliteta) i mehanički odliv stanovništva Srbije, koji je bio posebno izražen devedesetih godina dvadesetog veka. Ova kretanja imala su za posledicu veliku promenu etničke strukture stanovništva. Prema podacima UNHCR-a iz avgusta 2009, u Srbiji živi oko 86.336 izbeglica i 205.835 raseljenih lica. Broj izbeglica značajno je smanjen (sa 524.000 u 1996. na 86.336 u avgustu 2009), kako kroz integraciju u novu sredinu, tako i kroz povratak u zemlju porekla, dok je broj interno raseljenih lica tek neznatno smanjen (sa 206.000 lica 2002. na 205.835 avgusta 2009).

Interno raseljena lica – stanje

Položaj interno raseljenih lica (IRL) na tržištu rada izuzetno je nepovoljan, budući da je njihova stopa nezaposlenosti, prema podacima AŽS IRL iznosi 36% (Cvejić, Babović, 2007). Postoje značajne razlike u indikatorima tržišta rada između IRL i osnovne populacije, kao i unutar IRL – između Roma i ostalih interno raseljenih lica. IRL su imala višu stopu nezaposlenosti u odnosu na osnovnu populaciju (36% prema 13,9%). U okviru IRL, Romi su bili manje skloni nezaposlenosti od ostalih IRL (30,1% u odnosu na 36,7%).

Studija o interno raseljenim licima u Srbiji (Cvejić, Babović, 2007) ne analizira dugoročnu zaposlenost, tako da tim podacima AŽS IRL ne raspolažemo. O razmerama ovog problema indikativan je podatak iz AŽS IRL da je 90% nezaposlenih (ne uključujući Rome) koji su ranije imali posao, čekalo na posao duže od dve godine. Podaci AŽS iz 2007. godine ukazuju na nešto manje učesće dugoročno i veoma dugoročno nezaposlenih IRL (integrisanih u osnovnu populaciju) u ukupnoj nezaposlenosti (67,7% i 51% respektivno), u odnosu na osnovnu populaciju (75,1% i 60,1%, respektivno).

Među IRL, žene su – ne uključujući Romkinje – bile posebno ugrožene, budući da je samo 43,2% žena radnog uzrasta bilo aktivno, a 22,5% zaposleno, što je

znatno niže u poređenju sa populacijom Srbije (56,1% i 46,8%). Interno rasejane Romkinje bile su u još nepovoljnijem položaju na tržištu rada, jer je samo jedna petina Romkinja radnog uzrasta bila aktivna, a samo 9,2% zaposleno.

Prema statusu na tržištu rada, populacija IRL razlikuje se u odnosu na opštu populaciju Srbije pre svega u većem učešću samozaposlenih i manjem učešću preduzetnika i lica koja se nalaze u statusu pomažućih članova domaćinstva. Procenat ranjive zaposlenosti neznatno je manji nego kod opšte populacije Srbije (22,7% prema 25%). Unutar IRL, uočavaju se značajne razlike u strukturi zaposlenih prema statusu na tržištu rada između Roma i ostalih IRL. Dok su Romi bili pretežno samozaposleni¹⁵ (75,9%), ostala IRL su pretežno zaposlena za platu (84,3%), što dalje ukazuje na veoma visok procenat ranjive zaposlenosti kod Roma (78,2%) u odnosu na ostala IRL (15,7%).

Slična je situacija i kada je reč o neformalnoj zaposlenosti. Znatno veći procenat Roma u odnosu na ostala IRL radi neformalno, a to znači bez formalnog ugovora, i bez zdravstvenog i socijalnog osiguranja, jer je većina interno raseljenih Roma samozaposlena.

U pogledu permanentnosti zaposlenja, IRL se razlikuju u odnosu na opštu populaciju Srbije po znatno manjem učešću zaposlenih na neodređeno vreme (58,7% prema 77,5%), odnosno većem učešću zaposlenih na sezonskim i povremenim poslovima.

Prema sektoru aktivnosti, IRL se razlikuju u odnosu na opštu populaciju i po znatno većem učešću zaposlenih u uslugama (68,5% prema 51,6%) i manjem učešću zaposlenih u poljoprivredi (3,8% prema 19,3%). Unutar IRL, uočava se takođe i značajna razlika između Roma i ostalih IRL. Romi su bili najviše angažovani u trgovini, poslovima popravke i u ugostiteljstvu u odnosu na ostala IRL (53,2% prema 23%).

Obrazovna struktura nezaposlenih IRL znatno je nepovoljnija u odnosu na opštu populaciju Srbije, što otežava njihovo zapošljavanje. Učešće lica sa obrazovanjem nižim od srednje škole bilo je 36,5%, a kod opšte populacije iznosilo je 21,7%. Takođe je manje učešće nezaposlenih sa srednjom školom u odnosu na opštu populaciju (51% prema 67,6%).

¹⁵ Uključujući i u poljoprivredi.

4. Uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije...

Tabela 4.2.12: Stope nezaposlenosti, zaposlenosti i aktivnosti izbeglica i interno raseljenih lica prema određenim demografskim karakteristikama (15–64 godine), %

		Stopa nezaposlenosti		Stopa zaposlenosti		Stopa aktivnosti	
Ukupno u opštoj populaciji radnog uzrasta (15–64 godine)		13,9		55,3		64,2	
Ukupno izbeglice i raseljena lica (15–64 godine)		Izbeglice	IRL	Izbeglice	IRL	Izbeglice	IRL
		18,1	17,2	53,6	47,0	65,5	56,7
Pol	Muškarci	9,7	13,9	69,7	58,4	77,2	67,8
	Žene	27,9	22,6	40,2	34,5	55,7	44,5
Obrazovanje	Niže	22,5	20,2	33,3	14,0	43,0	17,5
	Srednje	18,5	21,2	57,5	52,8	70,6	67,1
	Više i visoko	11,6	6,7	72,0	86,9	81,5	93,2
Starosna kategorija (godine)	15–24	47,0	62,5	17,3	11,0	32,6	29,3
	25–49	17,6	7,3	67,5	70,1	82,0	75,6
	50–64	6,8	18,1	53,5	39,0	57,4	47,5

Izvor: AŽS, 2007.

Ostaje da sagledamo položaj na tržištu rada IRL koja su integrisana u osnovnu populaciju i obuhvaćena AŽS ukupne populacije iz 2007. godine.¹⁶ Prvo, osnovni indikatori tržišta rada prema AŽS znatno su povoljniji u odnosu na podatke AŽS IRL. Naime, stopa nezaposlenosti IRL integrisanih u osnovnu populaciju iznosila je samo 17,9% i bila je neznatno veća u odnosu na ukupnu populaciju (13,9%), dok je stopa nezaposlenosti svih IRL iznosila 36%. Sa druge strane, učešće ranjive zaposlenosti u ukupnoj zaposlenosti bilo je približno isto u obe ankete (21,7% prema AŽS i 22,7% prema AŽS IRL). Stopa

16 Kategorija izbeglica i raseljenih lica u AŽS obuhvata sva lica čiji je to bio status u vreme anketiranja, kao i ona koja su imala status izbeglog lica od 1991. godine, odnosno status raseljenog lica od 1999, a tada su se izjasnila kao državljani Republike Srbije, tj. na svom novom prebivalištu; na taj način povećan je uzorak ovih osetljivih grupa za analizu.

zaposlenosti IRL integrisanih u osnovnu populaciju iznosila je 47% i bila je znatno veća nego kod svih IRL (35% za IRL bez Roma i 29,6% za Rome), ali manja u odnosu na ukupno stanovništvo Srbije (55,3%). Veće razlike u položaju IRL integrisanih u osnovnu populaciju i ostalih IRL uočavaju se kod detaljnijih struktura zaposlenosti.

Tabela 4.2.13: Status na tržištu rada i ranjiva zaposlenost izbeglica i interno raseljenih lica (15–64 godine), %

		Ukupno	Izbeglice	Interno raseljena lica
Status na tržištu rada	Zaposleni za platu	75,0	71,4	78,3
	Vlasnici preduzeća ili radnji	7,2	8,7	6,4
	Samozaposleni	6,2	11,2	10,1
	Poljoprivrednici	7,5	8,7	2,3
	Pomažući članovi domaćinstva	4,1	0	2,9
Procenat ranjive zaposlenosti ¹		25	28,6	21,7

Izvor: AŽS, 2007.

¹Napomena: Definicija ranjive zaposlenosti data je uz tabelu 4.1.4.

Na osnovu indikatora nezaposlenosti i ranjive zaposlenosti možemo zaključiti da su IRL integrisana u osnovnu populaciju bila u znatno boljem položaju kada su u pitanju nezaposleni u odnosu na ukupnu populaciju IRL, dok nije bilo značajnije razlike u položaju zaposlenih.

Izbeglice – stanje

Položaj izbeglica na tržištu rada analiziraćemo uporedo za izbeglice integrisane u osnovnu populaciju prema AŽS iz 2007. godine – i ukupnu populaciju izbeglica na osnovu istraživanja iz 2006. godine (Arandarenko i Nojković, 2007).

Stopa nezaposlenosti izbeglica prema AŽS iznosila je 18,1% i bila je znatno viša u odnosu na stalno stanovništvo Srbije (13,9%), a znatno niža u odnosu na istraživanje izbeglica iz 2006. godine koje je obuhvatilo celokupnu populaciju izbeglica (30,6%). Stopa zaposlenosti izbeglica prema AŽS bila je približno na nivou stope zaposlenosti ukupnog stanovništva (53,6% prema 55,3%), a takođe veoma bliska stopi zaposlenosti celokupne populacije izbeglica (54,4%).

Najveći rizik od nezaposlenosti snosile su žene, zatim lica najnižeg nivoa obrazovanja, kao i mladi (15–24 godine). Ove kategorije populacije izbeglica koje su integrisane u osnovno stanovništvo bile su znatno ugroženije u odnosu na iste kategorije opšte populacije.

Učešće dugoročno nezaposlenih i veoma dugoročno nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti bilo je izuzetno visoko, budući da je 83,7% izbeglica posao tražilo godinu dana i duže, a 76,1% posao je tražilo dve godine i duže. Procenat dugoročno nezaposlenih bio je isti kod integrisanih izbeglica i celokupne populacije izbeglica (83,5%). Međutim, problem dugoročne nezaposlenosti bio je izraženiji kod izbeglica nego kod ukupne populacije (83,5% prema 75,1%).

Tabela 4.2.14: Dugoročna nezaposlenost izbeglica i interno raseljena lica (15–64 godine), %

	Ukupno	Izbeglice	Interno raseljena lica
Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti	75,1	83,7	67,7
Učešće veoma dugo nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti	60,1	76,1	51,0
Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	10,4	15,2	11,6
Učešće veoma dugo nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	8,4	13,8	8,8
Učešće nezaposlenih bez radnog iskustva u ukupnoj nezaposlenosti	45,9	56,5	57,0

Izvor: AŽS, 2007.

Napomena: definicije dugoročne i veoma duge nezaposlenosti date su uz tabelu 4.1.2

Više od polovine nezaposlenih izbeglica prvi put traži zaposlenje (56,5%), što je nešto veće učešće nego kod ukupne populacije (45,9%). Nasuprot tome, podaci o celokupnoj populaciji izbeglica govore da oko trećine nezaposlenih (33,9%) nikada nije bilo zaposleno, dok je 14,5% ostalo bez posla u toku restrukturisanja ili likvidacije preduzeća, ili je pak jednostavno dobilo otkaz. Prema podacima AŽS, procenat nezaposlenih koji je dospao u taj status zbog otkaza, likvidacije preduzeća i sl. za ukupnu populaciju iznosio je 56,2%. Ovo ukazuje na činjenicu da je izbeglička populacija manje bila pogođena restrukturisanjem, odnosno likvidacijom preduzeća u odnosu na ukupnu populaciju, zbog njihove manje uključenosti u deo tržišta koji je bio izložen ovim procesima.

Prema statusu na tržištu rada, populacija izbeglica se prema AŽS razlikuje u odnosu na opštu populaciju Srbije pre svega u većem učešću samozaposlenih i manjem učešću lica koja se nalaze u statusu pomažućih članova domaćinstva. Procenat ranjive zaposlenosti izbeglica bio je nešto veći nego kod opšte populacije Srbije (28,6% prema 25%). Podaci o celokupnoj populaciji izbeglica ukazuju na veoma sličnu strukturu zaposlenih prema statusu na tržištu rada kao kod izbeglica integrisanih u osnovno stanovništvo. Zaposleni su činili 70,2% ukupne zaposlenosti, samozaposleni 27,6%, a pomažući članovi 2,2%; kod integrisane populacije izbeglica zaposleni su činili 71,4%, samozaposleni 28,1% ukupno zaposlenih, dok pomažućih članova nije ni bilo u uzorku. Procenat ranjive zaposlenosti u ukupnoj zaposlenosti celokupne populacije izbeglica bio je približno jednak ovom indikatoru za integrisanu populaciju izbeglica (29,8% prema 28,6%).

Poređenjem podataka o nezaposlenosti i ranjivoj zaposlenosti između integrisane populacije izbeglica i ukupne populacije izbeglica, kao osnovnih indikatora ranjivosti na tržištu rada, možemo da zaključimo da su integrisane izbeglice bile u znatno povoljnijem položaju na tržištu rada kada je u pitanju nezaposlenost, a da nije bilo značajnijih razlika u položaju zaposlenih – imajući u vidu približno isti procenat njihove ranjive zaposlenosti.

4. Uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije...

Tabela 4.2.15: Struktura zaposlenosti izbeglica i interno raseljenih lica prema sektoru aktivnosti, vrsti rada i statusu na poslu (formalno i neformalno zaposleni), 15–64 godine, %

		Ukupno	Izbeglice	Interno raseljena lica
Sektor aktivnosti	Poljoprivreda	19,3	13,5	12,6
	Industrija	29,1	24,2	31,0
	Usluge	51,6	62,2	56,4
Vrsta rada	Na neodređeno vreme	77,5	73,5	70,8
	Na određeno vreme	8,2	7,0	15,3
	Sezonski radnici	7,6	6,6	3,1
	Povremeno zaposleni	6,8	12,9	10,9
Status na poslu	Formalno zaposleni	65,1	67,5	67,0
	Neformalno zaposleni	34,9	32,5	33,0

Izvor: AŽS, 2007.

Prema sektoru aktivnosti, najveća zastupljenost integrisane populacije izbeglica bila je u sektoru usluga, nešto više nego kod ukupne populacije (62,2% prema 51,6%), a zatim u industriji (24,2% prema 29,1%). Prema vrsti rada, izbeglice su bile sklonije da rade povremene poslove u odnosu na ukupno stanovništvo Srbije, dok je učešće neformalne zaposlenosti izbeglica bilo znatno niže (32,5% prema 34,9%).

Promene tokom krize

Pripadnike ovih ranjivih grupa nije moguće pratiti kroz ARS, tako da analizu sprovedenu na podacima AŽS 2007. dopunjavamo mesečnim podacima NSZ-a za 2009. godinu.

Tabela 4.2.16: Broj nezaposlenih izbeglica u 2009. godini prema stručnoj spremi, podaci NSZ-a

	Ukupno	Žene	Stepen stručne spreme							
			I	II	III	IV	V	VI-1	VI-2	VII-1
Januar	3.253	1.663	1.017	111	851	980	46	140	104	4
Februar	3.229	1.637	1.006	110	856	965	47	143	99	3
Mart	3.244	1.638	1.009	109	868	969	49	139	98	3
April	3.239	1.627	999	109	882	959	46	142	99	3
Maj	3.220	1.612	995	106	872	957	43	145	100	2
Jun	3.155	1.581	983	101	841	935	41	150	103	1
Jul	3.106	1.539	971	98	825	923	41	143	104	1
Avgust	3.037	1.505	930	99	819	902	41	138	107	1
Septembar	2.971	1.465	924	95	790	883	41	132	105	1
Oktobar	2.895	1.412	903	92	771	858	39	124	107	1

Izvor: NSZ

Od ukupnog broja izbeglih lica na evidenciji NSZ-a čak jedna trećina je bez kvalifikacija (I stepen stručne spreme), dok je preko polovine (oko 55% ukupnog broja prijavljenih) sa završenom trogodišnjom ili četvorogodišnjom srednjom školom (III i IV stepen stručne spreme). Ovakva obrazovna struktura nezaposlenih izbeglih lica (Tabela 4.2.16) nalazi se na nivou ukupne populacije nezaposlenih (oko 30% ukupnog broja nezaposlenih je bez stručne spreme, a oko 50% sa završenom nekom od srednjih škola).

4. Uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije...

Tabela 4.2.17: Broj nezaposlenih interno raseljenih lica 2009. godine prema stručnoj spremi, podaci NSZ-a

	Ukupno	Žene	Stepen stručne spreme							
			I	II	III	IV	V	VI-1	VI-2	VII-1
Januar	6.159	3.359	2.492	181	1.091	1.884	30	254	2	264
Februar	6.241	3.390	2.521	182	1.137	1.895	31	249	2	264
Mart	6.354	3.454	2.531	185	1.188	1.927	29	251	3	278
April	6.442	3.494	2.552	186	1.205	1.950	32	267	3	285
Maj	6.498	3.539	2.546	185	1.213	1.986	33	276	3	293
Jun	6.482	3.514	2.517	188	1.217	1.984	33	282	5	293
Jul	6.463	3.494	2.520	175	1.190	1.955	35	286	4	299
Avgust	6.438	3.497	2.496	183	1.172	1.964	35	288	4	299
Septembar	6.364	3.454	2.450	188	1.187	1.944	34	276	6	282
Oktober	6.301	3.429	2.419	187	1.165	1.943	35	266	6	286

Izvor: NSZ.

Nešto nepovoljniju strukturu nezaposlenih prema stepenu stručne spreme nalazimo među interno raseljenim licima (Tabela 4.2.17). Oko 40% ukupno evidentiranih u NSZ-u je nekvalifikovano (I stepen stručne spreme), dok je i za ovu populaciju najveći udeo (oko 50%) sa završenom srednjom školom (III i IV stepen stručne spreme).

Dok broj nezaposlenih izbeglica opada tokom čitave 2009. godine, broj nezaposlenih interno raseljenih lica u osnovi sledi obrazac kretanja ukupne populacije nezaposlenih – rast u prvoj polovini 2009. godine, pa kontinuiran, mada veoma umeren, pad od jula 2009. Ipak, relativno povoljni trendovi u nezaposlenosti izbeglica mogu se tumačiti kao deo sekularnog procesa smanjivanja same izbegličke populacije kroz integraciju (uz posledični gubitak izbegličkog statusa), povratak ili emigraciju.

Aktivne mere

Kao i za većinu drugih posebno osetljivih grupa, ni za izbeglice i interno raseljena lica nisu razvijani posebni programi zapošljavanja u okviru aktivnosti NSZ-a. Njihov tretman kao posebno osetljivih grupa ima simboličan značaj jedino u sklopu rangiranja prijava za javne radove i neke druge aktivne programe.

Bez obzira na to što spadaju u posebno osetljive grupe, izbeglice i raseljena lica zapravo po mnogim svojim strukturnim karakteristikama imaju potencijal da unaprede svoj, trenutno zaista inferioran, relativni položaj na tržištu rada. Ovde ćemo sugerisati koje se strukturne karakteristike izbegličke populacije čine povoljnim u odnosu na karakteristike opšte populacije, a koje, s druge strane, mogu da izazovu dalje pogoršavanje relativnog položaja izbeglica i raseljenih lica.

Uvidom u strukturne karakteristike izbeglica i raseljenih lica, među faktore koji se mogu identifikovati kao potencijalne prednosti izbeglica i raseljenih lica u odnosu na opštu populaciju, odnosno njihove šanse koje treba iskoristiti na tržištu rada – spadaju:

- Relativno povoljan obrazovni nivo izbeglica, i u nešto manjoj meri raseljenih lica;
- U principu veća prostorna mobilnost u odnosu na opštu populaciju (zbog neposedovanja imovine);
- Relativno veća koncentracija u razvijenim i rastućim regionima (ovo u većoj meri važi za izbeglice, ali je tačno i za raseljena lica);
- Veća relativna koncentracija u gradovima;
- Manje angažovanje u poljoprivredi;
- Visok postojeći nivo aktivnosti na tržištu rada;
- Bolja starosna struktura;
- Veća zaposlenost u privatnom sektoru, za koji se očekuje da će ubrzano rasti;
- Manja zaposlenost u javnom i društvenom sektoru za koje se očekuje da će stagnirati, odnosno nestajati; i
- Brže širenje socijalnih mreža – ovo je i spontani proces integracije za koji je potrebno vreme.

Spisak nepovoljnih okolnosti, odnosno opasnosti za dalje pogoršavanje situacije izbeglica i raseljenih lica na tržištu rada izgleda da je ipak nešto kraći:

- Prevelika zastupljenost zaposlenosti u neformalnoj ekonomiji (koja će se smanjivati i postajati sve manje isplativa);
- Veća stopa samozaposlenosti;
- Lošiji pristup kreditima (zbog neposedovanja imovine);
- Nedovoljna mogućnost za usavršavanje i prekvalifikaciju (usled okrenutosti preživljavanju);
- Značajna koncentracija u nerazvijenijim delovima Južne i Centralne Srbije (raseljena lica);
- Nedovoljan pristup sve atraktivnijim poslovima u javnom sektoru; i
- Visoki oportunitetni troškovi visokog obrazovanja / produženog školovanja za mlade izbeglice i raseljena lica.

4.2.3. Osobe sa invaliditetom

Stanje

Procenjuje se da u Srbiji živi više od 500.000 osoba sa invaliditetom, od čega je 2007. godine 23.202 bilo registrovano u Nacionalnoj službi za zapošljavanje. Prema podacima Ankete o životnom standardu (AŽS), stopa nezaposlenosti osoba sa invaliditetom iznosila je 13,6% 2007. godine i bila je približno na nivou prosečne stope nezaposlenosti prema ovoj anketi (13,9%). Osnovni razlog ovako niske stope nezaposlenosti osoba sa invaliditetom je visoka stopa neaktivnosti od 69%. Ovo se može objasniti činjenicom da je većina obeshrabrena u traženju posla, pa ga i ne traži. Na to ukazuje i veoma mali broj osoba sa invaliditetom koja su prijavljena Nacionalnoj službi za zapošljavanje. Osnovni razlog visoke obeshrabrenosti osoba sa invaliditetom u traženju posla povezan je sa predrasudama poslodavaca pri zapošljavanju ovih osoba i manjkom volje sa njihove strane da prilagode radno okruženje potrebama osoba sa invaliditetom.

Tabela 4.2.18: Stope nezaposlenosti, zaposlenosti i aktivnosti osoba sa invaliditetom prema određenim demografskim karakteristikama (15–64 godine), %

		Nezaposlenost		Zaposlenost		Aktivnost	
		Ukupno	Osobe sa invaliditetom	Ukupno	Osobe sa invaliditetom	Ukupno	Osobe sa invaliditetom
Ukupno (15–64 godine)		13,9	13,6	55,3	26,9	64,2	31,1
Pol	Muškarci	11,8	12,1	64,1	32,3	72,7	36,8
	Žene	16,5	15,9	46,8	20,9	56,1	24,9
Obrazovanje	Niže	14,9	13,0	37,9	20,9	44,5	24,0
	Srednje	15,4	14,4	59,2	30,9	70,0	36,2
	Više i visoko	7,9	10,1	74,9	30,3	81,3	33,6
Starosna kategorija (godine)	15–24	37,2	35,5	19,2	15,7	30,5	24,4
	25–49	13,0	13,0	73,5	38,0	84,5	43,7
	50–64	8,2	12,5	49,9	23,0	54,4	26,3

Izvor: AŽS, 2007.

Status osoba sa invaliditetom regulisan je brojnim zakonskim aktima i zakonskim procedurama, kao i međunarodnim konvencijama koje je Srbija ratifikovala. Najvažniji su: Deklaracija UN-a o pravima osoba sa invaliditetom, Deklaracija UN-a o pravima deteta, ratifikovana Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom i Opcioni protokol konvencije o pravima osoba sa invaliditetom. Od posebnog značaja za oblast zaštite osoba sa invaliditetom jeste usvajanje Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom 2006. godine, kao i Strategije unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji 2007. To predstavlja prvi korak ka uređenju oblasti zaštite osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji. Strateški cilj Strategije unapređenja položaja osoba sa invaliditetom, koja definiše ciljeve za period 2007–2015, jeste „unapređenje položaja osoba sa invaliditetom do pozicije ravnopravnih građana koji uživaju sva prava i odgovornosti“ (PRS, 2007, str. 92).

Podsticanje zapošljavanja uz smanjenje diskriminacije prilikom zapošljavanja jeste prioritetni zadatak u cilju smanjenja siromaštva i poboljšanja uslova života osoba sa invaliditetom. Podsticanje zapošljavanja aktivnim merama u okviru Programa novog zapošljavanja osoba sa invaliditetom obuhvatalo je

subvencije za opremanje radnog mesta, i subvencije zarada i doprinosa za socijalno osiguranje. Ovim programom je 2007. godine bilo obuhvaćeno 779 osoba sa invaliditetom.

Kao što je već naglašeno, stopa aktivnosti osoba sa invaliditetom izuzetno je niska (31,1%), i značajno je niža u poređenju sa osnovnom populacijom (64,2%), budući da je većina ovih osoba neaktivna. Takođe, samo je nešto više od četvrtine stanovništva radnog uzrasta (15–64 godina) osoba sa invaliditetom zaposlena. Žene, neobrazovani i starije osobe sa invaliditetom su u znatno nepovoljnijem položaju na tržištu rada, budući da su njihove stope zaposlenosti znatno niže u poređenju sa prosekom ove grupe.

Tabela 4.2.19: Dugoročna nezaposlenost osoba sa invaliditetom (15–64 godine), %

	Ukupno	Osobe sa invaliditetom
Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti	75,1	69,1
Učešće veoma dugo nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti	60,1	64,8
Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	10,4	9,4
Učešće veoma dugo nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih	8,4	8,8
Učešće nezaposlenih bez radnog iskustva u ukupnoj nezaposlenosti	45,9	14,3

Izvor: AŽS, 2007.

Napomena: definicije dugoročne i veoma duge nezaposlenosti date su uz tabelu 4.1.2.

Iako relativno niska stopa nezaposlenosti ne daje pravu sliku o razmeri problema nezaposlenosti ove kategorije stanovništva, ukratko ćemo analizirati osnovne karakteristike nezaposlenih koji aktivno traže posao (ne uključujući kategoriju obeshrabrenih). Kao i kod osnovne populacije, najveću stopu nezaposlenosti imaju žene, mladi i lica sa srednjom školom. Učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti nešto je niže u poređenju sa osnovnom populacijom (69,1% u odnosu na 75,1%), ali i dalje veoma visoko. Takođe, učešće veoma dugoročno nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti nešto je veće u odnosu na ukupnu populaciju (64,8% u odnosu na 60,1%). To znači da je učešće onih koji posao traže između jedne i dve godine znatno manje nego kod osnovne populacije, a Tabela 4.2.20. pokazuje da je učešće ove grupe u ukupnoj nezaposlenosti osoba sa invaliditetom najmanje (4,3%).

Tabela 4.2.20: Trajanje nezaposlenosti kod osoba sa invaliditetom (15–64 godine), %

		Ukupno	Osobe sa invaliditetom
Trajanje nezaposlenosti	Do 6 meseci	13,9	23,3
	Između 6 meseci i godinu dana	11,0	7,6
	Između 1 i 2 godine	15,0	4,3
	Između 2 i 10 godina	47,1	46,3
	Više od 10 godina	13,0	18,5

Izvor: AŽS, 2007.

U strukturi nezaposlenih, oko 86% čine lica koja su već bila zaposlena. Najčešći razlozi ostanka bez posla razlikuju se u odnosu na ukupno stanovništvo. Dok su osobama sa invaliditetom najčešći razlozi ostanka bez posla lični razlozi – kao bolest, školovanje i sl., kao i odlazak u penziju (29,4%) – kod ukupnog stanovništva to je likvidacija preduzeća i otkaz (56,2%). Osobe sa invaliditetom su kao razlog ostanka bez posla navodile likvidaciju preduzeća i otkaz u znatno manjem procentu (49,2%), što bi moglo da ukaže na činjenicu da su nezaposlene osobe sa invaliditetom bile relativno manje pogođene procesima restrukturisanja preduzeća, jer su bile manje integrisane u deo tržišta rada koji je izložen procesima restrukturisanja, ili pak da nije bilo diskriminacije pri otpuštanju zaposlenih osoba sa invaliditetom.

Tabela 4.2.21: Razlozi za prestanak poslednjeg plaćenog posla kod osoba sa invaliditetom, %

	Ukupno	Osobe sa invaliditetom
Penzija	2,0	7,6
Otkaz	21,4	27,8
Posao je bio sezonskog ili privremenog karaktera	17,6	9,1
Preduzeće je prestalo da radi	34,8	21,5
Lični – porodični razlozi	9,8	21,7
Zbog ratnih dejstava	2,3	9,4
Ostali razlozi	12,1	2,9

Izvor: AŽS, 2007.

4. Uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije...

Procenat ranjive zaposlenosti kod osoba sa invaliditetom nešto je veći u odnosu na ukupnu populaciju (31,2% u odnosu na 25%), prevashodno zbog većeg učešća poljoprivrednika nego kod ukupne populacije (16,2% u odnosu na 7,5%). Učešće vlasnika preduzeća i radnji je znatno manje u odnosu na ukupnu populaciju (3,6% u odnosu na 7,2%).

Tabela 4.2.22: Status na tržištu rada i ranjiva zaposlenost osoba sa invaliditetom (15–64 godine), %

		Ukupno	Osobe sa invaliditetom
Status na tržištu rada	Zaposleni za platu	75,0	68,8
	Vlasnici preduzeća ili radnji	7,2	3,6
	Samozaposleni	6,2	7,4
	Poljoprivrednici	7,5	16,2
	Pomažući članovi domaćinstva	4,1	4,0
Procenat ranjive zaposlenosti ¹		25	31,2

Izvor: AŽS, 2007.

¹Napomena: Definicija ranjive zaposlenosti data je uz tabelu 4.1.4.

Tabela 4.2.23: Struktura zaposlenosti osoba sa invaliditetom prema sektoru aktivnosti, vrsti rada i statusu na poslu (formalno i neformalno zaposleni), 15–64 godine, %

		Ukupno	Osobe sa invaliditetom
Sektor aktivnosti	Poljoprivreda	19,3	31,7
	Industrija	29,1	25,9
	Usluge	51,6	42,5
Vrsta rada	Na neodređeno vreme	77,5	75,5
	Na određeno vreme	8,2	2,6
	Sezonski radnici	7,6	9,7
	Povremeno zaposleni	6,8	12,2
Status na poslu	Formalno zaposleni	65,1	52,7
	Neformalno zaposleni	34,9	47,3

Izvor: AŽS, 2007.

Posmatrano prema sektoru aktivnosti, najviše osoba sa invaliditetom zaposleno je u sektoru usluga (42,5%), a zatim u poljoprivredi (31,7%). Osobe sa invalidite-

tom bile su zastupljenije na povremenim, sezonskim poslovima, u odnosu na ukupno stanovništvo – a takođe su bile zastupljenije i u neformalnoj ekonomiji u odnosu na ukupno stanovništvo (47,3% prema 34,9% respektivno).

Promene tokom krize

Na osnovu podataka ARS nije moguće identifikovati osobe sa invaliditetom (na osnovu upitnika nije moguće razdvojiti bolest od invaliditeta), tako da analizu sprovedenu na podacima AŽS iz 2007. dopunjavamo mesečnim podacima NSZ-a za 2009. godinu (Tabela 4.2.24).

Tabela 4.2.24: Broj nezaposlenih osoba sa invaliditetom 2009. godine prema stručnoj spremi, podaci NSZ-a

	Ukupno	Žene	Stepen stručne spreme							
			I	II	III	IV	V	VI-1	VI-2	VII-1
Januar	18.198	5.762	6.511	2.149	5.974	2.659	478	261	1	160
Februar	18.216	5.758	6.493	2.176	5.990	2.650	479	264	1	159
Mart	18.008	5.719	6.384	2.162	5.953	2.622	464	261	1	157
April	17.937	5.727	6.358	2.154	5.937	2.606	461	258	1	158
Maj	17.943	5.731	6.366	2.153	5.939	2.602	459	261	1	158
Jun	17.827	5.675	6.331	2.157	5.896	2.572	454	257	1	155
Jul	17.646	5.633	6.277	2.155	5.815	2.540	445	252	1	157
Avgust	17.532	5.622	6.194	2.156	5.795	2.528	436	258	1	160
Septembar	17.055	5.448	6.044	2.107	5.619	2.472	408	245	1	155
Oktoabar	16.896	5.384	5.954	2.110	5.560	2.470	399	247	1	151

Izvor: NZS

I među osobama sa invaliditetom nalazimo veći procenat nekvalifikovanih lica (I stepen stručne spreme), oko 35% u poređenju sa oko 30% u ukupnoj populaciji registrovanih nezaposlenih. Među nezaposlenim osobama sa invaliditetom najveći je udeo onih sa završenom trogodišnjom i četvorogodišnjom srednjom školom (oko 50%), što odgovara učešću ove stručne spreme u ukupnom broju nezaposlenih.

Primećujemo blagi trend pada broja registrovanih nezaposlenih osoba sa invaliditetom tokom cele 2009. godine (Tabela 4.2.24), što je povoljnije u poređenju sa trendom za ukupnu populaciju nezaposlenih, kod koje se beleži rast u prvoj polovini 2009. godine. Od maja do oktobra broj nezaposlenih osoba sa invaliditetom smanjen je za više od 1.000, ali bi bilo prerano to povezivati sa usvajanjem novog Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, koji je usvojen maja 2009. godine – ali čija primena u praksi uglavnom čeka na donošenje operativnih podzakonskih akata.

Aktivne mere

Posle višegodišnjih priprema, 2009. godine konačno je usvojen novi Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, od koga se očekuje da radikalno poboljša položaj osoba sa invaliditetom na tržištu rada.

Tokom 2009. godine, međutim, novi zakon još nije počeo da funkcioniše. NSZ je stoga podršku zapošljavanju osoba sa invaliditetom organizovao na tradicionalni način, kroz identifikovanje kvantitativnih ciljeva obuhvata osoba sa invaliditetom u okviru svojih standardnih programa, kao i kroz posebne poreske olakšice poslodavcima za zapošljavanje osoba sa invaliditetom.

Izveštaja o radu NSZ-a za period januar–oktobar 2009. vidi se da je najveći podbačaj u realizaciji kvantitativnih ciljeva za uključivanje u aktivne programe ostvaren upravo kod osoba sa invaliditetom. Tako, u tom periodu individualni plan zapošljavanja sklopljen je sa 2.952 osobe sa invaliditetom, što je samo 52% od godišnjeg plana. Na sajmovima zapošljavanja u prvih deset meseci 2009. učestvovalo je samo 820 osoba sa invaliditetom, što je manje od 50% predviđenog. U klubovima za traženje posla učestvovalo je samo 38 lica, što je manje od 40% planiranog za 2009. U izveštajnom periodu zaposlena su 2 lica, što je 4,76%, od ukupnog broja lica uključenih u meru.

Programom rada NSZ-a za 2009. godinu predviđeno je da obuku prođu 274 osobe sa invaliditetom. U prvih deset meseci plan je ostvaren sa 82,48%, odnosno obuku je završilo 226 lica. U izveštajnom periodu zaposlena su 22 lica, što čini 9,73% od ukupnog broja lica koja su uključena u meru.

Programom rada NSZ-a za 2009. godinu predviđeno je da trening samoefikasnosti – ATP 2 prođe 170 osoba sa invaliditetom. Plan je ostvaren sa 54,11%, odnosno obuku su završila 92 lica. U izveštajnom periodu zaposleno je 5 lica, što čini 5,43% od ukupnog broja lica uključenih u meru. Takođe, programom rada predviđen je i obuhvat od 353 osobe sa invaliditetom različitim programima obuke za potrebe tržišta rada i poznatog poslodavca. U izveštajnom periodu u program su uključena 92 polaznika, što čini 26,06% u odnosu na planiranu kvotu.

Među ukupno 3.704 lica zaposlena uz oslobađanje poslodavaca plaćanja doprinosa shodno članu 45, 45a, 45b Zakona o doprinosima za obavezno socijalno osiguranje, u periodu januar–oktobar 2009. godine bilo je samo 69 lica sa invaliditetom.

Glavna novina koju uvodi Zakon o zapošljavanju osoba sa invaliditetom odnosi se na obavezu svakog poslodavca da zaposli određeni minimalni broj osoba sa invaliditetom, koji stoji u određenoj srazmeri sa ukupnim brojem radnika koji su kod njega zaposleni. Ovakva rešenja postoje u velikom broju evropskih zemalja, kao što su Nemačka, Francuska, Austrija, Poljska, Španija, Italija i Slovenija, ali i u zemljama u okruženju, uključujući i Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu.

Zakon „osobe sa invaliditetom“ definiše kao sva lica koja su stekla ovaj status u skladu sa drugim važećim propisima (po osnovu penzijskog i invalidskog osiguranja, boračko-invalidske zaštite, odnosno propisa iz oblasti obrazovanja za kategorisanu omladinu), kao i lica kojima se na osnovu ovog Zakona proceni radna sposobnost i mogućnost zaposlenja ili održanja zaposlenja. Procena radne sposobnosti obavlja se u Fondu za penzijsko-invalidsko osiguranje (Fond PIO). Procenom radne sposobnosti licima koja po dosadašnjim propisima nisu imala utvrđen status, kao i licima obolelim od sistemskih bolesti (multipla skleroza, mišićna distrofija, paraplegija, kvadrilegija, itd.) omogućava se da postanu punopravni korisnici podrške pri zapošljavanju, uključujući i profesionalnu rehabilitaciju – kao i ostale osobe sa invaliditetom.

Sledeći primer većine evropskih zemalja, zakonodavac je stao na stanovište da standardne podsticajne mere poslodavcima za zapošljavanje osoba sa invaliditetom nisu dovoljne, već da ih je neophodno kombinovati sa elemen-

tima prinude. Svaki poslodavac koji ima preko 20 zaposlenih ima obavezu da zaposli najmanje jednu osobu sa invaliditetom, a onaj koji ima preko 50 obavezan je da zaposli još jednu, i tako na svakih dodatnih 50 zaposlenih. Zakon predviđa i mogućnosti za oslobađanje od ove obaveze zapošljavanja, ali uz uslov da poslodavac pomaže rad socijalnih preduzeća i učestvuje u finansiranju zarada osoba sa invaliditetom.

Ukoliko poslodavac iz bilo kog razloga ne ispuni obavezu zapošljavanja osoba sa invaliditetom, dužan je da u budžetski fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom uplati penale u visini trostrukog iznosa minimalne zarade, za svaku osobu sa invaliditetom koju nije zaposlio. Sredstva prikupljena na ovaj način koristiće se za mere aktivne politike zapošljavanja osoba sa invaliditetom, uključujući i njihovu profesionalnu rehabilitaciju.

Kaznene odredbe stupaju na snagu tek za godinu dana. Zapravo, pravi test ovog zakona biće upravo pitanje njegove sprovodljivosti u praksi, uključujući i naplatu penala za neispunjavanje obaveza. Iskustva Hrvatske i Bosne i Hercegovine u tom pogledu nisu previše ohrabrujuća. Drugi veliki praktični problem predstavlja utvrđivanje radne sposobnosti, jer tek treba uspostaviti standarde i kriterijume u tom domenu.

U zaključku možemo reći da je veliko pitanje kako će se Zakon o zapošljavanju osoba sa invaliditetom – u čiju progresivnost i dobre namere ne bi trebalo sumnjati – primenjivati u praksi. Poznato je da Poreska uprava i fondovi ne uspevaju efikasno da naplate ni standardne poreze i doprinose. Poslodavci, ionako pritisnuti krizom, suočeni sa dodatnim implicitnim ili eksplicitnim porezom, mogu da se opredele za ignorisanje propisa ili za njihovo izvrđavanje, npr. pritiskom na svoje zaposlene radnike da se prijave kao osobe sa invaliditetom. Loš znak je i što je tokom javne rasprave veliki broj predstavnika javnog sektora zahtevao da se obaveza zapošljavanja odnosi isključivo na privatni sektor.

5.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

5.1. Zaključci

U ovom odeljku sumiramo nalaze date u prethodnim poglavljima o tome koje se grupe stanovništva smatraju ranjivim, i koliko je izražena njihova ranjivost, na osnovu podataka o njihovom položaju na tržištu rada pre početka ekonomske krize. Takođe, sumiraćemo i rezultate analize o uticaju ekonomske krize na promenu relativnog položaja ranjivih grupa na tržištu rada Srbije u odnosu na ukupno stanovništvo radnog uzrasta.

Kao što je naglašeno u metodološkom odeljku, ranjivim grupama na tržištu rada smatramo grupe stanovništva radnog uzrasta čiji su ključni pokazatelji položaja na tržištu rada (stopa učešća, stopa zaposlenosti, stopa nezaposlenosti, udeo ranjive zaposlenosti) bitno nepovoljniji od odgovarajućih prosečnih veličina za ukupno stanovništvo radnog uzrasta. Osim samog nalaza o ranjivosti određene grupe, interesuje nas i relativna dubina te ranjivosti, odnosno koliko je veliko i konzistentno odstupanje od odgovarajućih prosečnih veličina?

Da li se položaj određene ranjive grupe pod uticajem ekonomske krize poboljšao ili pogoršao određujemo poređenjem promene (izražene apsolutno) ključnih indikatora tržišta rada 2009. u odnosu na 2008. godinu (izraženo u procentnim poenima) – u odnosu na promene (izražene apsolutno) tih indikatora za ukupno stanovništvo radnog uzrasta. Potrebno je naglasiti da je za promenu položaja određene ranjive grupe na tržištu rada potrebno, pored vodećeg/vodećih indikatora za tu ranjivu grupu, pratiti promene i ostalih indikatora tržišta rada.

Položaj svih identifikovanih ranjivih grupa radnog uzrasta na tržištu rada 2008. godine sumarno je prikazan u Tabeli 5.1, u kojoj su date vrednosti ključnih indikatora tržišta rada i njihova odstupanja u odnosu na odgovarajuće indikatore ukupnog stanovništva radnog uzrasta.

Kao što se iz tabele 5.1. može videti, relativno velike grupe – kao što su žene, starije osobe i ruralno stanovništvo – imaju relativno plitku ranjivost. Ovaj nalaz nije iznenađenje, imajući u vidu veliku heterogenost ovih grupa, upravo zbog njihove veličine, koja u slučaju žena dostiže polovinu stanovništva radnog uzrasta. Ovo, međutim, ne poništava nalaz o generalno većoj osetljivosti pripadnika ovih grupa, i o značajno povećanom riziku od produbljene i ekstremne ranjivosti u slučaju postojanja dodatnih ili višestrukih elemenata ranjivosti. Tako, na primer, žene, koji su pri tom još i neobrazovane (dodatni faktor), imaju veće rastojanje i veću relativnu ranjivost u odnosu na neobrazovane muškarce, nego sve žene u odnosu na sve muškarce. Plitka ranjivost ruralnog stanovništva može se objasniti relativno nepreciznom definicijom ove grupe (videti poglavlje 4), koja obuhvata oko dve petine stanovništva radnog uzrasta.

Ipak, postoji jedan izuzetak kada je reč o relativno velikim demografskim grupama, a to su mladi (15–24 godine). Položaj mladih na tržištu rada najnepovoljniji je u odnosu na ostale ranjive grupe, budući da su odstupanja stope nezaposlenosti mladih i stope neaktivnosti mladih najveće u odnosu na odnosne indikatore ukupnog stanovništva radnog uzrasta. Ova grupa je stoga okarakterisana kao izrazito duboko ranjiva.

Tabela 5.1. Koje grupe stanovništva su ranjive 2008. godine i kolika je njihova ranjivost?

	Stopa nezaposlenosti (SN), %	SN prema SN ukupnog stan. (pp) ¹	Stopa, zaposlenosti (SZ), %	SZ prema SZ ukupnog stan. (pp)	Stopa aktivnosti (SA), %	SA prema SA ukupnog stan. (pp)	Procenat ranjive zaposlenosti (PRZ)	PRZ prema PRZ ukupnog stan. (pp)	Dubina ranjivosti i ključni indikatori (izvori) ranjivosti
ARS,2008. Ukupno (15–64 g)	14,0		54,0		62,8		31,2		
Žene	16,1	2,1	46,0	-8,0	54,8	-8,0	29,7	-1,5	Plitka / kombinacija indikatora
Mladi (15–24 godine)	32,6	18,6	21,0	-33,0	31,2	-31,6	26,7	-4,5	Izrazito duboka / kombinacija SN i SA

5. Zaključci i preporuke

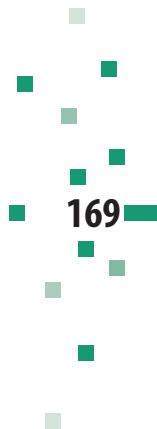
Stariji (50–64 godine)	8,2	-5,8	47,6	-6,4	51,9	-10,9	44,1	12,9	Plitka / kombinacija SZ, SA i PRZ
Osobe sa nižim obrazovanjem	13,1	-0,9	39,4	-14,6	45,4	-17,4	61,2	30,0	Srednja do duboka / PRZ i kombinacija SZ, SA
Ruralno stanovništvo	12,0	-2,0	58,4	4,4	66,4	3,6	47,6	16,4	Plitka / PRZ
Ruralno st. u Jugoistočnoj Srbiji	14,7	0,7	56,3	2,3	66,0	3,2	54,8	23,6	Srednja / PRZ
Ruralno st. bez zemlje ²	19,3	5,4	50,3	-5,0	62,3	-1,9	19,1	-5,9	Srednja / SN, SZ
AŽS, 2007. Ukupno (15–64g)	13,9		55,3		64,2		25,0		
Romi	31,6	17,7	33,3	-22,0	48,7	-15,5	30,0	5,0	Izrazito duboka/ kombinacija SN i SA, ali i PRZ
Izbeglice	18,1	4,2	53,6	-1,7	65,5	1,3	28,6	3,6	Plitka / Kombinacija indikatora
IRL	17,2	3,3	47,0	-8,3	56,7	-7,5	21,7	-3,3	Plitka / Kombinacija indikatora
Osobe sa invaliditetom	13,6	-0,3	26,9	-28,4	31,1	-33,1	31,2	6,2	Izrazito duboka/ SA i SZ

¹ Oznaka pp. označava procentne poene.

² Prikazana odstupanja u odnosu na prosek populacije AŽS, 2007.

Podaci za Rome, izbeglice, raseljena lica i osobe sa invaliditetom su iz 2007. godine (Izvor: AŽS).

Crvena boja u tabeli označava sva ekonomski negativna odstupanja od proseka (tj. veće stope nezaposlenosti i ranjive zaposlenosti, a niže stope zaposlenosti i aktivnosti), a zelena sva pozitivna odstupanja

Osobe sa nižim obrazovanjem imale su veoma nisku stopu zaposlenosti i stopu aktivnosti, izrazito nižu u odnosu na ukupno stanovništvo radnog uzrasta (za 14,6 i 17,4 procentnih poena respektivno), dok je procenat ranjive zaposlenosti bio izrazito veći u odnosu na ukupno stanovništvo radnog uzrasta (za čitavih 30 procentnih poena). Stoga je ranjivost osoba sa nižim obrazovanjem okarakterisana kao srednja do duboka. Za razliku od osoba sa nižim nivoom obrazovanja, srednja ranjivost stanovništva iz ruralnih područja Jugoistočne Srbije duguje se prevashodno izrazito visokom procentu ranjive zaposlenosti u odnosu na ukupno stanovništvo radnog uzrasta (za 23,6 procentnih poena). Srednja ranjivost stanovništva iz ruralnih područja koje ne poseduje poljoprivredno zemljište rezultat je, pak, visoke stope nezaposlenosti i niske stope zaposlenosti u odnosu na ukupno stanovništvo radnog uzrasta.

U okviru kategorije posebno ranjivih grupa, Romi i osobe sa invaliditetom imaju izrazito duboku ranjivost, dok izbeglice i interno raseljena lica imaju plitku ranjivost.

Izrazito duboka ranjivost Roma duguje se prevashodno njihovoj veoma visokoj stopi nezaposlenosti od 31,6%, koja je za čitavih 17,7 procentnih poena veća od stope nezaposlenosti radno sposobnog stanovništva i niskoj stopi aktivnosti od 48,7% (niža za 15,5 procentnih poena od proseka). Takođe, procenat ranjive zaposlenosti veći je od proseka za 5,5 procentnih poena.

Izuzetno duboka ranjivost osoba sa invaliditetom posledica je njihove izrazito niske stope aktivnosti od samo 31,1%, što je za 33,1 procentni poen niže u odnosu na stopu aktivnosti ukupnog stanovništva radnog uzrasta. Na izvestan način, osobe sa invaliditetom nalaze se ispod standardnog „radara“ nezaposlenosti zbog svoje neuključenosti, te je stoga njihova izuzetno niska stopa neaktivnosti vodeći pokazatelj velike ranjivosti.

5. Zaključci i preporuke

Tabela 5.2. Promena relativnog položaja ranjivih grupa u Srbiji pod uticajem ekonomske krize (2009. u odnosu na 2008. godinu)

	Stopa nezaposlenosti		Stopa zaposlenosti		Stopa aktivnosti		Procenat ranjive zaposlenosti		Zaključak
	2009, %	2009/2008, pp.	2009, %	2009/2008, pp.	2009, %	2009/2008, pp.	2009, %	2009/2008, pp. ¹	
ARS, Ukupno (15–64 g)	16,4	2,4	50,8	-3,2	60,8	-2,0	28,6	-2,6	
Žene	18,1	2,0	43,3	-2,7	52,8	-2,0	25,7	-4,0	Nepromenjen položaj
Mladi (15–24 godine)	40,7	8,1	16,8	-4,2	28,3	-2,9	21,9	-4,8	Značajno pogoršanje
Stariji (50–64 godine)	10,7	2,5	44,5	-3,1	49,8	-2,1	39,8	-4,3	Nepromenjen položaj
Osobe sa nižim obrazovanjem	15,6	2,5	35,8	-3,6	42,4	-3,0	59,1	-2,1	Nepromenjen položaj
Ruralno stanovništvo	13,4	1,4	54,2	-4,2	62,6	-3,8	46,2	-1,4	Nepromenjen položaj
Ruralno st. u Jugoistočnoj Srbiji	20,5	5,8	44,8	-11,5	56,3	-9,7	47,1	-7,7	Značajno pogoršanje
Ruralno bez zemlje	Nema čvrstih pokazatelja, ali verovatno pogoršanje.								
Romi	Nema čvrstih pokazatelja, ali na osnovu indirektnih izvora verovatno značajno pogoršanje (mladi, niže obrazovani, ruralni).								
Izbeglice	Nema čvrstih pokazatelja, ali verovatno malo pogoršanje.								
IRL	Nema čvrstih pokazatelja, ali verovatno malo pogoršanje.								
Osobe sa invaliditetom	Nema čvrstih pokazatelja, ali verovatno bez promena ili malo poboljšanje (zbog institucionalnog napretka).								

¹ Veći pad ranjive zaposlenosti od proseka pozitivan je samo ako je praćen rastom stope zaposlenosti ili padom stope zaposlenosti manjim od proseka, što je u Tabeli 5.2. slučaj samo sa ženama i starijim licima radnog uzrasta.

Videti napomene uz tabelu 5.1.

Promena relativnog položaja ranjivih grupa u Srbiji pod uticajem ekonomske krize sumarno je prikazana u tabeli 5.2. U okviru grupacije ranjivih grupa prema demografskim i drugim obeležjima, jedino je položaj mladih i ruralnog stanovništva iz Jugoistočne Srbije značajno pogoršan u 2009. u odnosu na 2008. godinu, budući da je došlo do pogoršanja ključnih indikatora ranjivosti tih grupa, koje je bilo veće nego pogoršanje odnosnih indikatora ukupnog stanovništva radnog uzrasta. Tako je, na primer, stopa nezaposlenosti mladih porasla za 8,1 procentni poen (sa 32,6% u 2008. na 40,7% u 2009), dok je stopa zaposlenosti ukupnog stanovništva porasla za 2,4 procentna poena.

Ostale ranjive grupe u okviru ove prve „demografske“ kategorije, beleže ili neznatno poboljšanje položaja na tržištu rada (žene) ili neznatno pogoršanje (starije osobe radnog uzrasta 50–64 godine, osobe sa nižim obrazovanjem, ruralno stanovništvo). Međutim, budući da odstupanja promena ključnih indikatora tih ranjivih grupa u odnosu na odnosne indikatore ukupnog stanovništva nisu statistički značajna, smatramo da se njihov položaj pod uticajem ekonomske krize nije značajnije promenio.

U okviru kategorije posebno ranjivih grupa, nema čvrstih pokazatelja o promeni njihovog položaja u posmatranom periodu, budući da ne raspoložemo uporedivim podacima koji se odnose na period ekonomske krize sa kojim bi mogli uporediti podatke iz 2007. godine. Međutim, možemo pretpostaviti da je relativan položaj Roma na tržištu rada pogoršan, imajući u vidu da oni predstavljaju izrazito mladu populaciju čiji je položaj na tržištu rada, kao što smo već videli, značajno pogoršan. Takođe, možemo pretpostaviti i da je položaj osoba sa invaliditetom ostao nepromenjen ili malo poboljšan, budući da se efekti primene Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji mogu očekivati tek tokom ove godine.

5.2. Preporuke

Naša analiza je pokazala da značajna većina stanovništva radnog uzrasta pripada bar jednoj od ranjivih grupa na tržištu rada. Dubina ranjivosti po pravilu opada sa veličinom i heterogenošću pojedinačne grupe, ali rizik od ekstremne ranjivosti i konačne isključenosti sa tržišta rada („nezapošljivosti“) za pojedinca raste sa brojem ranjivih grupa kojima istovremeno može da pripada.

Takođe, naša analiza promena relativnog položaja ranjivih grupa pod uticajem ekonomske krize u priličnoj je meri potvrdila ex ante pretpostavku da će kriza nesrazmerno više pogoditi pripadnike određenih posebno osetljivih grupa. Preporuke za poboljšanje položaja ranjivih grupa na tržištu rada glase:

- Ukupan iznos sredstava za aktivne mere (manje od 4 milijarde dinara, odnosno oko 0,1% BDP-a) nedovoljan je i u standardnim uslovima, a posebno tokom ekonomske krize. Kako bi se povećao obuhvat korisnika i intenzitet prosečne intervencije, potrebno je radikalno povećanje ovih sredstava na minimalno 0,25% BDP-a, što bi dalje bilo tek polovina prosečnih izdvajanja za aktivne mere u EU. U uslovima fiskalnih restrikcija trebalo bi razmotriti i preraspodelu između aktivnih i pasivnih mera – nižim maksimalnim limitom za naknadu osloboditi dodatna sredstva za aktivne programe;
- Fokus na mlade pokazao se dobrim, reakcija kreatora politike tržišta rada početkom 2009. godine bila je brza i efikasna. Međutim, i mladi su heterogena grupacija, i bolje je ciljati pre svega one sa višestrukim faktorima rizika (manje obrazovane, ruralne i nerazvijene oblasti itd.), nego visokoobrazovane i one sa srednjoškolskim kvalifikacijama;
- Javni radovi targetiraju uglavnom grupe sa dubokom ranjivošću. Međutim, oni učesnicima programa obezbeđuju uglavnom samo trenutno olakšanje finansijske situacije i subjektivna poboljšanja, dok trajni efekti na tržištu rada za pripadnike duboko ranjivih grupa po pravilu izostaju. Potrebno je obaviti evaluaciju kreiranja i sprovođenja javnih radova i nastojati da se oni kombinuju sa ostalim aktivnim programima (poput funkcionalnog opismenjavanja i

obuke na radnom mestu). Učesnici javnih radova po pravilu imaju višestruke faktore ranjivosti, pa bi „koktelom mera“ trebalo delovati na što više njih istovremeno;

- U vezi sa prethodnim, potrebno je osnažiti i proširiti lepezu aktivnih programa usmerenih prema grupama duboke ranjivosti, posebno u domenu funkcionalnog opismenjavanja, obuka za poznatog poslodavca, kao i subvencija za zapošljavanje pripadnika posebno osetljivih grupa;
- Subvencije poreza i doprinosa za zapošljavanje starijih i mladih radnika još su jedan nedovoljno izoštren instrument, posebno zbog toga što je subvencija poslodavcu proporcionalna visini plate, umesto da bude izražena u fiksnom iznosu. Ove subvencije trebalo bi zadržati samo za zapošljavanje osoba sa invaliditetom;
- U najširem kontekstu, potrebna je promena prioriteta ekonomske i socijalne politike koja bi rast zaposlenosti i poboljšanje njenog kvaliteta postavila kao centralni cilj privrednog razvoja Srbije. Najvažniji preduslov za to je sveobuhvatna reforma poreskog sistema kojom bi se smanjilo ukupno poresko opterećenje rada, a posebno kako bi se plate koje su ispod proseka rasteretile sadašnjeg prevelikog tereta poreza i doprinosa; i
- Uvođenje nekog od oblika „negativnog poreza na dohodak“, odnosno otvaranje mogućnosti za očuvanje određenih prava po osnovu socijalne zaštite, paralelno sa ostvarivanjem prihoda od rada, za zaposlene pripadnike ranjivih grupa – kako bi se podstakla njihova aktivacija i povećala isplativost rada.

Literatura

Arandarenko, M. i G. Krstić: *Analiza uticaja politike zapošljavanja i aktivnih mera tržišta rada u Republici Srbiji 2003–2007*, Tim potpredsednika Vlade za implementaciju Strategije za smanjenje siromaštva, Vlada Republike Srbije, 2008.

Arandarenko, M. i A. Nojković: *The impact of the economic and financial crisis on youth employment in the Western Balkans*, ILO, Geneva, 2010.

Arandarenko, M. i A. Nojković: *Pregled tržišta rada u Srbiji*, CDRSEE, Beograd, 2007.

Bajec, J, et al.: *Social protection and social inclusion in the Republic of Serbia*: European Commission, May 2008.

http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/docs/social_inclusion/2008./study_serbia_en.pdf

Bergmann, A. and G. J. Van der Berg: *Active labor market policy effects for women in Europe; a survey*, IZA discussion paper no. 2365, 2006.

Bonin, H. i U. Rinne: *Beautiful Serbia*, IZA discussion paper no. 2533, 2006.

Cvejić S. and M. Babović, *Social and economic position of IDPs in Serbia*, 2008.

International Labour Office, *Global Employment Trends*, January, ILO, 2009.

Krstić, G.: "Poverty profile in Serbia in the period from 2002–2007" in: *Living Standard Measurement Survey: Serbia 2002–2007 (LSMS)*, Statistical Office of the Republic of Serbia, Belgrade, 2008.

Krstić, G.: *Young people's transition from school to work in Serbia*, ILO, Budapest, 2010.

Krstić, G. and V. Corbanese: *In search of more and better jobs for young people of Serbia, Employment Policy Papers*, International Labour Office, Employment Programme, Subregional Office for Central and Eastern Europe – Budapest, ILO, 2009/1.

Krstić, G. and Sanfey P.: *Earnings inequality and the informal economy: evidence from Serbia*, The Vienna Institute for International Economic Studies, Vienna, 2008.

Mijakovac, N.: "Income and expenditure" in: *Living Standard Measurement Survey: Serbia 2002–2007 (LSMS)*, Statistical Office of the Republic of Serbia, 2008.

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava: *Strategija za unapređivanje položaja Roma u Republici Srbiji*, Beograd, „Službeni glasnik RS“, br. 55/05, 71/05 – ispravka, 101/07 i 65/08, 2009. http://www.ljudskaprava.gov.rs/dokumenti/roma/strategija_april_09.pdf

Penev, G. (ur.): *Stanovništvo i domaćinstva Srbije prema popisu 2002. godine*, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2006.

Republički zavod za razvoj: *Strategija regionalnog razvoja Republike Srbije, 2007–2012*; Vlada Republike Srbije: Republički zavod za razvoj, Beograd, 2007. http://www.razvoj.sr.gov.yu/Strategije/SRRS/regional_development_strategy.pdf

Republički zavod za statistiku, Baza podataka statistike stanovništva <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/stanovnistvo/izbor.htm> (23.09.2009)

United Nations Development Programme (UNDP) Serbia: *At Risk: The Social Vulnerability of Roma, Refugees and Internally Displaced Persons in Serbia*, UNDP, Belgrade, 2006.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

364:364.65-058.5(497.11)(082)
331.5:364.65-058.5(497.11)(082)
331.5:338.124.4(497.11)(082)

ПОЛОЖАЈ ranjivih grupa na tržištu rada
Srbije / [Gorana Krstić ... [et al.] ;
urednica Gorana Krstić. - Beograd : #Program
Ujedinjenih nacija za razvoj #UNDP, Sektor za
inkluzivni razvoj, 2010 (Beograd : Standard).
- 174 str. : table ; 24 cm

"Ova publikacija je rezultat rada na
istoimenom projektu..." --> Predgovor. -
Tiraž 500. - Str. 9: Predgovor / Gorana
Krstić. - Bibliografija: str. 175-176.

ISBN 978-86-7728-140-3

1. Крстић, Горана, 1967- [аутор] [уредник]
[аутор додатног текста]
а) Маргиналне друштвене групе - Социјална
заштита - Србија - Зборници б) Тржиште рада
- Маргиналне друштвене групе - Србија -
Зборници с) Економска криза - Тржиште рада
- Србија - Зборници
COBISS.SR-ID 176045836